

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 4 (82), 2025

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№ 4 (82)**

Алматы, 2025

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№4(82), 2025

Бас редактор:
Б.А. ТАЙТОРИНА – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Ғылыми редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Академик Е.А.Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті

Жауапты хатшы:
Н.Б. Қалкаева – з.ғ.к., қ.проф.
Техникалық хатшы:
Қ.Тұрлыханқызы – PhD

Редакциялық алқа мүшелері:
Бүрибаев Е.А. – з.ғ.д., профессор,
І.Жансүгіров атындағы Жетісу
университетінің ректоры (Қазақстан)
Сабиқенов С.Н. – з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі,
проф. (Қазақстан)
Цепелев В.Ф. – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Ресей)
Муратова Н.Г. – з.ғ.д., профессор, Казан
мемлекеттік университетінің
Қылмыстық іс жүргізу кафедрасының
меңгерушісі (Ресей)
Мухамеджанов О.З. – з.ғ.д., Ташкент
мемлекеттік заң университетінің
профессоры (Өзбекстан)
Хлус А.М. – з.ғ.к., Беларусь мемлекеттік
университетінің, (Беларусь)
Самарин В.И. – з.ғ.к., Беларусь
мемлекеттік университетінің доценты
(Беларусь)
Жатқанбаева А.Е. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)
Хамзина Ж.А. – з.ғ.д., профессор
(Қазақстан)
Шелухин С.И. – PhD, Джон Джэй Нью-
Йорк университетінің профессоры (АҚШ)
Элван О.Д. – құқық докторы,
Джеррахпаши Стамбул университетінің
профессоры (Түркия)

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2025

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген № 10111 – Ж

Басуға 22.12.2025. қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 14,5 е.б.т.
Тапсырыс ,,,

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ. МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА GENERAL THEORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF STATE AND LAW

- Самарин В.И. Институт международной правовой помощи по уголовным делам в национальной системе права..... 5
- Самарин В.И. Ұлттық құқық жүйесіндегі қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмек институты
Samarin V.I. The institution of international legal assistance in criminal matters in the national legal system
- Тайторина Б.А. Служебная этика как антикоррупционный механизм: теоретико-правовой каркас..... 19
- Тайторина Б.А. Қызметтік этика сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетік ретінде: теориялық-құқықтық негіз
Taitorina B.A. Service ethics as an anti-corruption mechanism: theoretical and legal framework

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ. ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

- Adam Ye., Mukhamedzhanov O.Z. Constitutional courts of Uzbekistan and Kazakhstan: comparative analysis of status and competence..... 29
- Адам Е., Мухамеджанов О.З. Өзбекстан мен Қазақстанның Конституциялық соттары: мәртебесі мен өкілеттігінің салыстырмалы талдауы
Адам Е., Мухамеджанов О.З. Конституционные суды Узбекистана и Казахстана: сравнительный анализ статуса и компетенции
- Жамбекова А.З., Залесны Я. Проблемы практической реализации положений законодательства, регулирующего прекращение и изменение гражданства Республики Казахстан..... 40
- Жамбекова А.З., Залесны Я. Қазақстан Республикасының азаматтығын тоқтату мен өзгертуді реттейтін заңнаманың ережелерін іс жүзінде жүзеге асыру мәселелері
Zhambekova A.Z., Zalesny J. Problems of practical implementation of the provisions of legislation governing the termination and change of citizenship of the Republic of Kazakhstan
- Yaldız F. Turkey's anti-corruption strategy: legal implementation mechanisms and international commitments
- Ялдыз Ф. Түркияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы: құқықтық іске асыру механизмдері және халықаралық міндеттемелер..... 49
- Ялдыз Ф. Антикоррупционная стратегия Турции: правовые механизмы реализации и международные обязательства

Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№4(82), 2025

Главный редактор:
ТАЙТОРИНА Б.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толеубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Научный редактор
Балгимбекова Г.У. – PhD, профессор,
Карагандинский университет имени
академика Е.А. Букетова;

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

Тех.секретарь:
Турлыханкызы Қ. – PhD

Члены редколлегии:
Бурибаев Е.А. – д.ю.н., профессор, ректор
Жетысуского университета имени
И.Жансугурова (Казахстан)
Сабикенов С.Н. – д.ю.н., профессор,
академик НАН РК (Казахстан)
Целев В.Ф. – д.ю.н., профессор
Академии МВД (Россия)
Муратова Н.Г. – д.ю.н., профессор,
заведующая кафедрой Уголовного процесса
Казанского государственного
университета (Россия)
Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., профессор,
Ташкентского государственного
юридического университета (Узбекистан)
Хлус А.М. – к.ю.н., доцент Белорусского
государственного университета
(Беларусь)

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент,
Белорусского государственного
университета (Беларусь)
Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)
Хамзина Ж.А. – д.ю.н., профессор
(Казахстан)

Шелухин С.И. – PhD, профессор Нью-
Йоркского университета Джона Джексона
(США)
Элван О.Д. – доктор права, профессор
Стамбульского университета
Джержахпаши (Турция)

© Казахский национальный
педагогический университет
им. Абая, 2025

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. № 10111 – Ж

Подписано в печать 22.12.2025.
Формат 60x84 1/8. Объем 14,5 уч.-изд.л.
Заказ ??.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им. Абая
Издательство «Ұлағат»

Казахского национального
педагогического университета имени Абая

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW.
EDUCATIONAL LAW

Satbaeva A.M., Tursynbaeva G.I. Globalization and innovation in
higher education of the Republic of Kazakhstan: legal problems and
prospects..... 57

Сатбаева А.М., Турсынбаева Г.И. Қазақстан Республикасының
жоғары білім берудегі жаһандану және инновациялар: құқықтық
проблемалар және перспективалар

Сатбаева А.М., Турсынбаева Г.И. Глобализация и инновации в
высшем образовании Республики Казахстан: правовые проблемы и
перспективы

Султанова Н.Т., Сайрамбаева Ж.Т. Права пациента в
международном праве: структура, содержание и значение для
национальных систем здравоохранения..... 68

Султанова Н.Т., Сайрамбаева Ж.Т. Халықаралық құқықтағы
пациент құқықтары: құрылымы, мазмұны және ұлттық денсаулық
сақтау жүйелері үшін мәні

Sultanova N.T., Sairambaeva Zh.T. Patient rights in international law:
structure, content and significance for national health systems

Тинистановна С.С. Жасанды интеллектті дамытудағы этикалық
және құқықтық мәселелер..... 77

Тинистановна С.С. Этические и правовые проблемы развития
искусственного интеллекта

Tinistanova S.S. Ethical and legal issues of artificial intelligence
development

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY.
FORENSICS

Кылышбаев Д.М., Калкаева Н.Б. Жол-көлік саласындағы
қылмыстылықтың алдын алудың криминологиялық және құқықтық
негіздері..... 85

Кылышбаев Д.М., Калкаева Н.Б. Криминологические и правовые
основы профилактики преступности в дорожно-транспортной сфере
Kylyshbaev D., Kalkayeva N. Criminological and legal basis for
prevention of crime in the road transport sector

Suerbaeva A.G., Tripkovic M. Exploring the impact of global crisis on
human trafficking (legal issues) 93

Суербоева А.Г., Трипкович М. Жаһандық дағдарыстың адам
саудасына әсерін зерттеу (құқықтық мәселелер)

Суербоева А.Г., Трипкович М. Изучение влияния глобального
кризиса на торговлю людьми (правовые проблемы)

Авторлар туралы мәлімет..... 104

Сведения об авторах
Information about authors

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№4(82), 2025

Editor in chief:
TAITORINA B.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law,*
professor

Science Editor
Balgimbekova G.U. – *PhD, professor,*
Karaganda University named after
academician E.A. Buketov;

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – *candidate of law.,*
associate professor

Technical Secretary:
Turlykhankyzy K. – *PhD*

The editorial board members:
Buribaev E.A. – *Doctor of Law, Professor,*
Rectop of Zhetysu University named after I.
Zhansugurov (Kazakhstan)
Sabikenov S.N. – *Doctor of Law, Professor,*
Academician of NAS RK (Kazakhstan)
Tsepelev V.F. – *Doctor of Law, Professor of*
Academy of the Ministry of Internal Affairs
(Russia)
Muratova N.G. – *Doctor of Law, Professor of*
Kazan State University (Russia)
Mukhamedzhanov O.Z. – *Doctor of Law,*
Professor of Tashkent State Law University
(Uzbekistan)
Khlus A.M. – *Candidate of Law, Associate*
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Samarin V.I. – *Candidate of Law, Associate*
Professor of Belarusian State University
(Belarus)
Zhatkanbaeva A.E. – *Doctor of Law,*
Professor (Kazakhstan)
Khamzina Zh.A. – *Doctor of Law, Professor*
(Kazakhstan)
Shelukhin S.I. – *PhD, professor at New York*
University John Jay (USA)
Elvan O.D. – *Doctor of Law, Professor of*
Istanbul Jerrahpash University (Turkey)

© **Kazakh National Pedagogical university**
after Abai, 2025

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. № 10111 – Ж

Signed to print 22.12.2025
Format 60x84 ¹/₈
Volume 14,5 publ.literature
Order ???.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
GENERAL THEORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF STATE AND LAW**

МРНТИ 10.01.17
УДК 34:001.83(100)

10.51889/2959-6181.2025.82.4.001

В.И.Самарин ^{1*}

¹ *Белорусский государственный университет
(e-mail: *samarynv@bsu.by)*

**ИНСТИТУТ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ
ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ПРАВА**

Аннотация

Рост трансграничной преступности, экспансия процессов цифровизации обусловили высокий уровень востребованности международной правовой помощи по уголовным делам. В юридической литературе сохраняется неопределенность относительно ее отраслевой принадлежности: наряду с представлением об уголовно-процессуальной природе данных норм высказываются мнения об их межотраслевом статусе или выделении в самостоятельную подотрасль. Такая теоретическая неопределенность затрудняет как законотворчество, так и правоприменительную практику, особенно в контексте кодификационных конструкций.

Целью настоящего исследования является комплексное обоснование отнесения международной правовой помощи по уголовным делам к институтам уголовно-процессуального права. Поставленные задачи: раскрытие критериев института права применительно к исследуемому массиву норм; выявление различий между институтом, подотраслевым и межотраслевым образованием; анализ внутренней структуры данного института с выделением подинститутов; а также уточнение методологических подходов к его оценке.

Методологическую основу составили общенаучные методы (анализ, синтез, дедукция), формально-юридический метод, сравнительно-правовой анализ, а также системный подход. Отдельное место занимает применение организационно-системной модели А.А. Богданова (тектология) в качестве инструмента выявления механизмов развития и трансформации правовых институтов.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что международная правовая помощь по уголовным делам претендует на ее признание в качестве правового института, интегрированного в систему уголовно-процессуального права, и не является ни подотраслевым, ни межотраслевым явлением. Его структура включает ряд субинститутов, развивающихся по внутренне последовательной логике. Теоретически обоснованное понимание институциональной природы международной правовой помощи способствует уточнению понятийного аппарата, совершенствованию законодательства и систематизации уголовного процесса.

Ключевые слова: международная правовая помощь, уголовно-процессуальное право, система права, институт права, отрасль права.

В.И. Самарин¹

¹ Беларусь мемлекеттік университеті
(e-mail: samarynv@bsu.by)

ҰЛТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨМЕК ИНСТИТУТЫ

Аңдатпа

Трансшекаралық қылмыстылықтың өсуі, цифрландыру процестерінің экспансиясы қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмекке сұраныстың жоғары деңгейіне себепші болды. Заң әдебиетінде оның салалық тиесілілігіне қатысты белгісіздік сақталады: осы нормалардың қылмыстық іс жүргізу табиғаты туралы ұсыныспен қатар олардың салааралық мәртебесі немесе дербес кіші салаға бөлінуі туралы пікірлер айтылады. Мұндай теориялық белгісіздік заң шығаруды да, құқық қолдану практикасын да, әсіресе кодификациялық құрылымдар контекстінде қиындатады.

Осы зерттеудің мақсаты қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмекті қылмыстық процестік құқығы институттарына жатқызуды кешенді негіздеу болып табылады. Қойылған міндеттер: нормалардың зерттелетін массивіне қатысты құқық институтының критерийлерін ашу; институт, ішкі салалық және салааралық білім беру арасындағы айырмашылықтарды анықтау; кіші институттарды бөле отырып, осы институттың ішкі құрылымын талдау; сондай-ақ оны бағалаудың әдіснамалық тәсілдерін нақтылау.

Әдіснамалық негізді жалпы ғылыми әдістер (талдау, синтез, дедукция), формальды-зандық әдіс, салыстырмалы-құқықтық талдау, сондай-ақ жүйелі тәсіл құрады. Құқықтық институттарды дамыту мен трансформациялау тетіктерін анықтау құралы ретінде А.А.Богдановтың ұйымдас-тыру-жүйелік моделін (тектология) қолдану жеке орын алады.

Алынған нәтижелер қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмек оны қылмыстық процесс құқығы жүйесіне интеграцияланған құқықтық институт ретінде тануға үміттенетінін және салааралық құбылыс болып табылмайтынын куәландырады. Оның құрылымы ішкі дәйекті логика бойынша дамитын бірқатар қосалқы институттарды қамтиды. Халықаралық құқықтық көмектің институционалдық табиғатын теориялық негізделген түсіну ұғымдық аппаратты нақтылауға, заңнаманы жетілдіруге және қылмыстық процесті жүйелеуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: халықаралық құқықтық көмек, қылмыстық процестік құқығы, құқық жүйесі, құқық институты, құқық саласы.

V.I. Samarin¹

¹Belarusian State University
(e-mail: samarynv@bsu.by)

THE INSTITUTION OF INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL MATTERS IN THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Abstract

The rapid development of transnational crime, the digitalization of criminal procedure, and the intensification of international cooperation call for a refined theoretical understanding of the legal norms governing international legal assistance in criminal matters. Legal scholarship continues to display ambiguity regarding the classification of these norms: alongside the prevailing view that they belong to criminal procedure law, some authors suggest they form a cross-sectoral construct or even a distinct sub-branch of law. This conceptual uncertainty complicates legislative drafting and law enforcement, particularly in systems that rely on codified legal structures.

The aim of this study is to provide a comprehensive justification for recognizing international legal assistance in criminal matters as a legal institution within criminal procedure law. The research addresses several objectives: defining the criteria of a legal institution in this context; differentiating it from sub-branches and cross-sectoral mechanisms; examining its internal structure, including identifiable sub-institutions; and clarifying the methodological framework for its assessment.

The study is based on general scientific methods (analysis, synthesis, deduction), the formal legal method, comparative legal analysis, and a systemic approach. Notably, the research applies A.A. Bogdanov's organizational-scientific model of "tectology" to explore how legal institutions evolve, integrate, and maintain internal coherence.

The results confirm that international legal assistance in criminal matters meets all the definitional criteria of a legal institution. It is fully embedded in criminal procedure law, and neither constitutes a sub-branch nor reflects a cross-sectoral regime. The structure of the institution includes several coherent sub-institutions governed by a shared legislative intent. A theoretically sound classification of this legal phenomenon contributes to terminological precision, better legislation, and a more consistent criminal justice process.

Key words: international legal assistance, criminal procedure law, legal system, legal institution, branch of law.

Введение

За последние три десятилетия нормы, регулирующие международную правовую помощь по уголовным делам, прошли путь от установления преимущественно на наднациональном (международном) уровне до всё более активной имплементации в национальные правовые системы. Хотя отдельные элементы такой имплементации начали появляться ещё в конце XIX века – примером может служить Закон Бельгии от 15 марта 1874 года «О выдаче», – системное закрепление этих норм в национальных источниках права приобрело устойчивый характер лишь во второй половине XX века. Эта тенденция прослеживается не только в Уголовно-процессуальном кодексе (далее – УПК) Республики Беларусь, но и в УПК Российской Федерации, Казахстана, Кыргызстана, Молдовы, Украины, Эстонии, Латвии, Польши и Словакии. Мы условно обозначаем этот процесс как «переходный», поскольку он характеризуется невозможностью механического переноса всех международных обязательств Республики Беларусь в уголовно-процессуальное законодательство. Более того, международное право, если не брать во внимание нормы международного уголовного процесса, в целом демонстрирует дефицит детального уголовно-процессуального регулирования. Тем не менее, в силу доминирования международно-правовой парадигмы в сфере уголовного процесса, белорусский законодатель объективно оказался вовлечённым в общеевропейскую и мировую тенденцию нормативного оформления трансграничного сотрудничества.

Целью данного исследования является определение системного места норм о международной правовой помощи по уголовным делам в национальной правовой системе. При этом мы разделяем позицию М.В. Мещановой, согласно которой «многочисленные правовые исследования доказали, что международное публичное право и национальные правовые системы представляют собой различные самостоятельные правовые системы» [1, с.11]. Важно также отметить, что под международной правовой помощью по уголовным делам в настоящем тексте мы подразумеваем её широкое понимание, что уже освещалось в наших работах [2, с.73].

Вопросам системности права и его внутренней структуры посвящены работы ряда теоретиков, прежде всего С.С. Алексеева [3]. Традиционные учебно-образовательные источники по уголовному процессу содержат исчерпывающее изложение структурной составляющей данной отрасли права [4]. Вопрос о месте международной правовой помощи по уголовным делам рассматривался в рамках школы международного права, в частности, Л.А. Лазутиным [5] и П.М. Бирюковым [6, с.16]. С точки зрения отраслевой принадлежности и внутренней целостности указанный нормативный массив анализировал М.П. Глумин [7, с.34], трактовавший международную правовую помощь (в узком смысле) как самостоятельный институт уголовно-

процессуального права и элемент «права международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства», которое только формируется. В определенной мере место экспериментальных норм в системе уголовно-процессуального права затронул в своей монографии А.Г. Волеводз [8, с.42-52], хотя он и не дал четкого ответа на этот вопрос, а лишь предположил его.

Материалы и методы

В качестве методов исследования применены как основные (анализ, синтез, сравнение, системно-структурный анализ), так и специальные (сравнительно-правовой, формально-юридический, толкование права) методы научного поиска. Теоретическую основу составили работы авторов, чей вклад в развитие теории права, международного публичного и уголовно-процессуального права признается неоспоримым.

Результаты и обсуждение

1. Уголовно-процессуальная природа норм международной правовой помощи по уголовным делам

Международная правовая помощь по уголовным делам, а также соблюдение процессуальных прав участников объективно актуализирует вопрос о правовой природе такой помощи и ее отраслевой принадлежности в национальной правовой системе.

Процессуальная сущность отношений, регулируемых нормами о международной правовой помощи, проявляется в том, что они возникают на отдельных стадиях уголовного процесса, между компетентными органами разных государств и направлены на достижение целей уголовного процесса. Примерами служат запрос о допросе свидетеля, проживающего за рубежом, или передача вещественных доказательств. Оба действия служат целям полного и своевременного расследования преступлений. Наиболее значительная часть этих норм охватывает стадии предварительного расследования, рассмотрения дела и исполнения приговора. Они применяются как в случае обращения за помощью к национальному органу, так и при исполнении аналогичного запроса органа иностранного государства, что подчеркивает процессуальный характер отношений.

Нормативное регулирование в данной сфере направлено на обеспечение эффективного взаимодействия компетентных органов. Процедура оказания международной правовой помощи включает типичные стадии уголовного судопроизводства: направление запроса, его рассмотрение, принятие решения и исполнение. При этом такие действия основываются на конкретных процессуальных нормах.

Нормы о международной правовой помощи обеспечивают реализацию процессуальных прав и обязанностей участников уголовного судопроизводства. Так, УПК РБ содержит статьи, регламентирующие статус лица, задержанного или к которому применена мера пресечения на основании решения об исполнении запроса иностранного государственного органа или в связи с нахождением в международном розыске в целях выдачи (ст. 507-509), включая права его защитника. Эти нормы являются продолжением внутренней логики уголовно-процессуального регулирования.

Позитивистский подход предполагает, что законодатели многих государств включили нормы о международной правовой помощи в уголовно-процессуальные кодексы. Это подтверждает их отраслевую принадлежность: они применяются исключительно в уголовном судопроизводстве, не затрагивая административное, гражданское или конституционное судопроизводство. При анализе содержания специальных законов ряда стран становится очевидным, что они во многом отражают терминологию УПК и, по сути, закрепляют процессуальные нормы. Так, статья 13 Закона Федеративной Республики Германия от 23 декабря 1982 г. «О международной правовой помощи по уголовным делам» регламентирует заключение лица под стражу в целях выдачи, статья 19 - предварительное заключение под стражу, статья 26 - проверку судом законности дальнейшего применения меры пресечения в виде заключения под

стражу, статья 28 - допрос преследуемого лица, статьи 29-33 - принятие судом решения о допустимости выдачи лица и т. д.

Международно-правовые нормы реализуются исключительно через процессуальные механизмы, инкорпорируясь в национальное законодательство (см. часть 5 статьи 1 УПК РБ).

Доказательство наличия признаков правового института в комплексе норм международной правовой помощи по уголовным делам, по мнению А.А. Богданова, «законы организации систем едины для любых объектов, самые различные явления объединены общими структурными связями и закономерностями», при этом он показывает, что система – это организованный комплекс, где «целое больше суммы своих частей» [9, с.11]. И именно благодаря структурным связям создается качество системы [10;11]. Такое видение соответствует концепции системности права, где акцент делается не просто на сумме правовых норм, а на целостности, иерархии и взаимодействии норм, институтов и отраслей права. «Право каждой страны, будучи единым по своему содержанию, в то же время характеризуется внутренней раздробленностью, дифференциацией на относительно автономные и в то же время взаимосвязанные части» [9, с.11].

Доказательство наличия признаков правового института в комплексе норм международной правовой помощи по уголовным делам

По мнению А.А. Богданова, «законы организации систем одинаковы для любых объектов, самые разнообразные явления объединены общими структурными связями и закономерностями». При этом он показывает, что система представляет собой организованный комплекс, где «целое больше суммы своих частей», и именно благодаря структурным связям создается качество системы [9]. Такое видение соответствует концепции системного права, где упор делается не просто на сумму правовых норм, а на целостность, иерархию и взаимодействие между нормами, институтами и отраслями права. «Право каждой страны, будучи единым по своему содержанию, характеризуется внутренней раздробленностью, дифференциацией на относительно автономные и в то же время взаимосвязанные части» [3]. Характеризуя международно-правовую помощь по уголовным делам как институт уголовно-процессуального права, исследователи часто воспринимают это как аксиому [12].

Приступая к раскрытию вопроса об отраслевой принадлежности исследуемых норм и их месте в системе права, отметим, что говорить о единстве наднационального и национального регулирования сложно. Это две разные системы права, и национальные нормы применяются при отсутствии таковых в международном договоре. В литературе нет единого мнения о месте соответствующих норм в системе международного публичного права. Например, Л.А. Лазутин утверждает, что «нормы о правовой помощи по уголовным делам представляют собой сложное межсистемное образование в международном уголовном праве», называя его в названии своей монографии «межотраслевым нормативным комплексом» [5]. Таким образом, у него отсутствует чёткая интеграция исследуемых норм в какую-либо систему или отрасль права.

Институт права – это структурный элемент отрасли права, представляющий собой совокупность взаимосвязанных норм, регулирующих определённый вид однородных общественных отношений внутри этой отрасли [13]. Возникновение уголовно-процессуального института всегда связано с возникновением задачи - потребности в самостоятельном регулировании определённой группы или вида уголовно-процессуальных отношений [14]. В теории права существует несколько подходов к определению признаков правового института. В рамках прикладного подхода (распространённого в учебной и научной литературе последних десятилетий) правовой институт определяется пятью основными признаками:

1. Комплексность: правовой институт представляет собой совокупность взаимосвязанных правовых норм, направленных на регулирование однородных общественных отношений.
2. Сфера влияния: институт права регулирует определённую группу отношений, возникающих в определённой правовой ситуации.
3. Систематизация норм по предмету регулирования: нормы института расположены в определённой логической последовательности, отражающей порядок их применения.

4. Единство и законодательный замысел: нормы института объединены общей целью и замыслом законодателя, направленными на достижение определённого правового результата.

5. Структурность: институт имеет внутреннюю организацию, в том числе определяются субъекты, объекты и процедуры регулирования [15].

Классический теоретико-догматический подход к определению института права представлен в трудах С.С. Алексеева. Он выделял следующие признаки: самостоятельное регулирующее воздействие на отдельные общественные отношения, системность и полноту регулирования, единообразие содержания, единство правовой конструкции, внутреннюю организацию и структуру, процессуальную нормативную обособленность, предусмотрение общих норм [3, с.187].

Путем применения сравнительно-правового метода к оценке подходов были установлены общие черты и различия. Во-первых, общность подходов проявляется в том, что правовой институт – это система взаимосвязанных норм, что находит отражение в признаках сложности, системности, внутренней организации и правового единства. По сути, современный термин «структурность» охватывает признаки «внутренней организации» и «единства конструкции», представленные С.С. Алексеевым. Во-вторых, как современный, так и классический подходы подчеркивают, что институт регулирует определенную сферу общественных отношений, то есть имеет самостоятельную предметную направленность. Это осознается в одном случае через категорию «сфера влияния», а в другом - через категорию «регулирующее воздействие». Третье совпадение наблюдается в подходе к единообразию содержания норм, составляющих институт. В обоих случаях речь идёт о регулировании институтом одного вида отношений. Раздельными, но близкими по содержанию, являются признак законодательного намерения (в применяемом подходе) и единства юридической конструкции (у С.С. Алексеева). В обоих случаях подчёркивается, что нормы не просто сгруппированы, а логически и концептуально объединены как части единого нормативного механизма.

Различия между подходами заключаются в следующем: С.С. Алексеев относит к признакам формальную обособленность института в законодательстве, тогда как современные теоретики подчёркивают, что институт права может существовать независимо от его закрепления в едином нормативном акте, что связано с разграничением институтов, что институт регулирует определённую сферу общественных отношений, то есть имеет самостоятельную субъектную направленность. С.С. Алексеев придаёт большее значение законченному эффекту и логико-догматической последовательности, в то время как современные подходы делают акцент на функциональной применимости: как институт функционирует в реальной правовой системе, как соотносятся нормы в порядке применения и т.д. Можно утверждать, что оба подхода являются взаимодополняющими. Классические признаки обладают высокой степенью теоретической строгости, а прикладные – методологическим удобством при анализе конкретных правовых институтов, особенно в отраслевом праве.

Опираясь на признаки правового института, выделенные как в классической, так и в современной литературе, попытаемся спроецировать их на эмпирические правовые нормы:

1. Комплексность (системность и полнота регулирования). Международная правовая помощь по уголовным делам охватывает совокупность норм, регламентирующих основания и условия оказания помощи; основания для отказа в её оказании; виды такой помощи (выдача, исполнение процессуальных поручений, передача уголовного преследования, передача осуждённых и т.д.); процессуальный порядок направления запроса, его разрешения и исполнения; полномочия соответствующих органов; права и гарантии лиц, участвующих в процедуре. В белорусском праве данный комплекс представлен в разделе XV Уголовно-процессуального кодекса. Он представляет собой систему взаимосвязанных норм, логически завершённую, способную самостоятельно регулировать трансграничные процессуальные отношения. Он не требует привлечения внешних (внеинституциональных) норм для реализации основных норм правоприменения, что свидетельствует о его полноте.

2. Сфера влияния (самостоятельное регулятивное воздействие). Нормы о международной правовой помощи по уголовным делам направлены на регулирование особой сферы: они применяются в трансграничных ситуациях в рамках уголовного судопроизводства и регулируют общественные отношения между органами, осуществляющими уголовный процесс, компетентными органами и органами иностранного государства в связи с расследованием, судебным разбирательством и исполнением приговоров. Это не случайный блок норм, а четко очерченная сфера общественных отношений, где институт выполняет самостоятельную регулятивную функцию, имея специфические предметы, механизмы и ограничения.

3. Систематизация норм по предмету регулирования (внутренняя организация и структура, единообразие содержания). Правовой институт характеризуется логически выстроенной внутренней последовательностью норм. Институт международной правовой помощи включает нормы, расположенные в определенной последовательности, отражающей логику: от основания оказания помощи до порядка исполнения запроса органа иностранного государства. Это подтверждает структурную организацию и единообразие содержания, что непосредственно указывает на существование института в юридическом смысле. Предметом правового регулирования данного института можно назвать общественные отношения, возникающие в связи с направлением, рассмотрением, разрешением и исполнением запросов соответствующими органами, осуществляющими предварительное расследование, судебным рассмотрением уголовного дела, а также разрешением процессуальных вопросов, возникающих при исполнении приговора. Это осознаётся через категорию «сфера влияния» в одном случае и через «регулирующее воздействие» в другом.

4. Единство и законодательный замысел (единство правовой конструкции). Нормы правового института объединены не только логически, но и концептуально, то есть задуманы законодателем как единое целое, направленное на решение конкретной правовой проблемы. Институт международной правовой помощи по уголовным делам в ряде государств выделен в отдельный структурный элемент УПК, что отражает стремление законодателя создать целостный нормативно-правовой комплекс, направленный на обеспечение эффективного и допустимого транснационального уголовного судопроизводства путем преодоления территориально-юрисдикционных ограничений. Вся рассматриваемая совокупность норм подчинена общей цели – обеспечению достижения цели уголовного судопроизводства в трансграничном измерении – и построена на единых принципах (законности, уважения прав человека, взаимности, уважения суверенитета, двойной криминализации, конкретности и т.д.), что придает институту целостную правовую структуру, продиктованную законодательным замыслом, а не случайным техническим сочетанием статей. Единство обеспечивается также использованием схожей терминологии в рамках исследуемой совокупности норм.

5. Структурность (внутренняя структура). Правовой институт имеет четкую логико-функциональную структуру, которая включает: субъектов (следователь, суд, прокурор, орган иностранного государства, компетентный орган, иные участники), объект (конкретное процессуальное действие – выдача, допрос, обыск и т.п.), процедуру (механизмы реализации), гарантии. Все это свидетельствует о наличии устойчивой правовой конструкции, способной регулировать сложный процессуальный механизм с международными и зарубежными компонентами.

6. Правовое единство и наличие общих норм. Институт объединяется не только процессуальными деталями, но и общими нормами (основаниями оказания международной правовой помощи, общими условиями ее оказания и общими основаниями отказа в оказании помощи, общими требованиями к запросам и компетенцией государственных органов в этой сфере (что наглядно прослеживается в статьях 469, 470, 481, 491–497 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь). Такие нормы играют интегрирующую роль, придавая институту необходимое по мнению С.С. Алексеева правовое единство.

7. Формальное разделение в законодательстве. В большинстве современных уголовно-процессуальных кодексов (включая Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Латвию, Польшу, Россию,

Словакию и Украину) институт выделен в отдельный раздел или главу. В некоторых государствах (например, Австрия, Армения (перешла в конце 2024 года), Германия, Сербия, Чехия (перешли в 2013 году)) он регулируется отдельным законом, что также свидетельствует о его формальном разделении. В то же время эти государства часто указывают на прямую связь отдельного закона с уголовно-процессуальным правом (например, §3 Закона Чешской Республики № 104/2013 от 30.04.2013 г. «О международном судебном сотрудничестве по уголовным делам» гласит: «если настоящим законом не установлено иное или определенный вопрос им не урегулирован, применяется Уголовно-процессуальный кодекс»). Хотя это не является обязательным признаком с точки зрения института права, факт законодательного оформления усиливает обоснованность существования института, особенно в контексте систематизации законодательства.

Терминологически установление изучаемого института в национальном законодательстве можно разделить на две группы правовых систем. Одни государства называют его «международной правовой помощью по уголовным делам» (Армения, Беларусь, Германия, Греция, Лихтенштейн, Люксембург, Молдова, Нидерланды, Сербия, Туркменистан, Франция, Хорватия, Швейцария и другие), другие – «международным сотрудничеством в уголовном судопроизводстве» (Болгария, Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Латвия, Россия, Румыния, Таджикистан, Узбекистан, Украина, Чехия, Эстония). Первый вариант представляется более правильным. Эти понятия, как отмечает Г. Жильбер, микро- и макроуровни [16]. Природа этих слов также различается. Сотрудничество – «участие в общем деле» – усматривается между субъектами международного права, и прежде всего государствами, для достижения общих целей в борьбе с преступностью. Сотрудничество – высший уровень совместной деятельности государств в сфере международного контроля преступности [17]. Понятие «международная правовая помощь» тяготеет к одновекторности в силу присутствия интереса только у запрашивающей стороны. Наряду с этим, присутствует вероятность проявления потенциальной заинтересованности запрашиваемой стороны в получении соответствующей правовой помощи в перспективе.

Экспериментальный институт охватывает все основные стадии уголовного процесса, что подчеркивает его сквозной характер, характерный для сложных правовых институтов. Так, на стадии возбуждения уголовного дела может возникнуть необходимость в передаче уголовного преследования иностранному государству. Нормы данного института наиболее активно реализуются на стадии предварительного расследования (например, нормы, связанные с собиранием доказательств вне пределов дознания). На стадии судебного разбирательства может возникнуть необходимость вызова свидетелей, потерпевших или экспертов из иностранного государства. На стадии исполнения наказания также может осуществляться экстрадиция лица для отбывания наказания, признание и исполнение приговора иностранного государства.

Та часть системы, которая идет по линии дивергенции, может дополнять другие ее части путем обмена функциями (ассимиляции/дисассимиляции деятельности) [9]. Отрасли и институты права не только различны, но и дополняют друг друга: уголовный процесс и международно-правовая помощь по уголовным делам хотя и различны по предмету и структуре, но взаимно поддерживают правопорядок в трансграничном уголовном правосудии.

Учитывая всю совокупность рассмотренных особенностей, можно сделать вывод, что международная правовая помощь по уголовным делам сегодня является самостоятельным правовым институтом уголовно-процессуального права. Он характеризуется внутренней системностью, полнотой регулирования, логико-структурным единством, правовой целостностью, а также устойчивой закреплённостью в уголовно-процессуальном законодательстве.

Допустимость квалификации исследуемого института как межотраслевого

Проведенный анализ, а также содержание законодательных актов показывают, что международную правовую помощь по уголовным делам целесообразно рассматривать в качестве одного из институтов уголовно-процессуального права, вместе с тем имеется иная

точка зрения, согласно которой ее понимают как межотраслевой институт [18]. Так, Н.И. Марышева выделяла сложное правовое образование, в состав которого вошли нормы о международной правовой помощи по гражданским и уголовным делам [19]. Аргумент о межотраслевом характере может возникнуть в связи с тем, что данный институт включает в себя нормы международных договоров, регулирующих порядок уголовного преследования (возникает связь с уголовным правом), а также предполагает взаимодействие дипломатических или административных органов.

Представляется, что в данном случае правильнее говорить о смешанном правовом институте (но все же уголовно-процессуальном праве). С.С. Алексеев отмечал, что «на стыках отдельных правовых сфер, в точках их соприкосновения, в институт иногда проникают элементы, присущие другой отрасли», возникает «отраслевой институт, в который проникли, просочились (оказались „смешанными“) элементы других отраслей» [3]. О внутриотраслевой принадлежности таких «заимствованных» норм писал и Я.Г. Потапенко [20]. Однако в литературе высказывалась и позиция, что норма одной отрасли права не может быть включена в другую в качестве части правового института [21]. Представляется, что интеграция отдельных близких норм уголовного права в процессуальную материю вряд ли позволяет говорить о сложности всего института международной правовой помощи по уголовным делам на национальном уровне.

Взаимодействие норм в данном случае не является решающим. Ключевым фактором является то обстоятельство, что процедура международной правовой помощи применяется в условиях уголовного процесса. Если рассматривать с позитивистской точки зрения, то, например, Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 года требует установления уголовной ответственности за ряд преступных деяний, однако правовая помощь в данном контексте осуществляется в рамках уголовно-процессуальных отношений. Процессуальные документы (запросы, протоколы и т.п.) составляются и направляются следователями, прокурорами и судами, а не административными или дипломатическими органами. Получается, что привлечение других отраслей (административного, уголовного права) или международного права носит вспомогательный характер, поскольку такие нормы не регулируют основные правоотношения.

Нормы о международной правовой помощи носят преимущественно процессуальный характер, поскольку регулируют процессуальные действия (направление, разрешение и исполнение запросов, получение доказательств, производство следственных действий и т.п.), что сближает данный институт с уголовно-процессуальным правом. Исключением здесь являются скорее нормы материального права, определяющие, например, отдельные основания отказа в выдаче лица иностранному государству (ст. 484 УПК РБ).

Действительно, нормы международного публичного права имеют характер материальной уголовно-правовой нормы, но не являются основополагающими для рассматриваемого института. Нормы международного публичного права закладывают основу сотрудничества государств против преступности, однако данное обстоятельство не является основанием для утверждения о том, что таким образом в системе национального права создается межотраслевой институт, за исключением случаев непосредственного применения международных договоров. Исходя из того, что «нормы права, содержащиеся в ратифицированных международных договорах, являются сложной частью действующей на территории Республики Беларусь правовой системы» [22], возникает закономерный вопрос: к какой отрасли будут применяться соответствующие нормы международного договора? Принимая во внимание часть 5 статьи 1 УПК РБ, полагаем, что действительно к уголовному процессу.

Допустимость квалификации рассматриваемой совокупности норм в качестве подотрасли уголовно-процессуального права

В структурах отраслевого права могут усматриваться подотрасли. Применение такого структурирования в отношении уголовно-процессуального права весьма затруднительно (наряду с этим, отдельные исследователи полагают это возможным [23]). При этом, например,

П.С.Абдулов в своей диссертации не обосновывает предложения о выделении «международного сотрудничества в области уголовного судопроизводства» в качестве подотрасли уголовно-процессуального права. [24].

Подотрасль понимается как объединение институтов, обладающее высокой степенью специализации, дифференциации и интеграции правовых общностей, включаемых в его содержание [3]. Это обособленная совокупность правовых норм, регулирующая однородную группу общественных отношений в пределах определенной отрасли. Подотрасль характеризуется наличием собственного предмета правового регулирования, принципов, при соблюдении отраслевого метода регулирования, что отличает ее от других элементов отрасли. Такой комплекс правовых норм представляет собой самостоятельное субъектно-функциональное системное явление в рамках внутренней структуры права, соотносимое с отраслью права [25].

В литературе отмечается, что «особенностью подотрасли права является то, что используемый ею метод правового регулирования приобретает определённую специфику по сравнению с методом, используемым основной отраслью права» [25]. Такая специфика отсутствует в отношении норм о международной правовой помощи по уголовным делам. Здесь по-прежнему преобладает императивный метод, хотя и с элементами диспозитивности (например, выбор защитника, необходимость согласия на передачу осуждённого государству гражданства).

Строго говоря, самостоятельного предмета правового регулирования здесь нет. Нормы о международной правовой помощи регулируют уголовно-процессуальные отношения, но с иностранным элементом (например, отношения, связанные с признанием и исполнением приговора иностранного государства). Публичные отношения здесь возникают также в связи с производством по уголовному делу, а также частично с исполнением приговора.

Отсутствуют основания для признания автономности функционирования комплекса норм о международной правовой помощи по уголовным делам, что также препятствует выделению его в отдельную подотрасль. Реализация этих норм возможна только во взаимосвязи с другими положениями уголовно-процессуального права, и прежде всего, относящимися к общей части. Здесь также действуют отдельные общие положения предварительного расследования и судебного разбирательства. При этом следует отметить, что даже при отсутствии в УПК РБ норм, опосредующих экспериментальный институт, правоохранительные органы руководствовались нормами уголовно-процессуального права, например, при составлении процессуальных документов в сфере выдачи или признания приговоров иностранных государств. В то же время институт международной правовой помощи технически встроен в УПК, что свидетельствует о невозможности существования такого института вне процессуальной логики.

Относительно принципов: процессуальная деятельность по оказанию международной правовой помощи конструируется по принципам уголовного судопроизводства, однако здесь свое влияние оказывают также специальные принципы (например, обоюдная криминализация, специализация). Наряду с этим, специальные принципы не обладают новизной в силу их производного характера от принципов международного публичного права.

Резюмируя изложенное, международная правовая помощь по уголовным делам не обладает ни самостоятельным предметом, ни методом правового регулирования, ни принципами, необходимыми для её признания в качестве подотрасли права.

Структура института международной правовой помощи по уголовным делам

В свое время А.С.Иоффе пришел к выводу, что «институт не только не является последним подразделом отрасли права после нормы..., но и не всегда первым следующим за ней подразделом, поскольку внутри института иногда встречаются самостоятельные органические образования». Он предложил называть их субинститутами [21]. Получается, что субинститут - это более узкая структурная часть института права, объединяющая в рамках данного института определенную совокупность однородных норм, регулирующих частный аспект, часть

правоотношений. Если проанализировать идеи С.С. Алексеева о субинститутах права [3], то можно выделить следующие признаки: 1) общность регулируемых отношений - субинститут охватывает однотипные, однородные процессуальные действия или отношения, но уже всего института; 2) внутренняя целостность - нормы субинститута тесно связаны между собой и образуют целостный блок правового регулирования; 3) отличие от других частей института - каждый субинститут имеет свою специфику и предмет регулирования, отличающиеся от других субинститутов; 4) процессуальная самостоятельность - субинститут может иметь свои особенности процессуального порядка. В контексте института международной правовой помощи по уголовным делам выделение субинститутов способствует декомпозиции сложного комплекса норм на управляемые и понятные блоки, что обеспечивает эффективность правоприменения и научного анализа. Как отмечает С.П. Усенко, «нормативный материал института формируется раньше субинститута, а последний лишь обособляется на фоне всего института, являясь следствием его структурного усложнения» [26]. При этом экспериментальный институт претерпел интересную трансформацию. Возникнув как комплекс норм о выдаче обвиняемых и осужденных на наднациональном уровне, он как таковой стал «просачиваться» и процессуально детализироваться в национальном праве. Развиваясь в ходе сотрудничества государств в борьбе с преступностью, оно стало трансформироваться в институт международной правовой помощи по уголовным делам с последующим структурным обозначением в нём специальных частей [27]. Идеи такой общности (совместного регулирования всех видов международной правовой помощи по уголовным делам) были высказаны на международном уровне, после чего нашли отражение в законодательстве отдельных государств. Так, в 1988 году в рамках Совета Европы было рекомендовано разработать проект всеобъемлющей конвенции о сотрудничестве по уголовным делам (проект был разработан в 1996 году) [5].

Если уголовно-процессуальный институт требует особого режима регулирования, отражающего специфику его предмета, или необходимости создания процедуры с некоторыми изъятиями, это требование обычно удовлетворяется путём создания одного или нескольких специальных правил. Такие правила впоследствии составляют нормативную основу соответствующего подинститута.

Исходя из вышеизложенных теоретических особенностей и позитивистского закрепления норм исследуемого института в УПК РБ, можно выделить следующие субинституты международной правовой помощи по уголовным делам: выдача лица для уголовного преследования или отбывания наказания; осуществление (передача) уголовного преследования лица; передача осужденного для отбывания наказания в государстве гражданства; исполнение решения суда иностранного государства по уголовному делу; правовая помощь по уголовному делу (в узком смысле), именуемая также «малой» или «иной» правовой помощью [11]. Последний субинститут включает нормы о проведении различных процессуальных действий, объединенных единым порядком разрешения соответствующего запроса (передача вещей, вызов и передача лиц для производства процессуальных действий, транзитная перевозка, изъятие имущества, производство отдельных следственных действий и т. д.). Возможно, в будущем отдельные массивы норм такого субинститута смогут образовать самостоятельные субинституты, поскольку, как было показано выше, международная правовая помощь по уголовным делам выросла из норм о выдаче, поглотив их.

Интерес представляет мнение австрийских и немецких учёных, которые выделяют 4 части института международной правовой помощи, объединяя передачу осуждённого для отбывания наказания в государстве гражданства с исполнением решения суда иностранного государства по уголовному делу (принятие/передача исполнения приговора), хотя разграничение этих субинститутов ранее было нами обосновано. Может возникнуть представление о том, что в рамках института международной правовой помощи по уголовным делам объединены совершенно самостоятельные институты выдачи обвиняемых и осужденных, уголовного преследования и т. д., но это все же субинституты, поскольку институт международной правовой помощи имеет общие для всех субинститутов нормы, общие положения (основания

оказания, общие условия оказания и общие основания отказа в оказании, принципы, компетентные органы и т. д.), а также «все остальное, что не сводится к одним лишь общим нормам»: нормы, которые в дальнейшем отдельные комплексы норм такого субинститута смогут образовать самостоятельные субинституты.

Заключение

На основании проведенного теоретического анализа, а также с учетом положений международного и национального законодательства и практики их применения представляется возможным сформулировать следующие общие выводы:

1. Международная правовая помощь по уголовным делам обладает всеми признаками самостоятельного правового института: она занимает определенное место в системе отрасли, регулирует однородные общественные отношения, представляет собой внутренне непротиворечивую совокупность норм и направлена на достижение конкретной процессуальной цели.

2. Указанный институт имеет процессуальную природу, поскольку регламентирует порядок и формы осуществления уголовного судопроизводства за пределами национальной юрисдикции. Он выступает важнейшим механизмом обеспечения межгосударственного взаимодействия в условиях глобализации преступности и становления трансграничного правосудия. При этом его применение не выходит за рамки уголовного судопроизводства и, следовательно, относится к сфере уголовно-процессуального права.

3. Заимствование элементов из других отраслей (например, международного публичного, уголовного или административного права) не меняет основной процессуальной сущности данного института. В этой связи его нельзя квалифицировать как межотраслевой.

4. В рамках института международной правовой помощи по уголовным делам выделяются отдельные подинституты, соответствующие видам такой помощи (например, экстрадиция, передача уголовного преследования, исполнение приговоров иностранных судов и т.д.). Такая структуризация целесообразна для построения внутренней системной организации соответствующей парадигмы международного сотрудничества государств в сфере уголовного правосудия

Список использованной литературы:

- 1 Мещанова М.В. Система международного частного права Республики Беларусь / М.В. Мещанова. – Минск: БГУ, 2020. – 271с.
- 2 Самарин В.И. Интерференция надгосударственного в уголовный процесс Беларуси / В.И. Самарин. – Минск: БГУ, 2021. – 303 с.
- 3 Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1975. – 264 с.
- 4 Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. О.В. Каплиної, О.Г. Шило. – Харків: Право, 2018. – 220 с.
- 5 Лазутин Л.А. Место правовой помощи по уголовным делам в системе международного права / Л.А. Лазутин // Современное право. – 2016. – № 6. – С. 116–122.
- 6 Бирюков П.Н. Международное уголовно-процессуальное право и правовая система Российской Федерации: теоретические проблемы: автореферат дис. ... доктора юридических наук: 12.00.10 / Казан. гос. ун-т. – Казань, 2001. – 56 с.
- 7 Глумин М.П. Международно-правовая помощь по уголовным делам как институт уголовно-процессуального права России: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. – Нижний Новгород, 2005. – 34 с.
8. Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса / А.Г. Волеводз. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 42–52.

- 9 Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) / А.А. Богданов. В 2-х кн.: Кн. 2 / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. / отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М.: Экономика, 1989. – 311с.
- 10 Самарын В.І. Да пытання аб інтэрферэнцыі наддзяржаўнага ў крымінальны працэс / В.І. Самарын // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2023. – № 4. – С. 32–39.
- 11 Schwaighofer K. Internationale Rechtshilfe in strafrechtlichen Angelegenheiten / K. Schwaighofer, S. Ebensperger. – Wien: Universitätsverlag, 2001. – 208 s.; Uhlig, S. Gesetz über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen (IRG) / S. Uhlig, W. Schomburg, O. Lagodny. – 2., völlig neubearb. Aufl. – München: Beck, 1992. – 214 s.
- 12 Быкова Е.В. Развитие института международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства в рамках СНГ / Е.В. Быкова, В.С. Выскуб, Г.А. Хайруллина. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 296 с.
- 13 Общая теория государства и права: учебник / под ред. С.Ю. Наумова, А.С. Мордовца, Т.В. Касаевой. – Саратов: Саратовский социально-экономический институт (филиал) РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2018. – 314 с.
- 14 Ким К.В. Структура уголовно-процессуального института / К.В. Ким, К.К. Сейтенов, Т.М. Хашиева // Теория и практика судебной экспертизы. – 2015. – № 4. – С. 119-127.
- 15 Джалилова Е.А. Проблемы определения понятия и сущности института права / Е.А. Джалилова // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2018. – № 2. – С.22 - 31.
- 16 Gilbert G. Aspects of Extradition / G. Gilbert. – London: Martinus Nijhoff Publishers, 1991. – P. 33-35.
- 17 Самарин В.И. Интерференция надгосударственного в уголовный процесс Беларуси / В.И. Самарин. – Минск: БГУ, 2021. – 270 с.
- 18 Щукин А.И. О некоторых подходах к понятию «международная правовая помощь» по гражданским делам / А.И. Щукин // Вестник ВГУ. Серия: Право. – 2017. – № 1. – С. 69-78.
- 19 Марышева Н.И. Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: автореферат дис. ... доктора юридических наук: 12.00.03 / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – Москва, 1996. – 57 с.
- 20 Потапенко Е.Г. Комплексные образования в системе российского права / Е.Г. Потапенко // Известия Саратовского ун-та. Серия «Экономика. Управление. Право». – 2013. – Т. 13. – Вып. 3. – С. 360- 369.
- 21 Иоффе О.С. О системе советского права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский // Сов. Гос-во и право. – 1957. – № 6. – С. 105-114.
- 22 Конституция Республики Беларусь: науч.-практ. комментарий / под общ. ред. П.П. Миклашевича, О.И. Чуприс, Г.А. Василевича. – Минск: Нац. центр прав. информации, 2024. – 441с.
- 23 Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. литература, 1975. – 455с.
- 24 Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам: УПК Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09 / Абдуллоев П. С.; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2014. – С. 19-20.
- 25 Белоусов С.А. Подотрасль права / С. А. Белоусов // Научно-образовательный портал «Большая российская энциклопедия». – URL: <https://bigenc.ru/c/podotrasl-prava-020404> (дата обращения: 14.09.2025).
- 26 Усенко С.П. Соотношение понятий института и субинститута в уголовном праве / С.П. Усенко // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки. – 2023. – № 2. – С. 37-45.

27 Самарин В.И. *Международная правовая помощь по уголовным делам: учеб. пособие* / В. И. Самарин, Г. М. Третьяков, В. М. Козел; под ред. В. И. Самарина. – Минск: БГУ, 2022. – С. 24-25.

References:

1 Meshhanova M.V. *Sistema mezhdunarodnogo chastnogo prava Respubliki Belarus'* / M.V. Meshhanova. – Minsk: BGU, 2020. – 271s.

2 Samarin V.I. *Interferencija nadgosudarstvennogo v ugovolnyj process Belarusi* / V.I. Samarin. – Minsk: BGU, 2021. – 303 s.

3 Alekseev S.S. *Struktura sovetskogo prava* / S.S. Alekseev. – M.: Juridicheskaja lieratura, 1975. – 264 s.

4 *Kriminal'nyj process: pidruchnik* / za zag. red. O.V. Kapliinoï, O.G. Shilo. – Harkiv: Pravo, 2018. – 220 s.

5 Lazutin L.A. *Mesto pravovoj pomoshhi po ugovolnym delam v sisteme mezhdunarodnogo prava* / L.A. Lazutin // *Sovremennoe pravo*. – 2016. – № 6. – S. 116–122.

6 Birjukov P.N. *Mezhdunarodnoe ugovolno-processual'noe pravo i pravovaja sistema Rossijskoj Federacii: teoreticheskie problemy: avtoreferat dis. ... doktora juridicheskikh nauk: 12.00.10* / Kazan. gos. un-t. – Kazan', 2001. – 56 s.

7 Glumin M.P. *Mezhdunarodno-pravovaja pomoshh' po ugovolnym delam kak institut ugovolno-processual'nogo prava Rossii: avtoreferat dis. ... kandidata juridicheskikh nauk: 12.00.09* / Nizhegor. akad. MVD Rossii. – Nizhnij Novgorod, 2005. – 34 s.

8 Volevodz A.G. *Pravovoe regulirovanie novyh napravlenij mezhdunarodnogo sotrudnichestva v sfere ugovolnogo processa* / A.G. Volevodz. – M.: Jurlitinform, 2002. – S. 42–52.

9 Bogdanov A.A. *Tektologija: (Vseobshhaja organizacionnaja nauka)* / A.A. Bogdanov. V 2-h kn.: Kn. 2 / redkol. L. I. Abalkin (otv. red.) i dr. / *otd-nie jekonomiki AN SSSR. In-t jekonomiki AN SSSR*. – M.: Jekonomika, 1989. – 311s.

10 Samaryn V.I. *Da pytannja ab intjerferjencyi naddzjarzhaŭnaga ŷ kryminal'ny pracjes* / V.I. Samaryn // *Sacyjal'na-jekanamichnyja i pravavyja dasledavanni*. – 2023. – № 4. – S. 32–39.

11 Schwaighofer K. *Internationale Rechtshilfe in strafrechtlichen Angelegenheiten* / K.Schwaighofer, S. Ebensperger. – Wien: Universitätsverlag, 2001. – 208 s.; Uhlig, S. *Gesetz über die internationale Rechtshilfe in Strafsachen (IRG)* / S. Uhlig, W. Schomburg, O. Lagodny. – 2., völlig neubearb. Aufl. – München: Beck, 1992. – 214 s.

12 Bykova E.V. *Razvitie instituta mezhdunarodnogo sotrudnichestva v sfere ugovolnogo sudoproizvodstva v ramkah SNG* / E.V. Bykova, V.S. Vyskub, G.A. Hajrullina. – M.: Jurlitinform, 2012. – 296 s.

13 *Obshhaja teorija gosudarstva i prava: uchebnik* / pod red. S.Ju. Naumova, A.S. Mordovca, T.V. Kasaevoj. – Saratov: Saratovskij social'no-jekonomicheskij institut (filial) RJeU im. G.V. Plehanova, 2018. – 314 s.

14 Kim K.V. *Struktura ugovolno-processual'nogo instituta* / K.V. Kim, K.K. Sejtenov, T.M. Hashieva // *Teorija i praktika sudebnoj jekspertizy*. – 2015. – № 4. – S. 119-127.

15 Dzhililova E.A. *Problemy opredelenija ponjatija i sushhnosti instituta prava* / E.A. Dzhililova // *Vestnik Volzhskogo universiteta im. V.N. Tatishheva*. – 2018. – № 2. – S. 22 - 31.

16 Gilbert G. *Aspects of Extradition* / G. Gilbert. – London: Martinus Nijhoff Publishers, 1991. – P. 33-35.

17 Samarin V. I. *Interferencija nadgosudarstvennogo v ugovolnyj process Belarusi* / V.I. Samarin. – Minsk: BGU, 2021. – 270 s.

18 Shhukin A.I. *O nekotoryh podhodah k ponjatiju «mezhdunarodnaja pravovaja pomoshh'» po grazhdanskim delam* / A.I. Shhukin // *Vestnik VGU. Serija: Pravo*. – 2017. – № 1. – S. 69-78.

19 Marysheva N.I. *Mezhdunarodnaja pravovaja pomoshh' po grazhdanskim i ugovnym delam : avtoreferat dis. ... doktora juridicheskikh nauk: 12.00.03 / In-t zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija pri Pravitel'stve RF. – Moskva, 1996. – 57 s.*

20 Potapenko E.G. *Kompleksnye obrazovaniya v sisteme rossijskogo prava / E.G. Potapenko // Izvestija Saratovskogo un-ta. Serija «Jekonomika. Upravlenie. Pravo». – 2013. – T. 13. – Vyp. 3. – S. 360- 369.*

21 Ioffe O.S. *O sisteme sovetskogo prava / O.S. Ioffe, M.D. Shargorodskij // Sov. Gos-vo i pravo. – 1957. – № 6. – S. 105-114.*

22 *Konstitucija Respubliki Belarus': nauch.-prakt. kommentarij / pod obshh. red. P.P. Miklashevicha, O.I. Chupris, G.A. Vasilevicha. – Minsk: Nac. centr prav. informacii, 2024. – 441s.*

23 Alekseev S.S. *Struktura sovetskogo prava / S.S. Alekseev. – M.: Jurid.lit-ra, 1975. – 455s.*

24 Abdulloev P.S. *Mezhdunarodno-pravovaja pomoshh' pri sobiranii i proverke dokazatel'stv po ugovnym delam: UPK Respubliki Tadzhikistan : dissertacija ... kandidata juridicheskikh nauk: 12.00.09 / Abdulloev P. S.; Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova. – Moskva, 2014. – S. 19-20.*

25 Belousov S.A. *Podotrasl' prava / S. A. Belousov // Nauchno-obrazovatel'nyj portal «Bol'shaja rossijskaja jenciklopedija». – URL: <https://bigenc.ru/c/podotrasl-prava-020404> (data obrashhenija: 14.09.2025).*

26 Usenko S.P. *Sootnoshenie ponjatij instituta i subinstituta v ugovnom prave / S.P. Usenko // Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta. Ser.: Gumanitarnye i obshhestvennye nauki. – 2023. – № 2. – S. 37-45.*

27 Samarin V.I. *Mezhdunarodnaja pravovaja pomoshh' po ugovnym delam: ucheb. posobie / V. I. Samarin, G. M. Tret'jakov, V. M. Kozel; pod red. V. I. Samarina. – Minsk: BGU, 2022. – S. 24-25.*

МРНТИ 10.07.27

10.51889/2959-6181.2025.82.4.002

УДК 321.01; 340.11:1

Б.А.Тайторина ^{1*}

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: *binur.a@mail.ru)

СЛУЖЕБНАЯ ЭТИКА КАК АНТИКОРРУПЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ КАРКАС

Аннотация

В статье исследуется антикоррупционная функциональность этики в теоретико-правовом измерении. Теоретической основой служат добродетельная и деонтологическая традиции (Аристотель, Кант), секулярно-рационалистская линия (Лессинг), а также восточные концепции этики управления (Конфуций, аль-Фараби и др.). В исследовании обосновано, что философские категории добродетели, долга, ответственности и пределов власти формируют нормативные основания неподкупности, которые в правовом поле выражаются в универсализуемости правил, публичности обоснованности решений и режимах недопущения конфликта интересов. В качестве методологической основы используется междисциплинарный синтез как нормативно-концептуальная реконструкция основных аргументов и сравнительно-правовой анализ международно-правовых стандартов целостности и национального регулирования. На этой основе формулируется цепочка ценности этики, от идеала к норме и правовому режиму как

условие возможности устойчивой конфигурации институтов. Теоретический результат состоит в уточнении статуса служебной этики как самостоятельного источника валидности антикоррупционных требований и в обосновании необходимости их универсальности, публичности и непротиворечивости в правовом порядке.

Ключевые слова: ценности, служебная этика, антикоррупционная политика, добродетель, долг, конфликт интересов, верховенство права.

Б.А. Тайторина¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: binur.a@mail.ru)

ҚЫЗМЕТТІК ЭТИКА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТЕТІК РЕТІНДЕ: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗ

Аңдатпа

Мақалада теориялық-құқықтық өлшемдегі этиканың сыбайлас жемқорлыққа қарсы функционалдығы зерттеледі. Зерттеудің теориялық негізін ізгіліктік және деонтологиялық дәстүрлер (Аристотель, Кант), секулярлы-рационалистік бағыт (Лессинг), сондай-ақ басқару этикасының шығыс тұжырымдамалары (Конфуций, әл-Фараби және басқалар) құрайды. Зерттеу ізгілік, парыз, жауапкершілік және билік шектеулерінің философиялық санаттары тұтастықтың нормативтік негіздерін құрайтынын дәлелдейді, олар құқықтық салада ережелердің әмбебаптығында, шешімдердің негіздемесінің жариялылығында және мүдделер қақтығысының алдын алу режимдерінде көрініс табады. Әдістемелік негіз ретінде пәнаралық синтез негізгі аргументтерді нормативтік-тұжырымдамалық қайта құру және тұтастық пен ұлттық реттеудің халықаралық-құқықтық стандарттарын салыстырмалы-құқықтық талдау ретінде қолданылады. Осы негізде этиканың идеалдан нормаға, ал нормадан құқықтық режимге дейінгі құндылықтар тізбегі түзілетіндігі және оның институттардың орнықты құрылымын қамтамасыз ететін шарт екендігі тұжырымдалады. Теориялық нәтиже сыбайлас жемқорлыққа қарсы талаптардың дұрыстығының дербес көзі ретіндегі қызметтік этика мәртебесін нақтылаудан және олардың әмбебаптығы, жариялылығы және құқықтық тәртіпте бірізділігі қажеттілігін негіздеуден тұрады.

Түйін сөздер: құндылықтар, қызметтік этика, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, ізгілік, борыш, мүдделер қақтығысы, құқық үстемдігі.

Б.А. Taitorina¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: binur.a@mail.ru)

SERVICE ETHICS AS AN ANTI-CORRUPTION MECHANISM: THEORETICAL AND LEGAL FRAMEWORK

Abstract

The article examines the anti-corruption functionality of ethics in the theoretical and legal dimension. The theoretical basis is the virtuous and deontological traditions (Aristotle, Kant), the secular-rationalist line (Lessing), as well as the Eastern concepts of management ethics (Confucius, al-Farabi, etc.). The study substantiates that the philosophical categories of virtue, duty, responsibility and the limits of power form the normative foundations of incorruptibility, which in the legal field is expressed in the universality of the rules, the publicity of the reasonableness of decisions and the regimes for avoiding conflicts of interest. Interdisciplinary synthesis is used as a methodological basis as

a normative and conceptual reconstruction of the main arguments and a comparative legal analysis of international legal standards of integrity and national regulation. On this basis, the value chain of ethics is formulated, from the ideal to the norm and the legal regime as a condition for the possibility of a stable configuration of institutions. The theoretical result is to clarify the status of professional ethics as an independent source of the validity of anti-corruption requirements and to substantiate the need for their universality, publicity and consistency in the rule of law.

Keywords: values, professional ethics, anti-corruption policy, virtue, duty, conflict of interests, rule of law.

Введение

Антикоррупционная проблематика имеет не только юридическое, но и первично-нормативное измерение, поскольку в ее основе лежат философско-этические представления о должном, справедливости и границах власти. Этика задает параметры для институционального дизайна: в ее основании добродетель (этика характера) - для формирования устойчивых поведенческих привычек служащего; долг и универсализация нормы (деонтология) - для запрета исключений для своих и инвариантности процедур; секулярная автономия морали - для обоснования публичности и подотчетности как источников легитимности; идеи пределов власти и ответственности - для архитектуры противовесов и риск-менеджмента. В таком ракурсе философия служит не метафизическим фоном, а механизмом превенции: она переводит ценности в правила, процедуры и организационные практики, минимизирующие коррупциогенные стимулы [1; 2; 3].

Дальнейший анализ строится как сравнительно-концептуальная реконструкция главных линий: от платоновского понимания распада полиса при смешении частного и публичного к аристотелевской модели добродетели; от кантовского категорического императива (универсализация, принцип публичности, уважение личности как к цели) к лессинговской идее взросления морали и ее опоры на разум и открытость.

Восточные традиции дополняют картину: конфуцианская связка добродетели и ритуала как внутренних регуляторов поведения; легистская установка на безличный закон и исключение личной дискреции: исламская политическая философия аль-Фараби и других мыслителей, увязывающая добродетель правителя с устройством справедливых институтов. Такая матрица «идея - институция - процедура - эффект» позволяет увязать философские категории с практиками служебной этики - управлением конфликтом интересов, транспарентностью, мотивировкой решений, коллегиальностью и «cooling-off» - тем самым проясняя, каким образом этика функционирует как системный антикоррупционный фильтр в публичном управлении.

Материалы и методы

Исследование является междисциплинарным и объединяет нормативно-теоретический и сравнительно-правовой аналитические уровни. На теоретическом уровне реконструируются философские основания служебной этики. На институциональном уровне проводится сравнительно-правовой анализ международных стандартов целостности и национального регулирования с выделением основных модулей превенции.

Источниковой базой служат международные акты и руководства, национальные акты Республики Казахстан, первичные философские тексты и авторитетные энциклопедии, публикации по мотивации служения, этическому климату и управлению конфликтом интересов. Методологическую основу составляет комплекс научных методов: системно-структурный, сравнительно-правовой и нормативно-концептуальный анализ, формально-юридический метод, герменевтический анализ первоисточников, контент-анализ кодексов и процедур. Использованный междисциплинарный дизайн обеспечил валидную связь философских оснований с правовыми режимами и управленческой логикой.

Результаты и обсуждение

У Платона коррупция - это деградация полиса при господстве желательной части души и смешении частного и публичного; противоядие – воспитание стражей и устранение соблазнов частной выгоды у правящих. Этика институционализируется через отбор и образование элиты, снимает соблазны ренты, фаворитизма и злоупотребления властью [4].

Идея этики добродетелей Аристотеля заключается в том, что добродетель умеренности, справедливости и благоразумия обеспечивает выбор в пользу общественного блага, а не ситуативной выгоды. Аристотелевская идея в антикоррупционной оптике выстроена на теологической основе. Согласно этой идее благо человека мыслится как осуществление соответствующей ему функции (деятельности) согласно разуму и добродетели. Такой подход снимает ложную дихотомию «нравственность - практичность»; в публичной службе функция должности предполагает распоряжение доверенными полномочиями в интересах полиса, а добродетель задает норму качественного исполнения этой функции [5].

Коррупция, в свою очередь, есть системное расхождение между назначением на должность и фактическим употреблением власти для частной выгоды, она телесно извращает цель деятельности, подменяя общее благо частной полезностью (плеонексия - «желание иметь больше, чем подобает»).

У Аристотеля различаются нравственные добродетели (мужество, умеренность, щедрость, справедливость и др.) и интеллектуальные добродетели (мудрость, рассудительность, практическая мудрость). Нравственные добродетели задают устойчивость влечений, интеллектуальные - качество суждения. В публичной службе этот дуализм последовательно переводится в разделение; а) устойчивые поведенческие стандарты, синтезирующие неподкупность, воздержание от подарков, корректность в общении; б) способность квалифицированно применять норму к конкретным обстоятельствам (дискреция без произвола).

Добродетель есть привычка действовать должным образом, которая внедряется не декларациями, а элементарным повторением правильных действий и педагогикой закона. Для государственной службы это означает, что устойчивое не коррупционное поведение есть продукт институционально заданной рутины - регулярных самоотводов, стандартных отказов от даров, протоколирования контактов, обязательных суждений дилемм в командах. Закон, по Аристотелю, воспитывает не только страхом санкций, но и распорядками, упражнениями, поощрениями: формальная и неформальная инфраструктура службы становится школой добродетели.

Добродетель – это середина между пороками избытка и недостатка. В антикоррупционной парадигме он представляет собой не компромисс с нарушением, а умение держаться в пределах должного. Так, щедрость противостоит мздоимству (избыток корысти) и жестокому конфискаторству (избыток репрессивности); умеренность - клановой благосклонности и бюрократической черствости; справедливость - фаворитизму и механическому равенству, игнорирующему релевантные различия.

Для Аристотеля добродетель есть синтез всеохватывающей и частной добродетели. Справедливость совершенная – это добродетель по отношению к другим, добродетель всех добродетелей на публичной сцене. Справедливость способна проявляться в частных формах: распределительная добродетель означает пропорциональное распределение благ и бремени; уравнительная заключена в возмещении ущерба, восстановлении распределения. Коррупция, как известно, нарушает обе: и распределительную, несправедливо перераспределяя контракты, должности, ресурсы, и уравнительную, деформируя ответственность и наказание. Антикоррупционные процедуры – это, по сути, институционализация справедливости: критерии отбора и ранжирования, процедуры обжалования, прозрачная мотивировка и восстановление нарушенных прав.

В «Этике» и «Политике» Аристотель критикует плеонексию, то есть стремление обладать большим сверх должного, видя в ней коренной источник несправедливости. В публичной службе плеонексия проявляется в распределении контрактов своим, в рентном поиске, в

раздувании сервисных сборов, в злоупотреблении дискрециями. Противовес представляет собой институциональную меру: разделение функций, лимиты полномочий, ротации, запреты на совмещения, нулевые стандарты подарков, то есть все то, что возвращает практики к пропорции должного.

Аристотель отводит законодателю функцию педагога, который способен устроить институты так, чтобы граждане привыкали к достойному. В контексте антикоррупционной политики это означает, что закон создает структуры привычек (регистры интересов, обязательные декларирования, типизация конфликтов); практика обеспечивает повторяемость правильного действия (чек-листы, тренажеры, ритуалы прозрачности); поощрения и карьерные маркеры связаны не результатом любой ценой, а с проявленной добродетелью, т.е. благоразумием, справедливостью, умеренностью.

Аристотелевская теория добродетели не является моральной декларацией правопорядка, напротив, она обеспечивает микромеханику неподкупности через практическую мудрость и справедливость, встроенные в институты и процедуры. В терминах публичного управления это означает, что истинная антикоррупционная устойчивость достигается не исключительно санкцией, а организацией привычек: повторяющимися практиками, в которых должностное лицо неизменно выбирает общее благо и делает это по твердой привычке, то есть добродетельно [5].

У Цицерона в трактате *De officiis* полезное и достойное/честное принципиально неразделимы. Действительно полезно для гражданина и магистрата лишь то, что соответствует достоинству добродетельного поступка и служит *respublica*. Когда кажется, что частная выгода вступает в конфликт с честью, это только видимость неправильного расчета; в правильной оценке истинная польза совпадает с честью и с общим благом полиса. Отсюда коррупция понимается не как частный проступок, а как нарушение публичного долга и верности государству: магистрат, монетизирующий власть, предает порученную ему общую пользу. Следствием должны быть публичная ответственность и правовое возмещение: судебное преследование (в римской практике – по делам о вымогательствах и злоупотреблениях, реституция казне и общинам, а также утрата политической чести. Таким образом, цicerоновская этика должности институционально интегрирована в антикоррупционный порядок: то, что выгодно лишь частному лицу, но вредит общему благу, не может считаться ни честным, но по-настоящему полезным [6].

В кантовской традиции категорический императив задает строгую универсализацию максим: поступай так, чтобы максима твоего поступка стала всеобщим законом. Тем самым коррупционные стратегии, основанные на исключениях для своих, логически самоуничтожаются как противоречивые общему праву. Такие коррупционные практики как взятка, фаворитизм, «исключения для своих», порождают противоречие в своем понятии: если сделать их всеобщим правом, рушится институт публичной должности и правовой процедуры. По «формуле человечества» Кант требует относиться к каждому человеку как к цели самой по себе, а не как к инструменту для чужих выгод. Коррупция нарушает это требование: гражданина фактически используют, когда его право или доступ к ресурсу обменивают на частную выгоду должностного лица (например, «ускорение» за взятку). Такое обращение унижает достоинство и правовой статус человека, поэтому в кантовской логике оно принципиально аморально и не может быть признано нормой. Категорический императив задает не утилитарный расчет выгод, а строгие нормативные пределы, внутри которых служебная этика превращается в антикоррупционный механизм [7].

Нормативная позиция Лессинга сводится к тому, что мораль – это не производная от внешней сакрализации, а результат автономного признания разумной воли, поэтому политико-административная практика должна опираться не на страх и приватные договоренности, а на публично обоснованные решения и внутреннюю обязанность действовать должным образом. Так, нормативная интуиция Лессинга о взрослении человеческого рода задает прямую логику антикоррупционной функциональности этики. Коррупция есть не только правонарушение, но и

регресс моральной формы, по сути это подмена автономного долга частной выгодой, возврат к гетерономии, где поведение регулируют не универсальные основания, а случайные интересы и «тайная сделка» [2].

Антикоррупционная функциональность этики в лессинговском ключе проявляется как педагогика автономии. Мораль без внешнего надзора требует воспитания способности действовать из разумно признанной обязанности. На уровне публичной службы это означает культивирование устойчивых установок неподкупности, отказа от привилегий и отвержения «исключений для своих» не из-за риска наказания, а потому что такие практики логически не совместимы с признанием равного достоинства и общезначимых правил. Этическая культура здесь выступает не риторическим украшением, а механизмом формирования зрелой мотивации служащего: нарушение этики неприемлемо по разуму.

Кроме того, секуляризация морали Лессинга требует публичности основания решений. Если нормативная сила исходит из рациональной общезначимости, то каждое значимое административное действие должно сопровождаться открытым предъявлением причин, открытых для общественного контроля и обсуждения. Публичность и подотчетность в таком понимании не просто техническая прозрачность, а этический принцип обоснования. Решение правомерно постольку, поскольку его основания способны выдержать свет публичного разума.

Ницше критикует «волю к власти», и это обосновывает диагностику коррупциогенности персоналистского лидерства: когда амбиции иерархии перекрывают публичный интерес, этические рамки становятся институциональной страховкой от злоупотребления властью [3].

В конфуцианской политической этике управление мыслится как воздействие добродетелью и ритуально-нормативным порядком, которые формируют у служащего внутренний стыд, образцовость поведения и привычку действовать должным образом не из страха наказания, а из нравственного самообязывания. Антикоррупционный эффект достигается через соответствие имени и роли. Чиновник, ориентированный на требования, удерживается от частной ренты и фаворитизма, а приоритет морального примера правителя и отбор по добродетели системно уменьшают зависимость порядка от репрессий и серых практик, благоприятствуют неподкупности [8].

В доктрине Мен-цзы «природа человек добра» делает возможной политику добродетели и принцип народоцентричности: легитимность власти вытекает из практики, обеспечивающей достойную жизнь, умеренные налоги и отсутствие произвола. Коррупция в этой оптике – признак утраты «сердец народа», и, следовательно, Небесного мандата. Она разрушает доверие и тем самым аннулирует моральное право правителя на повиновение. Антикоррупционная функция этики у Мэн-цзы реализуется через личную добродетель правителя, подбор достойных министров и институциональные практики, исключающие личную выгоду и фаворитизм [9].

Легисты (Хань Фэй-цзы и др.) обосновывают приоритет беспристрастного закона и дизайна институтов над личной добродетелью чиновника. Устойчивость порядка обеспечивается не моральными качествами исполнителей, а публично известными, единообразно применяемыми нормами, закрепленными в наказаниях и вознаграждениях. Этому соответствуют два дополняющих элемента – техники управления как организационные приемы контроля исполнения (распределение полномочий, проверка отчетности, сопоставление слов и дел), и позиционная сила правовой компетенции – та институциональная «инерция», которая не позволяет подменять правило личной волей. Решение должно вытекать из стандарта, а не из статуса, знакомства или неформального закона [10].

Важно учитывать современную корректировку: классический легизм – это «rule by law» (инструмент властвования, тогда как правовое государство строится на верховенстве власти. Тем не менее, операциональные уроки легизма как приоритет ясных норм, единообразного применения и управленческого контроля – прямо усиливают антикоррупционную функциональность этики: чем меньше зависимости от личной диспозиции чиновника, тем слабее стимулы к личной выгоде, фаворитизму и «телефонным» вмешательствам.

У Аль-Фараби целостность политического устройства определяется теологией: цель «добродетельного города» - совместное достижение счастья, чему соответствует разумное руководство и согласование частных действий с общим благом. Заблудшие и порочные города – это такие, где цели подменены частной выгодой и славолубием, что делает власть внутренне нестабильной и коррупциогенной. Отсюда практическое следствие: этика правителя и подбор достойных помощников неразделимы с институциональными формами (разделением функций, публичным учетом мотивов решений, наставничеством и образованием, которые поддерживают ориентацию на общее благо) [11; 12].

Аль-Газали трактует несправедливость как структурную порчу порядка: она разрушает доверие и легитимность власти, даже если формальные процедуры соблюдены. Этика служения у Аль-Газали дополняет позитивное право через дисциплину совести, религиозно-нравственный контроль и обязанность правителя удерживать себя и окружение от корыстной эксплуатации подданных; в управленческой практике это поддерживает превентивные меры против злоупотреблений, от прозрачности решений до персональной ответственности за ущерб [13].

В «Сиясат-наме» Низам аль-Мульк описывает «зеркало государей», где этика правителя подкрепляется административным дизайном: тщательным подбором кадров, регулярными проверками, тайным инспектированием, документированием и отчетностью по решениям. Его рецепт против злоупотреблений - не морализирование в одиночку, а организация контроля: фиксированные обязанности, наблюдение за исполнением, наказуемость отклонений и практики «видимости» власти (протоколы, письма, ревизии) – все то, что снижает пространство для клановой ренты и фаворитизма [14].

Ибн Халдун связывает устойчивость государства с качеством социальной сплоченности: по мере ее эрозии элиты склонны к роскоши, фискальному произволу и конфискационным практикам, что ускоряет распад политического организма. Коррупция и несправедливое налогообложение здесь не частные пороки, а макропричины упадка; следовательно, антикоррупционная этика требует умеренности фиска, предсказуемости права и защиты собственности как условий воспроизводства доверия [15].

Таким образом, философские концепты, такие как добродетель, долг, ответственность, границы власти, задают ценностный контур, который правовыми и организационными средствами переводится в повседневную практику: регламенты подарков и взаимодействия с внешними стейкхолдерами, публичная мотивировка решений, декларации интересов и активов, коллегиальные механизмы и ограничения постслужебной занятости (cooling-off).

В функциональном измерении служебная этика выполняет три взаимосвязанные задачи, касающиеся нормативизации поведения, управления конфликтом интересов и культуры неподкупности. Как правило, кодексы и стандарты формулируют такие критерии допустимого как запрет фаворитизма, недопущение использования служебной информации в личных целях, корректное взаимодействие с гражданами и бизнесом. Таковые нормы задают базовую линию для дисциплинарной и антикоррупционной практики¹.

Центральная антикоррупционная идея представлена смещением фокуса с наказания к управлению рисками до события: декларирование частных интересов, тесты независимости, отвод и перераспределение полномочий. Международный бенчмарк здесь - Руководящие принципы ОЭСР по управлению конфликтом интересов в публичной службе².

Исследования показывают, что мотивация служения и этическая культура снижают готовность подчиняться неэтичным требованиям руководителей, усиливают нетерпимость к серым практикам и повышают вероятность сообщения о нарушениях [16; 17].

¹ Transparency International. Corruption Perceptions Index 2024 // <https://www.transparency.org/en/cpi/2024>

² Рекомендации совета по вопросам публичной добропорядочности // <https://legalinstruments.oecd.org/api/download/?uri=/public/3f00f40e-d938-4326-a23e-9ed9044eed3.pdf>

Для устойчивого перевода ценностных требований в управленческую практику требуется институционально независимая (в пределах ведомства) функция этических офицеров. Речь идет о двойной подотчетности: административно - руководителю органа, функционально - центральному уполномоченному органу по целостности/этике, с закреплением гарантий статуса (срок полномочий, отдельная бюджетная строка, запрет необоснованного смещения).

Предпосылкой эффективной превенции является институционально оформленная и функционально независимая этическая функция, способная вмешиваться до наступления события риска. В условиях, когда коррупциогенные стимулы возникают на стыке личной заинтересованности и дискреции, именно предварительная этическая экспертиза обеспечивает перенос фокуса с постфактум-санкций на предупреждение.

Следовательно, мандат этического офицера должен быть сконструирован так, чтобы охватывать полный цикл управленческого решения, начиная от консультирования на входе до публичной отчетности об итогах профилактики. Тем самым этическая оценка становится регулярной процедурой управления рисками, встроенной в документооборот и не зависящей от ситуативной воли руководителя.

Мандат этического офицера должен включать право инициировать повторную проверку оснований решения и состава коллегиального органа при выявлении рисков. Юридически это выражается в возможности кратковременной приостановки процедуры, проведении дополнительной проверки и принятии корректирующих мер, пересмотр технического задания или критериев.

Такая конструкция повышает прозрачность и делает отклонения из правил проверяемыми. Декларирование и самоотвод функционируют не как репрессивные санкции, а как обычные процедуры снижения риска, активируемые в момент возникновения потенциальной заинтересованности. Ежегодная отчетность завершает логический цикл, превращая индивидуальные решения в институциональное обучение. Публичность показателей создает внешнюю подотчетность, поддерживает единые стандарты качества и обеспечивает обратную связь заинтересованных сторон.

В совокупности такая архитектура снижает зависимость этической экспертизы от текущей управленческой конъюнктуры и переводит этику из сферы декларативной морали в регулярную управленческую технологию, направленную на выполнение превентивной функции. Так реализуется требование антикоррупционной функциональности: этика не просто формулирует ценность, а задает воспроизводимую последовательность шагов, обеспечивающую предсказуемый профилактический эффект.

Этика проявляет антикоррупционную функциональность лишь тогда, когда ценностные основания переводятся в правила и управленческие процедуры, а затем в измеряемые поведенческие эффекты. Эта цепочка концептуально опирается на философские традиции и институционально поддерживается международными стандартами.

Для Казахстана ближайшие резервы - формализация и независимая подотчетность этической функции комиссии, полнофункциональные реестры интересов, защищенные каналы сообщений с процессуальными гарантиями и интеграцией показателей в КРІ руководителей, а также риск-процедуры в закупках, лицензировании и контроле. Успех измеряется не количеством наказаний, а устойчивой нормализацией честного поведения и ростом доверия к процедурам, что коррелирует как философским основаниям, так и современным эмпирическим исследованиям. Итоговый критерий успеха - нормализация честного поведения и рост доверия к процедурам, что согласуется с международными стандартами целостности.

Заключение

Служебная этика обладает самостоятельной нормативной силой в архитектуре противодействия коррупции. Философские категории добродетели и долга, дополненные идеями пределов власти и публичности, задают теоретические условия непротиворечивости и универсализуемости управленческих норм. В правовом измерении это выражается в

требовании беспристрастного применения правил, публичной мотивировки решений и последовательном недопущении конфликта интересов как структурной угрозы равенству перед правом. Тем самым этика перестает быть лишь декларацией ценностей и выступает источником валидности для антикоррупционных требований, связывая идеал справедливости с формой правового режима.

Согласование философских оснований с теорией публичного права формирует закономерности развития ценностей, от нормы должного к юридической форме и институциональному порядку. Универсальность правила, уважение к личности как к цели, прозрачность и проверяемость решений образуют связный каркас, в котором предупреждение коррупции становится следствием внутренней согласованности правопорядка, а не внешней репрессивной активности. В этом смысле служебная этика выполняет системную функцию, задавая стандарты мотивировки и закрепляя приоритет общего блага над частной выгодой в самой логике управления.

Научный результат исследования состоит в уточнении статуса служебной этики как основания нормативной валидности антикоррупционных требований и в артикуляции принципов, обеспечивающих их устойчивость (универсальность, публичность, непротиворечивость и равенство применения). В результате служебная этика предстает не вспомогательным, а конститутивным элементом антикоррупционного правопорядка, обеспечивающим связь между ценностной легитимностью и юридической формой.

Благодарности

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR27195163 Архитектоника трансформации организационной культуры государственной службы Казахстана).

Список использованной литературы:

- 1 Канке В.А. *Этика ответственности: Теория морали будущего*. – М.: Логос, 2003. – 350 с.
- 2 Лессинг Г. *Воспитание человеческого рода (1780)* / пер. М.И. Левина // Том 1: *Луки культуры: альманах*. – М.: Юрист, 1995. – С. 479-500
- 3 Ницше Ф. *По ту сторону добра и зла*. – М.: Изд.: Фолио. – 2013. – 448 с. и др.
- 4 Brown E. *Plato's Ethics and Politics in The Republic* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017 / Ed. E.N. Zalta. – <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/plato-ethics-politics>
- 5 Аристотель. *Никомахова этика* // Аристотель. Соч. в 4-х т., т.4. – М.: Мысль, 1978. – С.53-294
- 6 M.Tullius Cicero. *On Duties (De Officiis)*. – Loeb Classical Library 30 / transl. Walter Miller. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913 // <https://www.loebclassics.com/view/LCL030/1913/volume.xml>
- 7 Кант И. *Критика практического разума* // Соч.: в 6 т. Т. 4. — М.: Мысль, 1965. — 529 с.
- 8 Лессинг Г. *Воспитание человеческого рода (1780)* / пер. М.И. Левина // Том : *Луки культуры: альманах*. – М.: Юрист, 1995. – С. 479-500.
- 9 Конфуций. *Лунь юй* / пер., вступ. ст. и коммент. Л. С. Переломова. – М.: Изд. фирма «Восточная литература», РАН, 1998. – 588 с.
- 10 Mengzi: *With Selections from Traditional Commentaries* / transl. Bryan W. Van Norden. – Indianapolis–Cambridge: Hackett Publishing Company, 2008. — 207 p.
- 11 Han Feizi. *Basic Writings* / transl. Burton Watson. – New York: Columbia University Press, 2003. – 160 p.
- 12 Al-Fārābī. *On the Perfect State (Mabādī' ārā' ahl al-madīna al-fāḍila): A Revised Text with Introduction, Translation and Commentary* / transl. R.Walzer. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 569 p.
- 13 Druart T.A. *al-Farabi* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024 / Eds. E. N. Zalta, U.Nodelman // <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/al-farabi/>
- 14 Griffel F. *al-Ghazali* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020 / Ed. E. N. Zalta // <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/al-ghazali/>

15 Nizām al-Mulk // *Encyclopaedia Iranica* // <https://iranicaonline.org/articles/nizam-al-molk>

16 The Muqaddimah. An Introduction to History by Ibn Khaldun.pdf // <https://ia903106.us.archive.org/22/items/etaoin/The%20Muqaddimah%20%E2%80%93%20An%20Introduction%20to%20History%20by%20Ibn%20Khaldun.pdf>

17 Odeh D. L. Professional Codes of Ethics for Public Administrators: What Are They Really Telling Us? // *Public Integrity*. – 2023. – Vol. 26(2). – P. 143–155. DOI: 10.1080/10999922.2023.2177042

18 Schott C., Bouwman R. Does public service motivation truly predict dishonesty? Behavioural evidence from the private and public sectors // *International Review of Administrative Sciences*. – 2023. – Vol. 90, № 2. – P. 474–489 - DOI: 10.1177/0020852323 1197758

References:

1 Kanke V.A. *Jetika otvetstvennosti: Teorija morali budushhego*. – M.: Logos, 2003. – 350 s.

2 Lessing G. *Vospitanie chelovecheskogo roda (1780)* / per. M.I. Levina // Tom 1: *Liki kul'tury: al'manah*. – M.: Jurist, 1995. – S. 479-500

3 Nicshe F. *Po tu storonu dobra i zla*. – M.: Izd.: Folio. – 2013. – 448 s. i dr.

4 Brown E. *Plato's Ethics and Politics in The Republic* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017 /Ed. E.N. Zalta. - <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/plato-ethics-politics>

5 Aristotel'. *Nikomahova jetika* // *Aristotel'. Soch. v 4-h t., t.4*. – M.: Mysl', 1978. – S.53-294

6 M.Tullius Cicero. *On Duties (De Officiis)*. – Loeb Classical Library 30 / transl. Walter Miller. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913 // <https://www.loebclassics.com/view/LCL030/1913/volume.xml>

7 Kant I. *Kritika prakticheskogo razuma* // *Soch.*: v 6 t. T. 4. – M.: Mysl', 1965. — 529 s.

8 Lessing G. *Vospitaniye chelovecheskogo roda (1780)* /per. M.I. Levina //Tom : *Liki kul'tury: al'manakh*. – M.: Yurist, 1995. – S. 479-500.

9 *Konfucij. Lun' juj* / per., vstup. st. i komment. L. S. Perelomova. - M.: Izd. firma «Vostochnaja literatura», RAN, 1998. - 588 s.

10 Mengzi: *With Selections from Traditional Commentaries* / transl. Bryan W. Van Norden. - Indianapolis–Cambridge: Hackett Publishing Company, 2008. — 207 p.

11 Han Feizi. *Basic Writings* / transl. Burton Watson. - New York: Columbia University Press, 2003. - 160 p.

12 Al-Fārābī. *On the Perfect State (Mabādī' ārā' ahl al-madīna al-fāḍila): A Revised Text with Introduction, Translation and Commentary* / transl. R.Walzer. - Oxford: Clarendon Press, 1985. – 569 p.

13 Druart T.A. *al-Farabi* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024 / Eds. E. N. Zalta, U.Nodelman // <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/al-farabi/>

14 Griffel F. *al-Ghazali* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020 / Ed. E. N. Zalta // <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/al-ghazali/>

15 Nizām al-Mulk // *Encyclopaedia Iranica* // <https://iranicaonline.org/articles/nizam-al-molk>

16 The Muqaddimah. An Introduction to History by Ibn Khaldun.pdf // <https://ia903106.us.archive.org/22/items/etaoin/The%20Muqaddimah%20%E2%80%93%20An%20Introduction%20to%20History%20by%20Ibn%20Khaldun.pdf>

17 Odeh D. L. Professional Codes of Ethics for Public Administrators: What Are They Really Telling Us? // *Public Integrity*. – 2023. – Vol. 26(2). – P. 143–155. DOI: 10.1080/10999922.2023.2177042

18 Schott C., Bouwman R. Does public service motivation truly predict dishonesty? Behavioural evidence from the private and public sectors // *International Review of Administrative Sciences*. – 2023. – Vol. 90, № 2. – P. 474–489 - DOI: 10.1177/0020852323 119775

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТЫ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС
CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

IRSTI 10.15.33
UDC 342.5

10.51889/2959-6181.2025.82.4.003

Ye.Adam^{1*} O.Z. Mukhamedzhanov¹

¹ Tashkent State Law University

(e-mail: *ernar.adam75@gmail.com, amonuzm@yahoo.com)

CONSTITUTIONAL COURTS OF UZBEKISTAN AND KAZAKHSTAN:
COMPARATIVE ANALYSIS OF STATUS AND COMPETENCE

Abstract

The article presents a comparative analysis of the legal status and competence of the Constitutional Courts of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan in the context of modern constitutional and legal reforms. The results presented in the work are based on a comprehensive study of regulatory legal acts, doctrinal sources and practices of the constitutional control bodies of both countries. The author reveals significant institutional differences between two models: Kazakhstan, focused on the development of judicial constitutionalism, strengthening the human rights function and expanding citizens' access through the mechanism of an individual constitutional complaint, and Uzbek, which retains elements of the classical judicial vertical with indirect, limited citizens' access to constitutional control procedures.

Particular attention is paid to the analysis of the influence of political and legal factors on the processes of the formation of the judiciary and the institutional independence of constitutional control bodies. It is shown that in Kazakhstan, despite significant achievements in the development of mechanisms for the protection of constitutional rights, the problems of the execution of decisions of the Constitutional Court, the integration of its legal positions into judicial practice and the risks of selective constitutional activism remain. Uzbekistan has identified challenges such as the absence of a direct constitutional complaint, the dependence of the appeal mechanism on the discretion of the courts and the limited competence of the Constitutional Court in protecting the rights of specific citizens.

Comparative analysis demonstrates that the further development of the constitutional justice systems of Kazakhstan and Uzbekistan requires strengthening guarantees of judicial independence, improving appeal procedures, expanding the human rights function of constitutional control and improving the level of constitutional culture. The findings can serve as a basis for improving the mechanisms for ensuring the rule of the Constitution and protecting human rights in Central Asian countries.

Key words: constitution, human rights, constitutional justice, constitutional control, constitutional court, constitutional reform, constitutional complaint.

Е.Адам¹, О.З. Мухамеджанов¹

¹ Ташкент мемлекеттік заң университети
(e-mail: ernar.adam75@gmail.com, amonuzm@yahoo.com)

ӨЗБЕКСТАН МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТТАРЫ: МӘРТЕБЕСІ МЕН ӨКІЛЕТТІГІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының Конституциялық соттарының құқықтық мәртебесі мен өкілеттігін қазіргі конституциялық-құқықтық реформалар контекстінде салыстырмалы талдауға арналған. Зерттеу нәтижелері екі елдің конституциялық бақылау органдарының нормативтік-құқықтық базасын, доктриналық дереккөздерін және құқық қолдану тәжірибесін кешенді зерттеуге негізделіп отыр. Автор екі модельдің маңызды институционалдық айырмашылықтарын айқындайды: Қазақстандағы модель – сот конституционализмін дамытуға, құқық қорғау функциясын күшейтуге және азаматтарға жеке конституциялық шағым механизмі арқылы қолжетімділікті кеңейтуге бағытталған; ал Өзбекстан моделінде – классикалық соттық вертикаль элементтері сақталып, азаматтардың конституциялық бақылау рәсімдеріне тікелей қатысу мүмкіндігі шектеулі.

Мақалада судьялық корпус қалыптастыру үдерістеріне және конституциялық бақылау органдарының институционалдық тәуелсіздігіне саяси-құқықтық факторлардың ықпалына ерекше назар аударылады. Қазақстанда конституциялық құқықтарды қорғау тетіктерін жетілдіру бойынша елеулі нәтижелерге қарамастан, Конституциялық сот шешімдерінің орындалуы, оның құқықтық ұстанымдарының сот тәжірибесіне интеграциясы және селективті конституциялық белсінділік тәуекелдері сияқты мәселелердің бар екендігі көрсетілген. Өзбекстанда тікелей конституциялық шағым институтының болмауы, жүгіну механизмінің соттардың қалауы мен бағалауына тәуелділігі және Конституциялық соттың жеке азаматтардың құқықтарын қорғаудағы құзыретінің шектеулілігі негізгі сын-қатерлер ретінде анықталған.

Салыстырмалы талдау Қазақстан мен Өзбекстандағы конституциялық әділет жүйелерін одан әрі дамыту үшін сот тәуелсіздігі кепілдіктерін күшейту, өтініш беріп жүгіну рәсімдерін жетілдіру, конституциялық бақылаудың құқық қорғау функциясын кеңейту және конституциялық мәдениетті арттыру қажеттігін көрсетеді. Алынған нәтижелер Орталық Азия елдерінде Конституцияның үстемдігін және адам құқықтарын қамтамасыз ету тетіктерін жетілдіруге негіз бола алады.

Түйін сөздер: конституция, адам құқықтары, конституциялық әділет, конституциялық бақылау, конституциялық сот, конституциялық реформа, конституциялық шағым.

Е.Адам¹, О.З.Мухамеджанов¹

¹ Ташкентский государственный юридический университет
(e-mail: ernar.adam75@gmail.com, amonuzm@yahoo.com)

КОНСТИТУЦИОННЫЕ СУДЫ УЗБЕКИСТАНА И КАЗАХСТАНА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТАТУСА И КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

Статья представляет сравнительный анализ правового статуса и компетенции Конституционных судов Республики Казахстан и Республики Узбекистан в контексте современных конституционно-правовых реформ. Изложенные в работе результаты основаны на комплексном исследовании нормативных правовых актов, доктринальных источников и практики органов конституционного контроля обеих стран. Автор выявляет существенные институциональные различия двух моделей: казахстанской, ориентированной на развитие судебного конституционализма, усиление правозащитной функции и расширение доступа

граждан посредством механизма индивидуальной конституционной жалобы, и узбекской — сохраняющей элементы классической судебной вертикали с опосредованным, ограниченным доступом граждан к процедурам конституционного контроля.

Особое внимание уделено анализу влияния политико-правовых факторов на процессы формирования судейского корпуса и институциональную независимость органов конституционного контроля. Показано, что в Казахстане, несмотря на значительные достижения в развитии механизмов защиты конституционных прав, сохраняются проблемы исполнения решений Конституционного суда, интеграции его правовых позиций в судебную практику и риски селективного конституционного активизма. В Узбекистане выявлены такие вызовы, как отсутствие прямой конституционной жалобы, зависимость механизма обращения от усмотрения судов и ограниченная компетенция Конституционного суда в вопросах защиты прав конкретных граждан.

Сравнительный анализ демонстрирует, что дальнейшее развитие систем конституционной юстиции Казахстана и Узбекистана требует усиления гарантий судебной независимости, совершенствования процедур обращения, расширения правозащитной функции конституционного контроля и повышения уровня конституционной культуры. Полученные выводы могут служить основой для совершенствования механизмов обеспечения верховенства Конституции и защиты прав человека в странах Центральной Азии.

Ключевые слова: конституция, права человека, конституционная юстиция, конституционный контроль, конституционный суд, конституционная реформа, конституционная жалоба.

Introduction

The institution of constitutional justice occupies a key place in the architecture of the modern state, based on the principles of the supremacy of the Constitution, the protection of human rights and the effective functioning of the system of checks and balances. In the countries of Central Asia, primarily in Uzbekistan and Kazakhstan, the development of constitutional control bodies has acquired particular significance against the backdrop of political and legal transformations of the last decade. The constitutional reforms carried out in Uzbekistan in 2017-2023, as well as the large-scale constitutional modernization of Kazakhstan in 2022, including the restoration of the Constitutional Court, significantly changed the institutional logic of the legal system and increased the role of judicial constitutionalism. Despite the common historical and legal prerequisites, the models of constitutional control in Uzbekistan and Kazakhstan developed differently. Uzbekistan has retained the Constitutional Court since independence, gradually expanding its powers and strengthening the human rights component. In Kazakhstan, the first model of the Constitutional Court (1992-1995) was replaced by the Constitutional Council, which functioned until 2022 and was deprived of direct jurisdiction over citizens' appeals. Only after the January events of 2022 and the ensuing referendum did Kazakhstan return to the classic Kelsen model, restoring the Constitutional Court with expanded competence and mechanisms for individual appeals. These changes make it possible today to compare two independent institutional structures in the dynamics of their democratic development. Studies of constitutional control in Uzbekistan in recent years are concentrated around the evolution of the status of the Constitutional Court, the expansion of its competence and the introduction of a constitutional complaint [1; 2]; Uzbek doctrine analyzes the legal foundations of judicial and constitutional control, the distribution of powers between the courts of general jurisdiction and the Constitutional Court [3]; considering the effectiveness of the Constitutional Court [4; 5; 6].

In Kazakhstan, the modern body of work is already focusing on a new model of the Constitutional Court, operating from January 1, 2023. The Constitutional Court is justified as a transitional institution from a quasi-judicial body (Constitutional Council) to a full-fledged Constitutional Court, when the novel of direct appeal of citizens is clearly distinguished, the load is analyzed (thousands of appeals per year) and the risks are indicated: maintaining political dependence on the procedure for appointing judges and potential formalization of the institution in the absence of effective implementation of

decisions and parliamentary control [7; 8; 9], the stages of the development of constitutional control in Kazakhstan are being reconstructed [10].

The purpose of the article: to conduct a comparative legal analysis of the legal status, competence and effectiveness of the Constitutional Courts of Uzbekistan and Kazakhstan, revealing their similarities, differences and prospects for further development. The object of the study is the institution of constitutional justice of the two states; the subject is the norms of constitutional law governing the organization and activities of the relevant courts, as well as the practice of their functioning. The research presented contributes to a greater understanding of regional models of constitutional justice and identification of factors that influence their institutional sustainability and practical effectiveness.

Materials and methods

The research materials are normative legal acts of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan, including the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995, the Constitution of the Republic of Uzbekistan of 1992 (as amended by the reforms of 2017-2023), the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" of 2022, the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan," the regulations of the constitutional courts of both countries, as well as official decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan and the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan. As an empirical basis, regulatory decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan 2023-2024, decisions of the Constitutional Court of Uzbekistan on constitutional complaints and control over regulations, as well as data on the number and structure of appeals, were used.

The theoretical basis is scientific research in the field of constitutional control, constitutional justice and judicial constitutionalism. A set of scientific methods was used in the study. The historical and legal method was used to analyze the genesis of constitutional control bodies in Uzbekistan and Kazakhstan, including the stages of development: the period of the initial creation of independent constitutional courts; the transformation stage in Kazakhstan (1995-2022) through the Constitutional Council; the stage of modern reform 2022 - 2023. The formal-legal method was used to analyze the content of constitutional norms, laws on constitutional courts, procedures for considering appeals, the procedure for forming the composition of judges, as well as the legal force of decisions of constitutional courts. Comparative legal (comparative) method as the main research method aimed at comparing the status and organizational structure of the Constitutional Court of Kazakhstan and the Constitutional Court of Uzbekistan; scope of competence, including access to an individual constitutional complaint; mechanisms for monitoring bills, international treaties and acts of authorities; features of law enforcement of decisions.

The dialectical method is used to identify the relationship between the norms of constitutional legislation, the real practice of their application and the political and legal conditions for the functioning of constitutional control bodies. The method of content analysis of regulatory decisions is used to identify recurring legal positions, trends in judicial interpretations, dynamics of consideration of individual complaints (in Kazakhstan since 2023, in Uzbekistan - since the introduction of elements of a constitutional complaint). Content analysis is aimed at identifying the quantitative and qualitative characteristics of acts of constitutional control. The method of institutional analysis was used to assess the actual effectiveness of the activities of constitutional courts and their place in the system of state power, in particular, the impact of the procedures for appointing judges on the independence of the court, the role of the institution of individual complaint, the degree of consideration of decisions of constitutional control bodies in law-making and law enforcement. The method made it possible to determine to what extent institutional conditions support or limit the democratic potential for constitutional control.

A comprehensive combination of these methods provides an opportunity for a comprehensive study of the institution of constitutional justice and allows you to identify regulatory differences in constitutional control models; actual efficiency of their functioning; the influence of the political and legal environment on the independence and sustainability of constitutional justice bodies.

Results and discussion

The results of the study demonstrate that the transformation of constitutional control institutions in Uzbekistan and Kazakhstan took place along various trajectories due to the political and legal specifics of states.

In Kazakhstan, institutional development went through three stages: 1992-1995: the functioning of the first Constitutional Court, which had the status of the highest judicial body to protect the Constitution; 1995 - 2022: the period of activity of the Constitutional Council, based on the French model of preventive control and devoid of an individual complaint mechanism; from 2023: the restoration of the Constitutional Court, which is seen as a return to a full-fledged Kelsen model.

In Uzbekistan, on the contrary, the institutional line has been continuous: the Constitutional Court has been operating since the 1990s, but its powers have expanded significantly after the reforms of 2017-2023. The introduction of elements of a constitutional complaint, increased control over regulatory legal acts and a revision of appeal procedures indicate a gradual transition to a model of expanded judicial constitutional control.

Comparative analysis showed that the models for the formation of the composition of judges differ significantly. In Kazakhstan, judges are appointed by three subjects: the President (4 judges), the Senate (3 judges), the Mazhilis (3 judges), and the President, with the consent of the Senate, appoints the Chairman of the Constitutional Court. Such a system emphasizes the strong role of the head of state, which reflects the peculiarities of the presidential model of governance [11].

In Uzbekistan, the appointment mechanism is also distributed among various bodies, but the share of parliament is higher than in Kazakhstan. The Uzbek model assumes a more balanced participation of the branches of government, which, according to Uzbek authors, is associated with an emphasis on strengthening the institutional stability of the court after reforms.

Unlike Kazakhstan, where the President of the Republic of Kazakhstan (appointing the Chairman and four judges) plays a decisive role in the formation of the Constitutional Court, the model of Uzbekistan demonstrates a more even distribution of powers between the branches of government. This directly follows from the norms of the Constitution of the Republic of Uzbekistan (revised after the reforms of 2023) and the Law "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan," which enshrine the multi-entity formation of the composition of the court and the system of mutual restrictions on the appointment of judges. According to article 109 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Constitutional Court is formed by the Legislative Chamber and the Senate of the Oliy Majlis, the President of the Republic of Uzbekistan, which already reflects the principle of institutional balance. The distribution of powers (at the level of the Constitution) is presented as follows. The President of the Republic of Uzbekistan makes proposals on the appointment of the Chairman of the Constitutional Court; participates in the procedure for forming the composition of the court on a par with parliament, but does not have dominant influence.

The Senate of the Oliy Majlis approves the candidacies of judges (including the chairman) submitted by the President; independently appoints part of the judges according to their own quota; participates in the formation of qualification requirements for judges. The Legislative Chamber of the Oliy Majlis appoints judges by parliamentary quota; participates in the procedure for consideration of candidates submitted by the President.

Thus, the formation of the Constitutional Court is distributed between the two chambers of parliament and the President, while in Kazakhstan 4 out of 11 judges are represented by the presidential quota, and the chairman of the court is appointed by the President with the consent of the Senate alone. More detailed mechanisms for the distribution of powers are enshrined in the Law "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan" (as amended after the reforms of 2021-2023)¹ The key provisions of the Act reflect the status of the Constitutional Court. The Constitutional Court consists of the President, Deputy President and judges. Judges are appointed by the Senate of the Oliy Majlis,

¹Law "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan" // <https://lex.uz/ru/docs/5391999?ONDATE=13.01.2024>

but nominations can be proposed by the President, as well as committees of the chambers of parliament; some judges are nominated by the Legislative Chamber, which strengthens the parliamentary component. The appointment procedure includes a mandatory consideration of qualification criteria, as well as discussions in the relevant committees of both chambers. The president does not wield exclusive or predominant influence because he cannot single-handedly appoint any judge; cannot appoint the President of the Constitutional Court without the consent of the Senate; does not define the rules of court. These norms create an institutional model in which parliament has the casting vote and the President has the initiating influence but no control over the appointment process.

The institutional logic of the reforms shows that the Uzbek model is more balanced. The reforms of 2017-2023 in Uzbekistan were aimed at strengthening parliamentary control and increasing the independence of the judiciary. The doctrine of Uzbek researchers emphasizes that the redistribution of powers towards parliament was due, firstly, to the need to increase the legitimacy of the Constitutional Court, since the parliamentary approval of judges ensures the representativeness and political neutrality of the process; secondly, the requirements of international organizations (Venice Commission), since the recommendations provided for a multicenter structure for the appointment of judges as a guarantor of independence; thirdly, the transition from presidential dominance to strengthening parliament, because the reforms provide for the development of the principle of the supremacy of parliament in the system of separation of powers.

Unlike Kazakhstan, where the appointment of judges of the Constitutional Court is partially concentrated in the hands of the President (4 judges + the Chairman), in Uzbekistan the appointment relies on the parliamentary majority, the participation of both chambers, an open procedure for discussing candidates, and the limited powers of the President in the formation of the court. These elements, according to Uzbek researchers, are directly aimed at minimizing political pressure and strengthening the institutional stability of the court, which is especially important after the constitutional reform of 2023.

An important result of the study is the different positioning of constitutional courts in the system of public power. In Kazakhstan, the Constitutional Court is not included in the judicial branch of government. In Uzbekistan, the Constitutional Court is part of the judicial system, preserving the traditional signs of a judicial body of constitutional control. This reflects a more classical model of the structure of the justice system.

For our study, it is important to compare the competence and powers of the constitutional control bodies of Uzbekistan and Kazakhstan. One key difference is the mechanism of individual treatment. In Kazakhstan, an individual constitutional complaint has been introduced since 2023; its application is rapidly expanding, which indicates a high demand for the mechanism among citizens. An individual constitutional complaint is one of the central novelties of constitutional reform and is a qualitatively new mechanism for the direct protection of the constitutional rights of citizens. Its normative consolidation is contained in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan". Accordingly, the right of a citizen to apply to the Constitutional Court is enshrined directly in the Basic Law. Article 71 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan (revision after the reform of 2022) regulates: the Constitutional Court considers citizens' appeals to verify the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, if such acts affect the constitutional rights and freedoms of a citizen. From now on, the circle of those who can apply to the Constitutional Court has been significantly expanded, primarily at the expense of citizens (to check the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan that directly affect their rights, in accordance with the constitutional law). This confirms that the individual complaint has become part of the constitutional defense mechanism since the reconstitution of the Constitutional Court.

The content and procedure of an individual complaint are detailed in the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan"². Let's highlight the most important positions.

² Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" dated November 5, 2022 No. 153-VII SAM // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>

1) Who has the right to appeal (Article 45 of the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan"): a citizen's appeal is allowed, even if a judicial act has been issued that has entered into legal force (paragraph 1 of paragraph 2 of Article 45). This means that a constitutional complaint does not depend on the presence or absence of litigation; it is allowed to file a complaint after the completion of the entire judicial procedure, which expands citizens' access to protection.

2) Subject of individual complaint. In accordance with the law, a citizen has the right to ask the Constitutional Court to check: the constitutionality of a normative legal act; if that act directly violates or is likely to violate its constitutional rights. Thus, the Kazakhstan model approaches the European constitutional courts (Germany, Spain), and not to the Soviet system of abstract control.

3) The law establishes the admissibility of a complaint only if there is a direct influence of the norm on constitutional rights. This filter does not weaken the right to complain, but reduces the risk of abuse and massive unreasonable appeals.

The right to file a complaint is not limited to the stage of the trial. This has formed a high interest of citizens: any norm that worsens the legal status of a person can be challenged directly.

The Constitutional Court can even check the regulatory rulings of the Supreme Court, which strengthens the human rights role of the complaint. This approach is unique for post-Soviet countries, most of which do not allow verification of the acts of the highest courts. The significance of the individual complaint for judicial constitutionalism is extremely important. The Constitutional Court became the final mechanism for protecting rights; a body that purges the legal system of unconstitutional norms; central to a new model of judicial constitutionalism. For the first time in the history of Kazakhstan, a citizen received a direct right to apply to the constitutional control body; a complaint is allowed even after the end of the judicial procedure (paragraphs 1, paragraph 2 of Article 45 of the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan"); the subject of the complaint can be all regulations, including acts of the Supreme Court. The new model dramatically increased the volume of appeals, and the Constitutional Court became the first-line body for protecting constitutional rights, which is a fundamental change from the previous Constitutional Council.

At the same time, it should be pointed out the problems of implementing the institution of constitutional complaint in the Republic of Kazakhstan. Despite the importance of introducing an individual constitutional complaint from 2023, its functioning faces a number of conceptual and practical difficulties. Analysis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan" revealed the following problematic blocks.

1. The narrow subject of the complaint: checking only the normative legal acts, and not judicial acts. An individual constitutional complaint in Kazakhstan allows challenging only normative legal acts affecting constitutional rights (Article 71 of the Constitution; Article 45 of the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan"). This means that a citizen cannot appeal the judicial act itself, even if he considers it violating the Constitution; The Constitutional Court does not check judicial errors, but only the constitutionality of the norm; if the violation arose from an incorrect interpretation of the norm by the court, the Constitutional Court cannot intervene. This approach limits the human rights potential of the complaint, especially in cases where the violation does not arise from the law, but from the practice of its application.

It is important to note the high threshold of admissibility due to the need to prove a direct impact of rights. According to Art. 45 of the Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan", the complaint is accepted only if the applicant proves the direct effect of the norm on his rights; the presence of legal uncertainty created by the norm; no other methods of protection. In practice, this raises two problems: a significant proportion of complaints are rejected at the admissibility stage; claimants may not always be legally able to argue directly for their rights. In fact, the filter system is strictly applied, which reduces the availability of the mechanism.

The absence of the institution of representative (public) complaint should not be overlooked either. In Kazakhstan, only a citizen whose rights are affected can file a complaint. This excludes the possibility of applying to NGOs in the interests of an indefinite number of people; complaints on

systemic problems (ecology, social rights, discrimination); collective complaints or publication complaints (as in Germany or Spain). Many norms that violate the rights of large groups do not reach the Constitutional Court, since citizens cannot initiate an appeal in an abstract form.

The still unresolved problem remains the limited access to the Constitutional Court through the courts of general jurisdiction and specialized courts. Although the courts have the right to appeal (paragraphs 3 and 4 of Article 71 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan) in practice, the courts rarely file appeals with the Constitutional Court; there is no formed practice of court requests; courts are not always ready to recognize the constitutional and legal uncertainty of the norm. All this reduces the effectiveness of the mediated mechanism of constitutional control, important for the protection of rights.

The political and institutional problem, which focuses on dependence on the procedures for forming the Constitutional Court, cannot be ignored either. The dominant role of the President in the formation of the composition of the constitutional justice body can create risks, firstly, the politicization of the institution; secondly, reducing the objectivity of the Constitutional Court in cases affecting the interests of the executive branch; thirdly, selective constitutional activism - selective activity of the Constitutional Court, in which it actively uses its powers only in politically safe cases, avoiding sensitive cases affecting the interests of the authorities. In addition to these factors, it should be noted such as limited awareness of the population and the legal complexity of the procedure. Despite the high demand for the mechanism, many citizens do not understand in what cases a constitutional complaint is filed; the content of the complaint requires high legal training; legal aid in this area is poorly developed. Due to these factors, the likelihood of an increase in the percentage of rejected complaints at the admissibility stage increases.

Also, unlike such states as Germany, Kazakhstan does not yet have guiding explanations on constitutional complaints, methodological recommendations for courts, and a uniform doctrinal position on admissibility criteria. This may give rise to fragmentation of practice and instability of legal approaches.

The Constitution of the Republic of Uzbekistan does not provide for the direct authority of citizens to submit an individual constitutional complaint. The Constitution defines the subjects of the President's appeal, the Legislative Chamber of the Oliy Majlis, the Senate, the Cabinet of Ministers, the Prosecutor General, the Commissioner for Human Rights, the Supreme Court, the Khokimiyat and other authorities (depending on competence). Citizens as direct subjects of appeal are not included in the Constitution, which is the first systemic difference from the European model. The current model provides that a citizen can apply only through a court or state body that will consider his case and, if necessary, submit a request to the Constitutional Court. Such indirect access means that a citizen cannot initiate a test of the constitutionality of a norm himself; a court or body may refuse to apply to the Constitutional Court if it sees no reason; the issue of verification depends on the discretion of third parties, and not on the need to protect the rights of the applicant.

At the same time, the law provides that when considering a specific case in court, if a citizen believes that the applied norm of the law is contrary to the Constitution, he can apply for a request to be sent to the Constitutional Court. However, the court is not obliged to satisfy the petition, the judge decides alone and most often the courts refuse to make requests.

In Uzbekistan, direct appeal of citizens to the Constitutional Court is not provided and a citizen cannot challenge court decisions; a citizen cannot challenge the normative legal acts on his own; there are no deadlines for considering applications for transferring the case to the Constitutional Court; there is no mechanism for appealing court decisions on refusal to send a request. Strictly speaking, the Uzbek model is essentially a procedural filter, not a human rights mechanism.

The limited subjects of the appeal are confirmed by the doctrine: Uzbek scientists emphasize that in Uzbekistan there is no full-fledged institution of individual complaint; The Constitutional Court is not a body for the protection of citizens' rights in the literal sense; the mediation mechanism restricts access to justice; the 2023 upgrade did not lead to the introduction of a direct complaint, despite discussions.

The limited competence of the Constitutional Court on citizens' complaints is manifested in the fact that even if a citizen's application reaches the Constitutional Court through the court, the court considers only the constitutionality of the norm, but not judicial errors, misinterpretation of the law, the factual circumstances of the case, which, accordingly, deprives the complaint of the status of a full-fledged remedy.

Despite the reforms of 2017-2023, Uzbekistan has not implemented a full-fledged model of an individual constitutional complaint. The reasons for this are normative, institutional and political-legal in nature. Uzbekistan retains a model inherited from the late Soviet system, where constitutionality control was an oversight of regulations rather than a means of protecting specific citizens. Therefore, the legislator is focused on abstract control, and not on individual protection.

As practice shows, there is a fear of overloading the court, which to a certain extent justifies the need to filter appeals in the form of mandatory appeal through courts of general jurisdiction, and not directly.

In this context, a conservative approach of the judicial system to the revision of judicial acts is seen. The Uzbek judicial system, as a rule, is hierarchical, focused on the sustainability of judicial acts, and avoids creating a parallel super-cassation level.

As for political and institutional reasons, the Constitutional Court of Uzbekistan is not separated from the judicial branch of government, is built into the vertical of the judicial system, and depends on the judicial corps in terms of personnel policy. There is a preservation of administrative control over appeals. Courts of general jurisdiction play the role of a filter and mediator, to some extent and a controller of citizens' access to the Constitutional Court. This is consistent with the logic of gradual reform, where the state seeks to expand access to justice, but in a controlled form.

The regulatory framework of Uzbekistan has the potential for evolution: the gradual expansion of the circle of subjects of circulation, the introduction of new forms of complaint and the adjustment of legislation will bring the system closer to the model in force in Kazakhstan and European countries. During the period of recent reform, Kazakhstan has demonstrated a more rapid development of the human rights function of constitutional justice.

With regard to the authority to control regulatory acts, we note that the Constitutional Courts of Uzbekistan and Kazakhstan have the right to preliminary control of laws, subsequent control, and verification of international treaties. In Kazakhstan, a significant novelty is the control of acts of the Supreme Court, which is reflected in the decision of the Constitutional Court on the regulatory decision of the Supreme Court of 31.03.2016 (on genetic examination), where the constitutional control body for the first time canceled the judicial explanation of the Supreme Court³.

Until 2023, the Supreme Court actually had a quasi-legislative function. Now the Constitutional Court has become a real deterrent mechanism. The decision of the Constitutional Court on the Regulatory Decision of the Supreme Court of 31.03.2016 is the most important stage in the development of Kazakhstani judicial constitutionalism. It established the limits of judicial rule-making, ensured the effective protection of citizens' rights, increased the role of the Constitutional Court as an independent institution, and implemented such a novelty of constitutional reform as control over the acts of the Supreme Court.

In Uzbekistan, the practice of such decisions is more limited and less confrontational.

Practice has demonstrated how the historical weakness of the institution of constitutional control of Kazakhstan leads to the fact that :1) the judicial system is not focused on the Constitutional Court, and on the Supreme Court, 2) constitutional control is perceived more as a political institution, and not as a judicial arbitrator, 3) decisions of a quasi-judicial body of constitutional control remain without a real enforcement mechanism, devoid of monitoring, sanctions, revision of judicial acts, 4) constitutional norms are not directly applied by the courts, there is formalism, legal positivism, and lack of constitutional argumentation.

³ On consideration for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan of the fifth paragraph 3 of the regulatory decision of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2016 No. 2 "On the practice of the courts of applying legislation on the adoption (adoption) of children" Regulatory decision of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan dated June 1, 2023 No. 18-NP// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2300000018>

In Uzbekistan, the effectiveness of enforcement was higher, since the decisions of the Constitutional Court are integrated into the practice of courts of general jurisdiction, but the general legal culture of constitutional control remains in the development stage.

Conclusion

The analysis allows us to conclude that the institutional architecture of constitutional control in Kazakhstan and Uzbekistan is developing along two different trajectories due to historical features, the legislative framework and the political and legal context. After its restoration in 2023, the Constitutional Court of Kazakhstan embodies the model of enhanced judicial constitutionalism, focused on direct protection of citizens' rights, expanded competence and active influence on the development of the legal system. The introduction of an individual constitutional complaint, the possibility of checking the acts of the Supreme Court, as well as the normative and doctrinal strength of the legal positions of the Constitutional Court allow us to talk about a qualitative change in the nature of constitutional control and a return to the Kelsen nature of this institution.

Uzbekistan, on the other hand, maintains a model of constitutional control built into the judicial system and based on indirect access of citizens. Despite the important reforms of 2017-2023, the Constitutional Court remains limited in jurisdiction, and the mechanism of citizens' appeal through the courts involves a significant filter that does not correspond to the European model of individual complaint. This reduces the potential of the court as a human rights mechanism and limits its influence on the development of the legal space.

Both systems face institutional challenges. Kazakhstan - with the problem of the execution of decisions of the Constitutional Court, insufficient integration of its legal positions into judicial practice and the risks of selective constitutional activism due to the dominant role of the President in the formation of the composition of the court. Uzbekistan - with the absence of a direct constitutional complaint, a limited circle of subjects of appeal, insufficient autonomy of the court and the traditional dominance of judicial formalism.

A comparison of models shows that the effectiveness of constitutional control depends not only on the scope of powers, but also on the quality of law enforcement, the degree of independence of the court, the availability of conversion mechanisms and the level of constitutional culture in general. Based on this, it can be concluded that the further development of the constitutional courts of Kazakhstan and Uzbekistan requires improving the procedures for the formation of the judiciary, strengthening guarantees for the execution of decisions, increasing the openness and transparency of the activities of constitutional justice bodies, as well as expanding the mechanisms for the participation of citizens.

Thus, strengthening the constitutional justice system in both states is a condition for ensuring the supremacy of the Constitution, protecting human and civil rights and freedoms, as well as the formation of a stable legal statehood.

Authors' contributions

Adam E. carried out the development of the research concept, formulated the scientific problem, the purpose and objectives of the article, and also performed a comparative legal analysis of the status and competence of the Constitutional Courts of the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan.

Mukhamedzhanov O.Z. conducted an analysis of regulatory legal acts and law enforcement practice of the constitutional control bodies, prepared sections on the effectiveness of the constitutional courts and the problems of the execution of their decisions. The authors jointly participated in the interpretation of the results, discussion of the conclusions, and final editing of the article.

References:

1 Гафуров А.Б. Конституционный контроль в Узбекистане: современное состояние и перспективы развития // Общество и инновации. 2020. №1. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-kontrol-v-uzbekistane-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya> (дата обращения: 02.10.2025).

2 Gafurov A. *The Constitutional Court of Uzbekistan is at a New Stage of its Development // Implementation of Constitutional Review in the Practice of Constitutional Justice Bodies.* – Council of Europe / Association of Asian Constitutional Courts. – 2022. – p. 405–420.

3 Abdullayeva M. (2021). *The interaction of constitutional court and other state bodies.* *Society and Innovation*, 2(9/S), 154–162. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss9/S-pp154-162>

4 Abdunazarova M. (2025). *The Essence and Legal Foundations of the Constitutional Court's Consideration of Appeals From Citizens And Legal Entities in Uzbekistan.* *Modern Science and Research*, 4(5), 32–37. - URL: <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/86466>

5 Inoyatova S. (2025). *Treaty law of the EU and Uzbekistan: a comparative legal analysis.* *Society and Innovation*, 6(2), 61–67. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss2-pp61-67>

6 Isvatov A. *The Constitutional Judiciary and its Role in the Democratization Process in Post-Soviet Central Asia: The Constitutional Court in Uzbekistan // Asian Law Bulletin (Nagoya Univ., CALE).* – 2019. – Vol. 5 – P. 5–20.

7 Adam Ye. *Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: Issues in the Implementation of its Competence and Prospects for Development // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция».* – 2025. – № 3(81). – С. 26–32.

8 Сарпеков Р.К., Караев А.А. Конституционный контроль как инструмент совершенствования законодательства: некоторые проблемы // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2024. – № 4(79). - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-kontrol-kak-instrument-sovershenstvovaniya-zakonodatelstva-nekotorye-problemy>

9 Джунусова М.Т. Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия юридическая. – 2024. – № 2(147). – С.52-62.

10 Смагулов М.К. Этапы развития конституционного контроля в Казахстане: сочетание трансформаций и синтеза // Государственная служба и кадры. 2023. №5. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-razvitiya-konstitutsionnogo-kontrolya-v-kazahstane-sochetanie-transformatsiy-i-sinteza> (дата обращения: 02.10.2025).

11 Czachor R. (2024). *Democratic Transition or Autocratic Adjustment? Constitutional Amendments in Kazakhstan and Uzbekistan in 2022–2023.* *Review of European and Comparative Law*, 56(1), 187–205. <https://doi.org/10.31743/recl.17105>

References:

1 Gafurov A.B. *Konstitucionnyj kontrol' v Uzbekistane: sovremennoe sostojanie i perspektivy razvitija // Obshhestvo i innovacii.* 2020. №1. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-kontrol-v-uzbekistane-sovremennoe-sostojanie-i-perspektivy-razvitiya> (data obrashhenija: 02.10.2025).

2 Gafurov A. *The Constitutional Court of Uzbekistan is at a New Stage of its Development // Implementation of Constitutional Review in the Practice of Constitutional Justice Bodies.* – Council of Europe / Association of Asian Constitutional Courts. – 2022. – p. 405–420.

3 Abdullayeva M. (2021). *The interaction of constitutional court and other state bodies.* *Society and Innovation*, 2(9/S), 154–162. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss9/S-pp154-162>

4 Abdunazarova M. (2025). *The Essence and Legal Foundations of the Constitutional Court's Consideration of Appeals From Citizens And Legal Entities in Uzbekistan.* *Modern Science and Research*, 4(5), 32–37. - URL: <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/86466>

5 Inoyatova S. (2025). *Treaty law of the EU and Uzbekistan: a comparative legal analysis.* *Society and Innovation*, 6(2), 61–67. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss2-pp61-67>

6 Isvatov A. *The Constitutional Judiciary and its Role in the Democratization Process in Post-Soviet Central Asia: The Constitutional Court in Uzbekistan // Asian Law Bulletin (Nagoya Univ., CALE).* – 2019. – Vol. 5 – P. 5–20.

7 Adam Ye. *Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: Issues in the Implementation of its Competence and Prospects for Development // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija».* – 2025. – № 3(81). – С. 26–32.

8 Sarpekov R.K., Karaev A.A. *Konstitucionnyj kontrol' kak instrument sovershenstvovaniya zakonodatel'stva: nekotorye problemy* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan*. – 2024. – № 4(79). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionnyy-kontrol-kak-instrument-sovershenstvovaniya-zakonodatel'stva-nekotorye-problemy>

9 Dzhunusova M.T. *Konstitucionno-pravovye aspekty zashhity prav i svobod cheloveka i grazhdanina v Respublike Kazakhstan* // *Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N.Gumileva. Seriya juridicheskaja*. – 2024. – № 2(147). – S.52-62.

10 Smagulov M.K. *Jetapy razvitija konstitucionnogo kontrolja v Kazahstane: sochetanie transformacij i sinteza* // *Gosudarstvennaja sluzhba i kadry*. 2023. №5. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-razvitiya-konstitucionnogo-kontrolya-v-kazahstane-sochetanie-transformatsiy-i-sinteza> (data obrashhenija: 02.10.2025).

11 Czachor R. (2024). *Democratic Transition or Autocratic Adjustment? Constitutional Amendments in Kazakhstan and Uzbekistan in 2022–2023. Review of European and Comparative Law*, 56(1), 187–205. <https://doi.org/10.31743/recl.17105>

МРНТИ 10.15.23

10.51889/2959-6181.2025.82.4.004

УДК 342.71: 342.715 (574)

А.З.Жамбекова^{1*} , Я.Залесный²

¹Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова

²Варшавский университет

(e-mail: *zhambekovaaidana5@gmail.com; zalesnyjacek@gmail.com)

ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛОЖЕНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРЕКРАЩЕНИЕ И ИЗМЕНЕНИЕ ГРАЖДАНСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы практической реализации законодательства Республики Казахстан о прекращении и изменении гражданства. Автор отмечает усиление интеграционных процессов в современном мире и на территории Содружества Независимых Государств, которые влияют на миграцию и правовое положение граждан с изменяющимся статусом. Основой для исследования является Конституция Республики Казахстан, Закон о гражданстве и ратифицированные международные договоры. Целью работы является выявление правовых и организационных проблем при прекращении и смене гражданства с разработкой соответствующих рекомендаций, основанных на международных стандартах. Анализ показывает необходимость дальнейшего совершенствования национального законодательства в различных аспектах, включая уточнения процедурных стандартов, определение «существенных обязательств» и восполнение пробелов обеспечения прав человека. Рассматриваются возможные методы решения этих проблем путём координации действий государственных органов, укрепления международного сотрудничества и гармонизации правовых норм в рамках СНГ. Результаты данного исследования представляют интерес как для теории права, так и для практики его применения. Они способствуют повышению правовой защищенности граждан и оптимальному использованию возможностей интеграционных процессов.

Ключевые слова: гражданство, прекращение гражданства, изменение гражданства, правовое регулирование, правоприменительная практика, международные договоры, права человека.

А.З. Жамбекова¹, Я.Залесны²

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті

²Варшава университеті

(e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com; zalesnyjacek@gmail.com)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҒЫН ТОҚТАТУ МЕН ӨЗГЕРТУДІ РЕТТЕЙТІН ЗАҢНАМАНЫҢ ЕРЕЖЕЛЕРІН ІС ЖҮЗІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азаматтығын тоқтату және өзгерту туралы заңнамасын іс жүзінде жүзеге асырудың өзекті мәселелері талқыланады. Автор қазіргі әлемде және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аумағында мәртебесі өзгертін азаматтардың көші-қоны мен құқықтық мәртебесіне әсер ететін интеграциялық процестердің ұлғаюын атап өтеді. Зерттеудің негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы, Азаматтық Туралы Заң және ратификацияланған шарттар болып табылады. Жұмыстың мақсаты-халықаралық стандарттарға негізделген тиісті ұсыныстарды әзірлей отырып, азаматтықты тоқтату және өзгерту кезіндегі құқықтық және ұйымдастырушылық мәселелерді анықтау. Талдау ұлттық заңнаманы әртүрлі аспектілерде, соның ішінде процедуралық стандарттарды нақтылауды, «елеулі міндеттемелерді» анықтауды және адам құқықтарын қамтамасыз етудегі олқылықтардың орнын толтыруды қоса алғанда, одан әрі жетілдіру қажеттілігін көрсетеді. Мемлекеттік органдардың іс-әрекеттерін үйлестіру, халықаралық ынтымақтастықты нығайту және ТМД шеңберіндегі құқықтық стандарттарды үйлестіру арқылы осы мәселелерді шешудің мүмкін әдістері қарастырылған. Бұл зерттеудің нәтижелері құқық теориясы үшін де, оны қолдану практикасы үшін де қызығушылық тудырады. Олар азаматтардың құқықтық қорғалуын арттыруға және интеграциялық процестердің мүмкіндіктерін оңтайлы пайдалануға ықпал етеді.

Түйін сөздер: азаматтық, азаматтықты тоқтату, азаматтықты өзгерту, құқықтық реттеу, құқық қолдану практикасы, халықаралық шарттар, адам құқықтары.

A.Z. Zhambekova¹, J. Zalesny²

¹Karaganda National Research University named after academician Ye.A. Buketov

²University of Warsaw

(e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com; zalesnyjacek@gmail.com)

PROBLEMS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF LEGISLATION GOVERNING THE TERMINATION AND CHANGE OF CITIZENSHIP OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article discusses current issues of practical implementation of the legislation of the Republic of Kazakhstan on the termination and change of citizenship. The author notes an increase integration processes is in the modern world and on the territory of the Commonwealth of Independent States, which affect the migration and legal status of citizens, with a changing status. The basis for the study in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law on Citizenship in ratified international treaties. The purpose of the work is to identify legal and organizational problems in the termination and change of citizenship with the development of appropriate recommendations based on international standards. The analysis shows the need to further improve national legislation in various aspects, including clarifying procedural standards, identifying «significant obligations», and filling gaps in ensuring human rights. Possible methods of solving these problems through the coordination of actions of state bodies, strengthening international cooperation and harmonization of legal standards within the CIS are considered. The results of the study are of interest both for the theory of law and for the practice of its

application. They contribute to increasing the legal protection of citizens and the optimal use of the possibilities of integration processes.

Keywords: citizenship, termination of citizenship, change of citizenship, legal regulation, law enforcement practice, international treaties, human rights.

Введение

В условиях глобализации, усиления миграционных процессов, роста трансграничных браков и увеличения числа детей мигрантов и лиц без гражданства вопросы гражданства приобретают особую актуальность. При этом институт гражданства занимает особое место в системе прав человека, поскольку затрагивает не только сферу государственного суверенитета, но и основы правового статуса ребёнка, его правовую идентичность и возможность полноценной реализации иных фундаментальных прав. В современном международном праве право ребёнка на гражданство всё чаще рассматривается не как производное от статуса родителей, а как самостоятельный элемент защиты прав ребёнка [1; 2].

Традиционно вопросы гражданства относились к сфере исключительного усмотрения государства, что находило отражение как в национальных законодательствах так и в классической доктрине международного права. Однако развитие международных стандартов защиты прав ребёнка, прежде всего принятие Конвенции о правах ребёнка 1989 г., привело к формированию новых подходов, ограничивающих абсолютный характер государственного усмотрения в данной сфере [3]. Центральное место среди таких ограничений занимает принцип наилучших интересов ребёнка, закреплённый в статье 3 Конвенции, который постепенно трансформируется из общей декларации в юридически значимый критерий оценки правомерности решений публичной власти.

Несмотря на широкое признание принципа наилучших интересов ребёнка в международном праве, его роль в регулировании вопросов гражданства остаётся дискуссионной. В научной литературе отсутствует единый подход к определению юридической природы данного принципа. Так, одни авторы рассматривают его как программное начало, другие представляют данный принцип как полноценную норму прямого действия, способную ограничивать дискреционные полномочия государства [4; 5]. Особую сложность представляет применение принципа в сфере гражданства, где сталкиваются публичные интересы государства, миграционная политика и индивидуальные права ребёнка.

В большинстве национальных правовых порядков, включая Республику Казахстан, принцип наилучших интересов ребёнка формально признаётся в семейном и образовательном праве, однако не институционализирован как обязательный ограничитель учитель государственного усмотрения в вопросах гражданства. Это создаёт риск принятия решений, которые формально соответствует закону, но противоречат международным стандартам защиты прав ребёнка, в том числе ведут к безгражданству либо неопределённости правового статуса детей [6; 7].

Международная судебная и квазисудебная практика подтверждает тенденцию к расширительному толкованию принципа наилучших интересов ребёнка. Европейский суд по правам человека, не признавая право на гражданство напрямую, всё чаще рассматривает вопросы гражданства через призму права на частную и семейную жизнь, подчёркивая необходимость учёта интересов ребёнка и принципа пропорциональности [8]. Аналогичный подход прослеживается в позиции Комитета ООН по правам ребёнка, который рассматривает гражданство как элемент идентичности ребёнка и важнейшую гарантию реализации иных прав¹.

В отечественной юридической науке вопросы правового регулирования гражданства и безгражданства также привлекают внимание исследователей. Анализу практических проблем реализации законодательства о гражданстве в РК посвящена статья Г.У. Балгимбековой,

¹ UN Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 14 (2013) // https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf

Я.Залесны, что непосредственно релевантно теме правового статуса ребёнка как субъекта гражданства и демонстрирует, что в отечественной юридической науке обсуждение института гражданства присутствует и развивается. [9] В статье Б.А. Тайториной и Г.У. Балгимбековой анализируются основные трудности, связанные с решением проблемы безгражданства в Республике Казахстан, выявляются пробелы в национальном правовом регулировании и предлагаются пути совершенствования правовых механизмов по снижению безгражданства [10].

Целью настоящей статьи является обоснование принципа наилучших интересов ребёнка в качестве юридически значимого ограничителя государственного усмотрения в вопросах гражданства, а также выявление его нормативного и интерпретационного потенциала в международном и национальном праве.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные юридические методы познания, применение которых обусловлено комплексным характером анализируемой проблемы и необходимостью сочетания международно-правового и национально-правового подходов к регулированию гражданства детей. Исследование опирается на концепцию прав человека, антропоцентрическую модель публичного права, а также современные доктринальные представления о пределах государственного усмотрения.

В качестве основных материалов исследования использованы международно-правовые акты универсального и регионального характера, прежде всего Конвенция о правах ребёнка 1989 г., Конвенция о сокращении безгражданства 1961 г., Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г., а также Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г. Существенное значение для исследования имели акты толкования договорных органов ООН, в частности Общий комментарий № 14 Комитета ООН по правам ребёнка, раскрывающий содержание принципа наилучших интересов ребёнка.

На национальном уровне в качестве эмпирической и нормативной базы исследования использованы Конституция Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан», а также подзаконные нормативные правовые акты, регулирующие вопросы приобретения и прекращения гражданства. Дополнительно анализировались материалы правоприменительной практики и официальные разъяснения государственных органов, затрагивающие вопросы правового статуса детей в сфере гражданства.

Важное место в исследовании занимает анализ научных публикаций отечественных и зарубежных авторов, посвящённых проблемам гражданства, безгражданства, прав ребёнка и принципа наилучших интересов ребёнка. Анализ научной литературы позволил выявить основные доктринальные подходы, существующие пробелы и противоречия в осмыслении роли принципа наилучших интересов ребёнка в сфере гражданства.

Методологически исследование базируется на формально-юридическом методе, который применялся при анализе содержания международных и национальных правовых норм, регулирующих гражданство детей. С помощью сравнительно-правового метода сопоставлялись международные стандарты и национальные правовые решения, что позволило выявить степень имплементации принципа наилучших интересов ребёнка в национальном законодательстве. Системно-структурный метод использовался для рассмотрения гражданства ребёнка как элемента его правового статуса и как межотраслевого института, находящегося на пересечении международного, конституционного и административного права. Аксиологический метод позволил оценить гражданство не только как юридическую категорию, но и как ценность, обеспечивающую правовую идентичность ребёнка и доступ к иным правам.

Использование совокупности указанных материалов и методов позволило обеспечить комплексный характер исследования, обосновать вывод о юридической значимости принципа наилучших интересов ребёнка и раскрыть его потенциал как инструмента ограничения дискреционных полномочий государства в сфере гражданства.

Результаты и обсуждение

В ходе проведённого исследования получен ряд научных результатов, имеющих теоретическое и прикладное значение для развития института гражданства детей в международном и национальном праве.

Во-первых, установлено, что принцип наилучших интересов ребёнка в сфере гражданства обладает самостоятельной юридической функцией, выходящей за рамки декларативного начала. Он может быть квалифицирован как нормативно-интерпретационный ограничитель государственного усмотрения, применимый при решении вопросов приобретения, изменения и утраты гражданства детьми. Данный вывод основан на анализе международных договоров и актов их официального толкования, прежде всего Конвенции о правах ребёнка 1989 г. и Общего комментария № 14 Комитета ООН по правам ребёнка.

Во-вторых, выявлено, что в современном международном праве гражданство ребёнка рассматривается не только как элемент суверенной компетенции государства, но и как ключевой компонент правовой идентичности ребёнка, тесно связанный с реализацией иных фундаментальных прав. Это объективно ограничивает свободу усмотрения государства и требует оценки последствий принимаемых решений с точки зрения интересов конкретного ребёнка.

В-третьих, установлено, что международная судебная и квазисудебная практика формирует косвенный механизм защиты прав ребёнка на гражданство. Несмотря на отсутствие прямого признания данного права региональных договорах, решения по вопросам гражданства подлежат проверке на соответствие стандартам пропорциональности, недискриминации и приоритета интересов ребёнка.

В-четвёртых, выявлен разрыв между международными стандартами и национальной практикой в Республике Казахстан. Хотя национальное законодательство в целом ориентировано на предотвращение безгражданства, принцип наилучших интересов ребёнка не закреплён в качестве обязательного критерия принятия решений в сфере гражданства, что снижает уровень защиты прав ребёнка и усиливает формализм административной практики.

В-пятых, обосновано, что эффективная реализация принципа наилучших интересов ребёнка в сфере гражданства требует не только нормативного признания, но и институционального обеспечения, включая разработку процедур оценки интересов ребёнка и усиление судебного контроля за дискреционными решениями государственных органов.

Совокупность полученных результатов позволяет рассматривать принцип наилучших интересов ребёнка как перспективный инструмент модернизации национального законодательства о гражданстве и его сближения с международными стандартами защиты прав ребёнка.

Принцип наилучших интересов ребёнка способен функционировать не только как общая ценностная ориентация, но и как нормативно-операциональный ограничитель государственной дискреции в сфере гражданства. Современная доктрина и правоприменительная практика подтверждают, что «best interests» уже не сводится просто к риторике. Принцип наилучших интересов ребёнка понимается как стандарт, который должен быть встроен в процедуру принятия решений и проверяем в логике правовой аргументации. Так, исследование Н. Такач, анализируя иммиграционную практику ЕСПЧ, демонстрирует «трёхсоставную природу» принципа (субъективное право/интерпретационный принцип/процедурное правило), что усиливает тезис о его юридической применимости как ограничителя усмотрения, а не абстрактной декларации [11].

В сопоставимой логике выстраивается анализ практики Суда ЕС: исследования показывают, что обращение к статье 24(2) Хартии ЕС (лучше интересы ребёнка как «primary consideration») эволюционирует в охранительный стандарт («safeguard principle»), которым Суд обосновывает повышенный уровень защиты ребёнка в миграционно-правовых решениях.

Для сферы гражданства это означает, что если решение государства способно создать для ребёнка долгосрочную уязвимость (безгражданство, барьеры доступа к образованию, к

медицине, воссоединению семьи), то принцип наилучших интересов становится контрольным критерием допустимости такого решения и его мотивировки.

Выявление тенденции рассматривать гражданство ребёнка не исключительно как следствие суверенной компетенции государства, а как компонент правовой идентичности и инструмент включения ребёнка в систему правовой защиты. В современной нормативной политике и правовых рекомендациях последних лет акцент делается на том, что предотвращения детского безгражданства представляет собой не факультативную гуманитарную цель, а обязанность, связанную с правом ребёнка быть защищённым правом в целом. Наиболее показательным здесь является комплексный документ ОБСЕ/БДИПЧ, ВКНМ ОБСЕ и УВКБ ООН, где прямо подчёркивается, что государственная свобода моделировать правила гражданства не отменяет обязанности обеспечить, чтобы дети не оставались без гражданства, и что в большинстве случаев именно своевременное приобретение гражданства соответствует наилучшим интересам ребёнка². Этот документ важен для обсуждения именно потому, что он (а) интегрирует право-человеческий подход; (б) связывает гражданство с практическими последствиями для ребёнка; (в) фактически формулирует «язык» оценки решений государства: автоматизм гарантий, недопустимость длительного статуса неопределённости, приоритетность детских процедур. Отсюда следует доктринально значимое уточнение: даже если гражданство в национальной традиции квалифицируется как атрибут суверенитета, то в отношении ребёнка гражданство приобретает характер функциональной правовой гарантии, которое означает реализацию иных прав. Это и объясняет, почему принцип наилучших интересов ребёнка способен ограничивать дискрецию государства сильнее именно в отношении вопросов гражданства детей.

Международные судебные и квазисудебные механизмы обеспечивают защиту ребёнка в вопросах гражданства не обязательно через прямое право на гражданство, а через набор смежных стандартов контроля, коими являются пропорциональной вмешательства, запрет дискриминации, защита частной и семейной жизни, процессуальная обязанность государства эффективно оценивать интересы ребёнка. На уровне сравнительного правового анализа это логика усиливается исследованиями по миграционным делам детей, в которых подчёркивается, что даже при формальном провозглашение «primary consideration» результат зависит от того, как государство переводит принцип в процедуры (оценка ситуации ребёнка, индивидуализированного рассмотрения, качество мотивировки) [12]. Современные документы по предотвращению детского безгражданства уделяют внимание именно процедурному измерению: государство должно активно проверять риски безгражданства, собирать и оценивать доказательства, избегать ситуаций, когда ребёнок годами числится с неопределённый национальностью, и т.п. Принцип наилучших интересов ребёнка работает как ограничитель усмотрения в соответствии с требованиями процедурной добросовестности государства, включающими такие действия как исследовать обстоятельства, обосновать, сопоставить альтернативы и показать, почему выбранное решение является наименее вредным для ребёнка.

Очевиден разрыв между нормами международного права и тем, как принцип наилучших интересов ребёнка институционально закреплён и применяется в Республике Казахстан. В отечественной научной дискуссии последних лет заметно усиление интереса к проблеме безгражданства и механизмам его сокращения, однако эти работы части концентрируется на административно-организационных и миграционных аспектах, чем на превращении «best interest» в юридический тест для решений о гражданстве. Безгражданство рассматривается как комплексный политико-правовой процесс; фиксируются проблемные зоны правового регулирования и правоприменения, когда возникают проблемы для уязвимых групп, включая

² Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE); OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR); OSCE High Commissioner on National Minorities (HCNM); Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Opening Doors for Children: Prevention of Childhood Statelessness. Good Practices in the OSCE Area. — Warsaw; The Hague; Geneva: OSCE/ODIHR, 2025. — 92 p. — ISBN 978-92-9271-433-8.

детей [13]. В доктрине акцентируется влияние миграционных процессов и дефицитов документирования на положение лиц без гражданства в Казахстане и регионе, что важно для понимания контекста, в котором возникают детский кейсы: ребёнок оказывается заложником статуса родителей, документальных барьеров и межгосударственных коллизий. В сумме эти источники показывают: национальная повестка активно обсуждают безгражданство и гражданство, но принцип *best interest* как жёсткий правовой ограничитель дискреции пока редко оформляется как самостоятельный аналитический инструмент, применимый к решениям госорганов гражданстве детей.

Современные лучшие международные практики делают акцент на автоматических гарантиях (случаях риска безгражданства), приоритетности детских процедур, запрете чрезмерной длительности «неопределённого статуса, а также на необходимости активной проверки и межведомственного взаимодействия. Если перенести этот вывод в национальную плоскость, то юридически значимым становится не только содержание нормы о гражданстве, но и процедура принятия решения: наличие этапа индивидуальной оценки интересов ребёнка, возможность ребёнка (через представителя) быть услышанным, обязанность органа изложить мотивировку с указанием альтернатив и причины их неприменения, эффективные средства обжалования. Именно через такие процессуальные гарантии принцип становится проверяемым и эффективным ограничителем усмотрения – что, в свою очередь, согласуется с выводами сравнительной и судебной доктрины ЕС/ЕСПЧ а превращении *best interest* в строгий защитный стандарт и процедурный тест.

Заключение

Принцип наилучших интересах ребёнка в современном международном и национальном праве приобретает значение юридически значимого ограничителя государственного усмотрения сфере гражданства. Анализ международных договоров, актов их толкование, судебной практики и научных источников свидетельствует о трансформации подходов гражданству детей, от восприятия его как исключительной прерогативы государства к признанию его важным элементом правового статуса и правовой идентичности ребёнка.

Гражданство ребёнка в условиях глобализации, миграции и трансграничных социальных процессов выполняет функциональную роль правовые гарантии, обеспечивающей доступ к реализации иных фундаментальных прав. В этой связи принцип наилучших интересов ребёнка объективно ограничивает свободу усмотрение государства, требуя оценки последствий принимаемых решений с точки зрения долгосрочных интересов конкретного ребёнка, а не абстрактных публичных соображений.

Международная судебная и квазисудебная практика формирует двойственные механизмы защиты прав ребёнка в сфере гражданства. Применение стандарта пропорциональности, недискриминации и процессуальной добросовестности позволяет использовать принцип наилучших интересов ребёнка в качестве критерия правомерности решений государства даже при отсутствии прямого признания право на гражданство в региональных договорах.

Эффективная реализация принципа наилучших интересов ребёнка в сфере гражданства требует его институционализации через нормативное закрепление, разработку процедур индивидуальной оценки ситуации ребёнка, усиление требований к мотивировке решений государственных органов и расширение судебного контроля. Такой подход способствует гармонизации национального законодательства с международными стандартами прав человека и укреплению антропоцентрической модели публичного права.

Вклад авторов

Залесны Я. осуществил разработку концепции исследования, определил цель и задачи работы, выполнил анализ национального законодательства о гражданстве и ратифицированных международных договоров, теоретико-правовой анализ института прекращения и изменения гражданства, выявил основные правовые и организационные проблемы правоприменительной

практики, а также сформулировал выводы и рекомендации по совершенствованию законодательства с учётом международных стандартов и интеграционных процессов в рамках СНГ.

Жамбекова А. провела компаративный анализ правоприменительной практики и современных интеграционных процессов, влияющих на миграцию и изменение правового статуса граждан, внесла вклад в разработку практических предложений по координации деятельности государственных органов, укреплению международного сотрудничества и гармонизации правовых норм, а также участвовала в подготовке и редактировании текста статьи.

References:

1 Van Bueren G. *The International Law on the Rights of the Child*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1995. - [Elektron.resurs] – URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2235&context=ilj>

2 Freeman M. (2007) *Children's Rights: A Human Rights Perspective*. Manchester University Press, 2007. *Children, Family, Culture and Philosophy: Essays in Honour of Michael Freeman* (pp.203-222). DOI: 10.116/9789004261495_012. - [Elektron.resurs] – URL: https://www.researchgate.net/publication/303752037_Michael_Freeman's_View_of_Children's_Rights_and_Some_Ideas_Arising_from_His_Views

3 Pobjoy JM. *The Best Interests Of The Child Principle As An Independent Source Of International Protection*. *International and Comparative Law Quarterly*. 2015; 64(2):327-363. doi:10.1017/S0020589315000044

4 Crivet I. (2021) *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary by John TOBIN*. Oxford: Oxford University Press, 2019. *Asian Journal of International Law* 11(2):1-1. DOI:10.1017/S2044251321000266 - [Электрон.ресурс] – URL: https://www.researchgate.net/profile/Irina-Crivet-2?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

5 Edwards A. *Nationality, Statelessness and the Right to Have Rights*. *Refugee Survey Quarterly*, 2014. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139506007> - [Электрон.ресурс] – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/nationality-and-statelessness-under-international-law/77B745E0189424B662CD74B3341155BA> - [Электрон.ресурс] – URL: https://assets.cambridge.org/9780521834940/frontmatter/9780521834940_frontmatter.pdf

6 Hathaway J. *The Rights of Refugees under International Law*. Cambridge University Press, 2005. - [Электрон.ресурс] – URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/isbn/9789047409427/html?srsId=AfmBOorxE06TJNOMwdAMqJl8ygoL0LO-gNHnlf9AJeABu0Bpl6HOOpdp>

7 Battjes H. *European Asylum Law and International Law*. Brill, 2006. - [Электрон.ресурс] – URL: <https://research.vu.nl/en/publications/european-asylum-law-and-international-law/>

8 Frasca E.(2023)*The best interests of the child in ECJ asylum and migration case law: Towards a safeguard principle for the genuine enjoyment of the substance of children's rights? Common Market Law Review* 60(Issue 2):345-390. DOI:10.54648/COLA2023024

9 Балгимбекова Г.У., Залесны Я. Проблемы практической реализации положений законодательства, регулирующего прекращение и изменение гражданства Республики Казахстан // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия Юриспруденция. - 2025. - Том 79. - №1, С. 34-44.

10 Taitorina B.A., Balgimbekova G.U. *The difficulties of redundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of developing the integration processes* // *Bulletin of Kazakh National Pedagogical University named after Abai. Series «Jurisprudence»*, 1(71), 2023, pp. 41–47.

11 Takács, Nikolett (2021) *The threefold concept of the best interests of the child in the immigration case law of the ECtHR*. *Hungarian Journal Of Legal Studies*, 62 (1). pp. 96-114. ISSN 2498-5473

12 Medić I. *Proceduralisation of the Best Interests of the Child in the Case Law of the European Court of Human Rights* // *European Journal of Migration and Law*. – 2024. – Vol. 26, No. 3. – P. 321-345. – DOI: 10.1163/15718166-bja10078.

13 Turlayev A.V., Sopykhanova A.B. Problems and prospects for reducing statelessness in the Republic of Kazakhstan // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». — 2024. — № 2. — С. 70–77. — DOI: 10.31489/2024L2/70-77

References:

1 Van Bueren G. *The International Law on the Rights of the Child*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1995. - [Jelektron.resurs] – URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2235&context=ilj>

2 Freeman M. (2007) *Children's Rights: A Human Rights Perspective*. Manchester University Press, 2007. *Children, Family, Culture and Philosophy: Essays in Honour of Michael Freeman* (pp.203-222). DOI: 10.116/9789004261495_012. - [Jelektron.resurs] – URL: https://www.researchgate.net/publication/303752037_Michael_Freeman's_View_of_Children's_Rights_and_Some_Ideas_Arising_from_His_Views

3 Pobjoy JM. *The Best Interests Of The Child Principle As An Independent Source Of International Protection*. *International and Comparative Law Quarterly*. 2015;64(2):327-363. doi:10.1017/S0020589315000044

4 Crivet I. (2021) *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary* by John TOBIN. Oxford: Oxford University Press, 2019. *Asian Journal of International Law* 11(2):1-1. DOI:10.1017/S2044251321000266 - [Jelektron.resurs] – URL: https://www.researchgate.net/profile/Irina-Crivet-2?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uInI9

5 Edwards A. *Nationality, Statelessness and the Right to Have Rights*. *Refugee Survey Quarterly*, 2014. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139506007> - [Jelektron.resurs] – URL: <https://www.cambridge.org/core/books/nationality-and-statelessness-under-international-law/77B745E0189424B662CD74B3341155BA> - [Jelektron.resurs] – URL: https://assets.cambridge.org/97805218/34940/frontmatter/9780521834940_frontmatter.pdf

6 Hathaway J. *The Rights of Refugees under International Law*. Cambridge University Press, 2005. - [Jelektron.resurs] – URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/isbn/9789047409427/html?srsItd=AfmBOorxE06TJNOMwdAMqJI8ygoL0LO-gNHnlf9AJeABu0Bpl6HOOdpd>

7 Battjes H. *European Asylum Law and International Law*. Brill, 2006. - [Jelektron.resurs] – URL: <https://research.vu.nl/en/publications/european-asylum-law-and-international-law/>

8 Frasca E.(2023)*The best interests of the child in ECJ asylum and migration case law: Towards a safeguard principle for the genuine enjoyment of the substance of children's rights?* *Common Market Law Review* 60(Issue 2):345-390. DOI:10.54648/COLA2023024

9 Balgimbekova G.U., Zalesny Ja. Problemy prakticheskoy realizacii polozhenij zakonodatel'stva, regulirujushhego prekrashhenie i izmenenie grazhdanstva Respubliki Kazahstan // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Seriya Jurisprudencija. — 2025. — Tom 79. - №1, S. 34–44.

10 Taitorina B.A., Balgimbekova G.U. The difficulties of redundancy of statelessness in the Republic of Kazakhstan in conditions of developing the integration processes // Bulletin of Kazakh National Pedagogical University named after Abai. Series «Jurisprudence», 1(71), 2023, pp. 41–47.

11 Takács, Nikolett (2021) *The threefold concept of the best interests of the child in the immigration case law of the ECtHR*. *Hungarian Journal Of Legal Studies*, 62 (1). pp. 96-114. ISSN 2498-5473

12 Medić I. *Proceduralisation of the Best Interests of the Child in the Case Law of the European Court of Human Rights* // *European Journal of Migration and Law*. – 2024. – Vol. 26, No. 3. – P. 321-345. – DOI: 10.1163/15718166-bja10078.

13 Turlayev A.V., Sopykhanova A.B. Problems and prospects for reducing statelessness in the Republic of Kazakhstan // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Pravo». – 2024. – № 2. – S. 70-77. – DOI: 10.31489/2024L2/70-77

IRSTI 10.15.33
UDC 342.5

10.51889/2959-6181.2025.82.4.005

F.Yaldız^{1*}

¹ Necmettin Erbakan University
(e-mail: *firat.yaldiz@erbakan.edu.tr)

TURKEY'S ANTI-CORRUPTION STRATEGY: LEGAL IMPLEMENTATION MECHANISMS AND INTERNATIONAL COMMITMENTS

Abstract

Turkey's anti-corruption policy is a dynamic system of legal, institutional and international mechanisms aimed at reducing corruption risks and improving public administration. In the past two decades, Turkey has carried out large-scale reforms in the field of criminal and administrative legislation, public service, audit of public finances and digitalization of management. At the same time, the country is implementing international obligations under the United Nations Convention against Corruption, the Organization for Economic Cooperation and Development Convention against Bribery of Foreign Officials, the mechanisms of the Group of States against Corruption and the negotiation process with the European Union. The study is due to the purpose of a comprehensive analysis of Turkey's anti-corruption strategy from the standpoint of national legislation, public administration institutions and international standards. Particular attention is paid to the evolution of legal mechanisms, the role of digitalization, the results of monitoring international organizations and the degree of implementation of international requirements. The paper uses methods of comparative legal analysis, institutional approach and study of regulatory acts. The results reveal the strengths and weaknesses of Turkey's anti-corruption model and outline areas for further improvement.

Key words: anti-corruption policy, legal regulation, international standards, public procurement, digitalization, legal measures.

Ф.Ялдыз¹

¹ Неджметтин Эрбакан Университети
(e-mail: firat.yaldiz@erbakan.edu.tr)

ТҮРКИЯНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ СТРАТЕГИЯСЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ІСКЕ АСЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕР

Аңдатпа

Түркияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты – бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және қоғамдық басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған құқықтық, институционалдық және халықаралық тетіктердің динамикалық жүйесін білдіреді. Соңғы екі онжылдықта Түркия қылмыстық және әкімшілік заңнама, мемлекеттік қызмет, қоғамдық қаржы аудиті және мемлекеттік басқаруды цифрландыру салаларында ауқымды реформалар жүргізді. Сонымен қатар, мемлекет бір мезгілде БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының шетелдік лауазымды тұлғаларды параға сатып алуға қарсы конвенциясы, GRECO тетіктері, сондай-ақ Еуропалық одақпен келіссөздер үдерісі аясында халықаралық міндеттемелерді іске асыруда.

Зерттеу мақсаты: ұлттық заңнама, мемлекеттік басқару институттары және халықаралық стандарттар тұрғысынан Түркияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын кешенді талдауды жүзеге асырумен шартталған. Құқықтық механизмдердің эволюциясына, цифрландырудың рөліне, халықаралық ұйымдардың мониторинг нәтижелеріне және халықаралық талаптардың орындалу деңгейіне ерекше назар аударылды. Жұмыста салыстырмалы-құқықтық

талдау, институционалдық тәсіл және нормативтік актілерді зерттеу әдістері қолданылды. Алынған нәтижелер Түркияның сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделінің күшті және әлсіз жақтарын айқындауға, сондай-ақ оны жетілдірудің негізгі бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, құқықтық реттеу, халықаралық стандарттар, мемлекеттік сатып алулар, цифрландыру, құқықтық шаралар.

Ялдыз Ф.¹

¹ Университет Неджметтина Эрбакана
(e-mail: firat.yaldiz@erbakan.edu.tr)

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ ТУРЦИИ: ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА

Аннотация

Антикоррупционная политика Турции представляет собой динамичную систему правовых, институциональных и международных механизмов, направленных на снижение коррупционных рисков и повышение эффективности публичного управления. В последние два десятилетия Турция провела масштабные реформы в сфере уголовного и административного законодательства, государственной службы, аудита публичных финансов и цифровизации управления. Одновременно страна реализует международные обязательства в рамках Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, Конвенции Организации экономического сотрудничества и развития по борьбе с подкупом иностранных должностных лиц, механизмов Группы государств против коррупции и переговорного процесса с Европейским союзом. Исследование обусловлено целью осуществления комплексного анализа антикоррупционной стратегии Турции с позиций национального законодательства, институтов государственного управления и международных стандартов. Особое внимание уделено эволюции правовых механизмов, роли цифровизации, результатам мониторинга международных организаций и степени имплементации международных требований. В работе использованы методы сравнительно-правового анализа, институционального подхода и изучения нормативных актов. Полученные результаты позволяют выявить сильные и слабые стороны антикоррупционной модели Турции и обозначить направления дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: антикоррупционная политика, правовое регулирование, международные стандарты, государственные закупки, цифровизация, правовые меры.

Introduction

Turkey's anti-corruption policy is one of the key areas of state reform and is the subject of active international monitoring. Corruption has a significant impact on the functioning of institutions of power, the stability of the political system, the investment climate and the rights of citizens, which makes the fight against it a priority of state policy. In the context of global integration, international standards, such as the provisions of the United Nations Convention against Corruption and OECD recommendations, have a significant impact on the formation of national anti-corruption legislation. In turn, Turkey seeks to adapt its legal and institutional mechanisms to these requirements, which is reflected in numerous reform programs.

The public sector reforms initiated by Turkey in the 2000s under the influence of the European Union essentially led to partial and fragmented Europeanization, which did not transform into sustainable mechanisms for controlling corruption [1, p. 440–444]. Administrative innovations often remained superficial, and the political will to implement deep transformations was incomplete [1, p. 452].

The reform of local government in the Republic of Turkey was accompanied by a systematic weakening of accountability mechanisms, which created fertile ground for corruption practices at the

local level [2, p.510–513]. Excessive centralization of power after 2017 actually destroyed the connection between citizens and municipal structures, reducing the transparency of decisions [2, p.518].

Digitalization of public administration is an important component of Turkey's modern anti-corruption strategy. The COVID-19 pandemic has increased the state's need to automate processes and minimize contacts between citizens and officials, which in a number of areas has led to a real reduction in corruption risks [3, p. 155–159]. However, digital transformation remains uneven and requires institutional consolidation to sustain results [3, p.160–163].

The success of digital solutions depends not only on the technological architecture, but also on the readiness of government agencies to abandon the previous procedures that generated corruption risks [4, p. 230–235]. Digitalization reduces corruption only in combination with institutional changes, expressed in transparency of regulations, external audit and restriction of discretionary powers [4, p. 237–238].

Issues of public procurement reform are relevant in the studies of scientists, according to which the initial model of an independent public procurement body, created in 2002, was much more transparent and competitive compared to later versions of the legislation [5, p. 645–648]. Amendments to Law No. 4734 led to an increase in exceptions and a weakening of transparency, which created additional corruption risks in the distribution of government contracts [5, p. 652–660].

In general, modern research emphasizes that Turkey's reforms are developing in waves, alternating modernization and rollbacks; digitalization gives the system stability only with institutional guarantees; excessive centralization of power reduces accountability and increases corruption risks; international standards remain a key benchmark for the quality of reforms [6-9].

The aim of the study is a comprehensive analysis of national and international aspects of Turkey's anti-corruption strategy, including legal mechanisms, institutional reforms and the degree of implementation of international standards.

Materials and methods

The methodological basis of this study is based on a comprehensive analysis of regulatory, institutional and empirical sources, which makes it possible to comprehensively characterize Turkey's anti-corruption strategy and assess its compliance with international standards. The applied methods are based on classical approaches of comparative and institutional law, as well as on tools for analyzing international legal obligations and practices for their implementation in the national legal system.

The key sources of the study were the regulatory legal acts of the Republic of Turkey, which determine the basic architecture of the anti-corruption system. These include the Turkish Penal Code (Law No. 5237) the Anti-Corruption Criminal Law, Law No. 3628 on Declaration of Assets and Anti-Corruption Measures, Law No. 5018 on Public Financial Administration and Control, Law No. 4982 on the Right to Information, and Law No. 4734 on Public Procurement, which forms the basis for regulating one of the most vulnerable segments of the public sector from the point of view of corruption. Of particular importance are the annual reports of the Turkish Audit Chamber, which provide data on the effectiveness of financial control and identified violations.

International sources of the study include regulations at the universal and regional level: the 2003 United Nations Convention against Corruption, which defines the basic principles for the prevention of corruption, criminal prosecution, international cooperation and asset recovery; the 1997 Organization for Economic Cooperation and Development Convention against Bribery of Foreign Officials, which sets standards for corporate responsibility and transparency in international transactions; assessments and recommendations of the Council of Europe Group of States against Corruption, including the reports of the Fifth Assessment Round on Turkey 2018-2024; annual reports of the European Commission on the progress of Turkey in the framework of negotiations on membership in the European Union, containing an analysis of compliance with the criteria for strengthening democratic institutions, independence of justice and anti-corruption.

The theoretical base of the study is formed on the basis of modern scientific publications that allow assessing the institutional aspects of the functioning of the Turkish anti-corruption system. This allows

us to identify both the regulatory features of anti-corruption legislation and the actual effectiveness of its implementation, as well as determine the degree of compliance with international requirements and the direction of further improvement of Turkey's legal mechanisms.

Results and discussion

The theoretical and legal foundations of Turkey's anti-corruption policy were formed under the influence of several factors: the evolution of national legislation, the institutional development of state authorities and the need to meet international requirements for states actively participating in global anti-corruption mechanisms. These foundations are a set of legal norms, principles and institutions that ensure the functioning of the anti-corruption system and determine the directions of state policy in this area.

Corruption in the Turkish context is considered as a multifaceted socially dangerous phenomenon, including abuse of power, bribery, conflict of interest, unauthorized interference in administrative procedures, illegal financing of political activities and non-transparent distribution of state resources. The legal framework for combating corruption in Turkey is enshrined in a number of fundamental regulations defining criminal, administrative and financial liability for acts of corruption. The central place is occupied by the Turkish Criminal Code, which includes norms establishing liability for bribery, abuse of office, misappropriation of public funds, illegal interference in official procedures and a number of other crimes related to the civil service. The Code reflects adherence to international standards for the criminal protection of public interests, but international organizations have repeatedly noted that the lack of illicit enrichment limits the effectiveness of the criminal prosecution system¹.

United Nations standards stipulate the need to criminalize the unjustified increase in the assets of officials, which is emphasized in the reports of the Secretariat of the Convention against Corruption. Another important element of legal regulation is Law No. 3628 on Property Declaration and Anti-Corruption Measures, which establishes a system of mandatory declaration of income, property and obligations of officials. The law creates a legal basis for identifying discrepancies between official income and the actual financial situation, which prevents unauthorized accumulation of capital. At the same time, international monitoring mechanisms point to the need to strengthen institutional control over the verification of declarations, since the existing system allows for certain gaps in terms of public access and the verification mechanism.

The fundamental role in anti-corruption policy is played by Law No. 4734 on public procurement, which regulates the principles of competition, openness, equal access and objectivity in one of the most sensitive areas of public administration. The law provides for the use of digital tender platforms, standardized procedures and mandatory tender mechanisms, which significantly reduces the possibilities for non-transparent practices².

The financial control system in Turkey is based on the provisions of Law No. 5018 on State Financial Management and Control, which establishes mechanisms for budget planning, external audit and monitoring the effectiveness of the use of state resources. The central role in the implementation of these mechanisms is played by the Turkish Audit Chamber, which publishes annual reports analyzing the violations identified in the budget system, the implementation of government programs and procurement procedures³. The activities of the Accounts Chamber provide institutional guarantees of transparency in the financial activities of the state and create the basis for preventing corruption abuses.

An important area of legal policy is to ensure citizens' access to information on the activities of state bodies, which is enshrined in Law No. 4982 on the right to information. The availability of data on government decisions and budget spending is seen as a key element of governance transparency and public control.

¹Criminal Code Law Nr. 5237 // <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/15935>

² Law No. 4734 on Public Procurement // https://www2.ihale.gov.tr/english/4734_English.pdf

³ Public Financial Management And Control Law No. 5018 // <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Public-Financial-Management-and-Control-Law-No.-5018.pdf>

The theoretical foundations of Turkey's anti-corruption strategy are also determined by international standards, which form the external framework of legal reforms. The United Nations Convention against Corruption requires States parties to ensure comprehensive regulation of prevention, prosecution and international cooperation. The OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Officials forms standards for the responsibility of legal entities and the transparency of international commercial transactions.

Thus, the theoretical and legal foundations of Turkey's anti-corruption strategy are a complex system of interconnected norms and institutions, including criminal law, administrative, budgetary and information mechanisms. The researchers note that administrative regulation in the field of official conduct in Turkey is developing towards harmonization with international standards, including the recommendations of the Council of Europe and the OECD [4, c. 55].

Of particular importance are the mechanisms of internal and external official control that ensure the prompt detection and suppression of disciplinary violations. However, the reports of international organizations point to the need to strengthen the independence of internal oversight bodies, especially in high-ranking government structures [3; 4].

An important component of Turkey's anti-corruption system is external financial control exercised by the Accounts Chamber. The Accounts Chamber reports are a key tool for ensuring accountability of the public administration. International organizations appreciate the importance of external audit, but point to the need to expand its independence and strengthen the mechanisms for implementing recommendations. The analysis systematically shows that it is external audit, together with digital tools, that allows identifying structural corruption risks, including violations in budget planning, overstatement of contract values and ineffective use of public funds.

Turkey's international obligations are a key element of its anti-corruption strategy and largely determine the direction of legal and institutional reforms. Turkey is a member of the most respected international anti-corruption mechanisms, including the United Nations Convention against Corruption, the Organization for Economic Cooperation and Development Convention against Bribery of Foreign Officials, the Group of States against Corruption mechanisms and negotiation procedures with the European Union. These mechanisms provide an external assessment of the national legal system, impose requirements for the modernization of legislation and institutions, and also contribute to the formation of an integrated approach to the prevention and investigation of corruption crimes.

The United Nations Convention against Corruption is the only universal international instrument in the field of corruption prevention, prosecution, international cooperation and asset recovery.

Particular attention is paid to issues of international cooperation and the exchange of financial information, since an effective investigation of transnational corruption schemes is impossible without concerted action between states. Turkey's relations with the OECD form a key vector for the development of the regulatory framework governing the responsibility of the private sector.

Turkey's participation in GRECO ensures regular monitoring of the state of national anti-corruption policy and its compliance with Council of Europe standards. As part of the Fifth Assessment Round on preventing corruption among deputies, judges and prosecutors, GRECO identifies a number of areas that need improvement in Turkey. GRECO's main recommendations include strengthening judicial independence; improving conflict of interest prevention mechanisms; expanding the transparency of the financial activities of deputies; developing disciplinary procedures for judges and prosecutors; increased openness of parliamentary processes.

GRECO records that Turkey has made progress in digitalizing administrative procedures and modernizing public procurement, but problems remain related to political centralization and insufficient openness of parliamentary control procedures. GRECO reports are an important tool for external audit, as they provide an objective assessment of the effectiveness of the national anti-corruption system and stimulate the state to constantly modernize institutions.

Turkey's European integration process, which began in 1999 with its recognition as a candidate for membership in the European Union, has a significant impact on the content of its anti-corruption strategy. The European Commission reports for 2018-2023 noted such aspects as Turkey's progress in digitalizing public administration and modernizing procurement procedures; insufficient judicial independence; the need for greater parliamentary scrutiny; the need to improve controls on political funding; the need to expand institutional safeguards for prosecutors.

The process of rapprochement with the European Union requires Turkey to regularly update legal norms, modernize institutional architecture and harmonize legislation in accordance with *acquis communautaire*. Despite the slowdown in the negotiation process, EU demands continue to be a significant benchmark for the development of anti-corruption policies.

A comparative analysis of Turkey's national anti-corruption mechanisms and international standards reveals the degree of their mutual compliance, as well as identifies areas where additional reforms are required. International instruments, including the United Nations Convention against Corruption, the OECD Convention against Bribery of Foreign Officials, Council of Europe standards and European Union requirements, set comprehensive guidelines in the field of corruption prevention, criminal prosecution, international cooperation, transparency of policy financing and strengthening judicial independence. While Turkey has formally implemented a significant part of these requirements, the actual implementation of the norms and the level of institutional sustainability of the mechanisms remain heterogeneous. In terms of criminal law, the Turkish system largely complies with the provisions of the United Nations Convention against Corruption and the standards of the Council of Europe. The Criminal Code provides for liability for most types of corruption crimes, including bribery, abuse of office, misappropriation of property and falsification of official documents. Reports from international organizations note that Turkey has ensured basic harmonization of criminal law with international standards. At the same time, the lack of an independent composition of illegal enrichment, the need for which is indicated by both the UN and GRECO, remains a systemic gap. In a number of states of the European Union and the countries of the Organization for Economic Cooperation and Development, such norms serve as an effective tool to counter hidden corruption among senior government officials and senior officials. In the field of preventive mechanisms, Turkey is showing significant progress, especially in terms of digitalization of public services and regulation of public procurement.

At the same time, discrepancies with international standards remain in a number of areas of preventive policy. Unlike many European Union countries, where public access to declarations of income and property of high-ranking officials is the norm, the Turkish declaration system is less focused on openness, which is scarce in terms of transparency and public control requirements.

Conclusion

Turkey's anti-corruption strategy is a complex system of legal, institutional and digital instruments, which has been formed over the past two decades under the influence of both domestic needs for state modernization and external international obligations. An analysis of the theoretical and legal foundations showed that the national regulatory framework includes an extensive set of criminal law, administrative, financial and information mechanisms for combating corruption, including the Criminal Code, laws on property declaration, public financial management, public procurement and the right to information. These acts form the foundation of legal regulation, ensuring the criminal prosecution of corruption crimes, control over the spending of public funds and the development of governance transparency.

The evolution of Turkey's anti-corruption policy in the period 2000-2025 demonstrated the transition from the initial stage of normative formation, largely due to the process of European

integration, to the stages of institutional centralization and active digital transformation of public administration. At the beginning of the period under review, the requirements of the European Union and international organizations, stimulating reforms in the field of the judicial system, external audit and transparency of state procedures, played a key role. Subsequently, especially after the constitutional changes of 2017, the focus shifted to strengthening the vertical of the executive branch, while continuing to digitalize and modernize procedures, including electronic procurement and public services platforms.

Participation in the United Nations Convention against Corruption, the OECD Convention against Bribery of Foreign Officials, GRECO mechanisms and negotiation processes with the European Union set a stable framework for legal and institutional modernization.

Based on the study, several key areas for further improvement of Turkey's anti-corruption strategy can be formulated. Firstly, it is necessary to strengthen the criminal legal block by introducing norms on illegal enrichment, expanding the responsibility of legal entities and increasing the effectiveness of the investigation of corruption crimes at the highest administrative level. In addition, the consistent development of property declaration mechanisms using digital tools are important areas; ensuring the independence of the judiciary and external audit bodies. All this will contribute to improving the effectiveness of anti-corruption institutions and the level of compliance with international standards.

References:

- 1 Soyaltin D. *Public sector reforms to fight corruption in Turkey: a case of failed Europeanization?* // *Turkish Studies*. 2017. Vol. 18. No. 3. P. 439–458. DOI: 10.1080/14683849.2017.1314185.
- 2 Elicin Y. *The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey* // *Croatian and Comparative Public Administration*. 2020. Vol. 20. No. 3. P. 497–522. DOI: 10.31297/hkju.20.3.4.
- 3 Babaoğlu C. *Digitalization of Governments during the Pandemic: The Case of Türkiye* // *Insight Turkey*. 2022. Vol. 24. No. 3. P. 151–166.
- 4 Sebetcı Ö., Aksu G. *Evaluating e-government systems in Turkey: The case of the “e-movable system”* // *Information Polity*. 2014. Vol. 19. No. 3–4. P. 225–243.
- 5 Ayhan B., Ustuner Y. *Governance in public procurement: the reform of Turkey's public procurement system* // *International Review of Administrative Sciences*. 2015. Vol. 81. No. 3. P. 640–662. DOI: 10.1177/0020852314548153
- 6 Inal E. *The Correlation between Population Growth and Systemic Corruption through Urban Planning in Türkiye* // *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция»*. 2025. № 2 (80). С.51–56. DOI: 10.51889/2959-6181.2025.80.2.005.
- 7 Javier Cifuentes-Faura. *Political corruption and earthquakes: Governance in Turkey under Erdogan's rule*. *Governance*. 2025. Vol. 38(1). DOI: 10.1111/gove.12869
- 8 Canveren Ö. *The Fight Against Corruption in Turkey – European Union Relations* // *Liberal Düşünce*. 2023. No. 112. P. 135–158.
- 9 Durgun A. (2008). *Public Administration Reforms and Corruption in Turkey* - [The electron. resource]. – URL: https://www.academia.edu/100706961/Public_Administration_Reforms_and_Corruption_in_Turkey

References:

- 1 Soyaltin D. *Public sector reforms to fight corruption in Turkey: a case of failed Europeanization?* // *Turkish Studies*. 2017. Vol. 18. No. 3. P. 439–458. DOI: 10.1080/14683849.2017.1314185.

2 Elicin Y. *The Unbearable Failure of Decentralisation in Turkey // Croatian and Comparative Public Administration*. 2020. Vol. 20. No. 3. P. 497–522. DOI: 10.31297/hkju.20.3.4.

3 Babaoğlu C. *Digitalization of Governments during the Pandemic: The Case of Türkiye // Insight Turkey*. 2022. Vol. 24. No. 3. P. 151–166.

4 Sebetci Ö., Aksu G. *Evaluating e-government systems in Turkey: The case of the “e-movable system” // Information Polity*. 2014. Vol. 19. No. 3–4. P. 225–243.

5 Ayhan B., Ustuner Y. *Governance in public procurement: the reform of Turkey’s public procurement system // International Review of Administrative Sciences*. 2015. Vol. 81. No. 3. P. 640–662. DOI: 10.1177/0020852314548153

6 Inal E. *The Correlation between Population Growth and Systemic Corruption through Urban Planning in Türkiye // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija»*. 2025. № 2 (80). S. 51–56. DOI: 10.51889/2959-6181.2025.80.2.005.

7 Javier Cifuentes- Faura. *Political corruption and earthquakes: Governance in Turkey under Erdogan's rule. Governance*. 2025. Vol. 38(1). DOI: 10.1111/gove.12869

8 Canveren Ö. *The Fight Against Corruption in Turkey – European Union Relations // Liberal Düşünce*. 2023. No. 112. P. 135–158.

9 Durgun A. (2008). *Public Administration Reforms and Corruption in Turkey - [The electron. resource]*. – URL: https://www.academia.edu/100706961/Public_Administration_Reforms_and_Corruption_in_Turkey

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ. БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ТРУДОВОЕ ПРАВО.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND PROCESS. LABOR LAW. EDUCATIONAL LAW**

IRSTI 10.01.45

10.51889/2959-6181.2025.82.4.006

UDC 37.014.15

A.M. Satbaeva^{1*} , *G.I. Tursynbaeva*¹

¹*Q University*

(e-mail: *satbayeva.aizhan@mail.ru, g.tursynbaeva@q.edu.kz)

**GLOBALIZATION AND INNOVATION IN HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN: LEGAL PROBLEMS AND PROSPECTS**

Abstract

The article examines the features of the transformation of higher education in the context of globalization and digitalization, which have a significant impact on the content, forms and methods of organizing educational activities. The transition to a digital society, strengthening international integration, the development of artificial intelligence technologies and online communication create new opportunities for the modernization of the country's educational system, but at the same time pose a number of serious challenges to it.

The analysis identified key directions for the development of Kazakhstani higher educational institutions: the internationalization of the educational space, the active introduction of digital technologies, the expansion of the academic autonomy of universities, as well as the formation of the competencies of the future necessary for graduates to successfully realize themselves in the exploits of the Fourth Industrial Revolution. It is noted that internationalization will manifest itself not only in the academic mobility of students and teachers, but also in the adaptation of educational programs to international standards, the development of bilingual and English-language education, the participation of Kazakhstan's universities in global rankings and international scientific and educational projects.

Digitalization of higher education is seen as a strategic direction that contributes to improving the availability and quality of education, expanding opportunities for individualization of educational trajectories, and development. Electronic libraries and online courses. At the same time, it is emphasized that this process is accompanied by the risks of digital inequality, uneven access to modern technologies and insufficient digital literacy of some teachers and students.

Particular attention in the article is paid to issues of academic autonomy, which is considered as the most important condition for the development of competitive universities that can independently determine the priorities of scientific research, educational strategies and personnel policy. At the same time, the need for the responsibility of universities for the quality of education, the preservation of academic ethics and the strengthening of the spiritual and moral foundations of education is emphasized.

The authors of the article draw attention to the contradictory nature of globalization processes: on the one hand, they contribute to the openness, innovativeness and mobility of the educational environment, and on the other hand, they can lead to the loss of cultural identity, the formalization of innovations and the weakening of the humanitarian foundations of education.

Keywords: higher education, digitalization, online learning, innovative technologies, globalization, academic autonomy.

А.М. Сатбаева¹, Г.И. Турсынбаева¹

¹Q Университеті

(e-mail: satbayeva.aizhan@mail.ru, g.tursynbaeva@q.edu.kz)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР: ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Аңдатпа

Мақалада білім беру қызметін ұйымдастырудың мазмұнына, нысандары мен әдістеріне елеулі әсер ететін жаһандану және цифрландыру тұрғысынан Қазақстан Республикасының жоғары білім беру трансформациясының ерекшеліктері қарастырылады. Цифрлық қоғамға өту, халықаралық интеграцияны күшейту, жасанды интеллект және онлайн-коммуникация технологияларын дамыту елдің білім беру жүйесін жаңғырту үшін жаңа мүмкіндіктер жасайды, бірақ сонымен бірге оның алдына бірқатар елеулі сын-қатерлер қояды.

Талдау барысында қазақстандық жоғары оқу орындарын дамытудың негізгі бағыттары айқындалды: білім беру кеңістігін интернационалдандыру, цифрлық технологияларды белсенді енгізу, университеттердің академиялық дербестігін кеңейту, сондай-ақ Төртінші өнеркәсіптік революция аясында түлектерге өзін-өзі табысты жүзеге асыру үшін қажетті болашақ құзыреттерін қалыптастыру. Интернационализация студенттер мен оқытушылардың академиялық ұтқырлығынан ғана емес, білім беру бағдарламаларын халықаралық стандарттарға бейімдеуден, екі тілде және ағылшын тілінде оқытуды дамытудан, Қазақстанның жоғары оқу орындарының жаһандық рейтингтер мен халықаралық ғылыми-білім беру жобаларына қатысуынан көрініс табады.

Жоғары білім беруді цифрландыру оқытудың қолжетімділігі мен сапасын арттыруға, білім беру траекторияларын дараландыру, дамыту үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге ықпал ететін стратегиялық бағыт ретінде қарастырылады. Электрондық кітапханалар мен онлайн курстар. Сонымен қатар, бұл үдеріс сандық теңсіздік тәуекелімен, заманауи технологияларға қолжетімділіктің әркелкілігімен және оқытушылар мен студенттердің бір бөлігінің сандық сауаттылығының жеткіліксіздігімен байланысты екені атап өтілді.

Мақалада ғылыми зерттеулердің басымдықтарын, білім беру стратегиялары мен кадр саясатын дербес айқындауға қабілетті бәсекеге қабілетті университеттерді дамытудың маңызды шарты ретінде қаралатын академиялық автономия мәселелеріне ерекше назар аударылған. Сонымен қатар білім беру сапасына, академиялық этиканы сақтауға және білім берудің рухани-адамгершілік негіздерін нығайтуға ЖОО-лардың жауапкершілігі қажеттілігіне баса назар аударылады.

Мақаланың авторлары жаһандану үдерістерінің қарама-қайшы сипатына назар аударады: бір жағынан, олар білім беру ортасының ашықтығына, инновациялылығы мен ұтқырлығына ықпал етеді, екінші жағынан - мәдени бірегейліктің жоғалуына, инновациялардың қалыптасуына және білім берудің гуманитарлық негіздерінің әлсіреуіне әкелуі мүмкін.

Түйін сөздер: жоғары білім, цифрландыру, онлайн-оқыту, инновациялық технологиялар, жаһандану, академиялық автономия.

А.М. Сатбаева¹, Г.И. Турсынбаева¹

¹Q Университет

(e-mail: satbayeva.aizhan@mail.ru, g.tursynbaeva@q.edu.kz)

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ИННОВАЦИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности трансформации высшего образования Республики Казахстан в контексте глобализации и цифровизации, оказывающих значительное влияние на содержание, формы и методы организации образовательной деятельности. Переход к цифровому обществу, усиление международной интеграции, развитие технологий искусственного интеллекта и онлайн-коммуникации создают новые возможности для модернизации образовательной системы страны, но одновременно ставят перед ней и ряд серьезных вызовов.

В ходе анализа определены ключевые направления развития казахстанских высших учебных заведений: интернационализация образовательного пространства, активное внедрение цифровых технологий, расширение академической автономии университетов, а также формирование компетенций будущего, необходимых выпускникам для успешной самореализации в условиях Четвертой промышленной революции. Отмечается, что интернационализация проявляется не только в академической мобильности студентов и преподавателей, но и в адаптации образовательных программ к международным стандартам, развитии двуязычного и англоязычного обучения, участии вузов Казахстана в глобальных рейтингах и международных научно-образовательных проектах.

Цифровизация высшего образования рассматривается как стратегическое направление, способствующее повышению доступности и качества обучения, расширению возможностей для индивидуализации образовательных траекторий, развитию электронных библиотек и онлайн-курсов. Вместе с тем подчеркивается, что данный процесс сопровождается рисками цифрового неравенства, неравномерным доступом к современным технологиям и недостаточной цифровой грамотностью части преподавателей и студентов.

Особое внимание в статье уделено вопросам академической автономии, которая рассматривается как важнейшее условие развития конкурентоспособных университетов, способных самостоятельно определять приоритеты научных исследований, образовательные стратегии и кадровую политику. В то же время акцентируется необходимость ответственности вузов за качество образования, сохранение академической этики и укрепление духовно-нравственных основ образования.

Авторы статьи обращают внимание на противоречивый характер глобализационных процессов: с одной стороны, они способствуют открытости, инновационности и мобильности образовательной среды, а с другой – могут приводить к утрате культурной идентичности, формализации инноваций и ослаблению гуманитарных основ образования.

Ключевые слова: высшее образование, цифровизация, онлайн-обучение, инновационные технологии, глобализация, академическая автономия.

Introduction

Globalization and digitalization are key factors in the transformation of higher education in the 21st century. Under the influence of these processes, profound changes are taking place in the content of educational programs, the organization of the educational process and the forms of interaction between teacher and student. Kazakhstan, which has integrated into the Bologna process and is actively developing digital infrastructure, is at the center of global educational transformations. Modern challenges require from the universities of the Republic of Kazakhstan not only the adaptation of international practices, but also the preservation of cultural and academic identity. The relevance of the

study is due to the contradiction between the need for innovative development and the need to preserve the national values of higher education.

Modern higher education in the Republic of Kazakhstan is developing in the context of global processes related to digitalization, internationalization and integration into the world educational space. After Kazakhstan joined the Bologna process in 2010, the country's higher education system began to actively focus on international quality standards, academic mobility and the formation of competitive human capital. At the same time, the processes of digitalization and the introduction of innovative technologies are intensifying, which transform not only the forms and methods of education, but also the philosophy of education itself. The state programs "Digital Kazakhstan", "Development of Education and Science for 2020-2025", other important strategic documents initiated and implemented by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan have determined the course towards creating a flexible, open and innovative educational environment that can meet the challenges of the global knowledge economy.

However, along with the obvious benefits of globalization and digitalization, there are also risks associated with the loss of national educational identity, reduced quality of education, formalization of academic activities and dependence on transnational digital platforms. In these conditions, the search for a balance between traditional pedagogical values becomes relevant and innovative approaches, between global standards and national priorities.

According to the views researchers of this problem (A.A.Verbitsky, A.A.Ishchenko, E.A. Podolskaya, A.Clark, etc.), the modern system of higher education, which is being formed in a post-industrial society, demonstrates a number of stable trends relevant to its state [1-4]. First, the educational process is seen as a holistic and interconnected system, providing continuity between secondary, higher and subsequent vocational education. This corresponds to the strategic objectives of the state educational policy of Kazakhstan, aimed at the formation of a continuous educational trajectory of personality.

Secondly, the idea of lifelong education and training throughout life is of key importance. In the context of accelerating socio-economic and technological changes, it is adult education that is becoming a priority area that ensures the adaptation of specialists to the requirements of the modern economy and labor market of Kazakhstan.

Modern pedagogical practice also testifies to the expansion of the very concept of "education". It ceases to be associated exclusively with formal structures - a school or university. Today, any activity aimed at developing competencies, forming new professional and personal attitudes, mastering the skills and abilities demanded in the knowledge society is recognized as educational. An important feature of the development of higher education in Kazakhstan is the active informatization and digitalization of the educational process, implemented within the framework of the relevant programs. The use of digital platforms, online courses and electronic libraries contributes to the expansion of the educational space and the growth of the intellectual potential of students.

There is a transition from mainly lecture-information forms of education to interactive and research methods based on the active independent work of students. This corresponds to the competence approach enshrined in the regulatory documents of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

The modern paradigm of higher education focuses not so much on the assimilation of ready-made knowledge as on the development of the student's personality. The teacher becomes a moderator of the educational process, creating psychological and pedagogical benefits for the creative and research activity of students. Game, design and problem-oriented teaching methods that stimulate independent thinking and innovation are becoming increasingly important.

A special role is played by the transformation of knowledge into an economic category - in the digital economy of Kazakhstan, knowledge becomes a strategic resource that determines the competitiveness of the individual and the state. Innovations and the ability to put them into practice are considered as a key factor in the professional growth of a modern specialist.

At the same time, the processes of commercialization and market transformation of education are intensifying: universities are increasingly providing paid educational services, developing academic entrepreneurship, and participating in international projects and grants.

Information and communication technologies make education more open and accessible: forms of distance and hybrid learning are actively developing, digital resources of the national level are being created, ensuring equal access of students from different regions of Kazakhstan to high-quality content.

The globalization of educational processes is manifested in the expansion of academic mobility, internationalization of universities, the participation of Kazakhstani universities in international ratings and exchange programs. Thus, education is becoming not only a national priority, but also part of the global educational space.

In general, the analysis of trends in the development of higher education suggests that the strategy of innovative and digital development, integrated into the Kazakh education system, is actively forming a new educational reality. It is impossible to ignore these processes today. However, despite the obvious advantages of digital pedagogy - improving the quality, accessibility and effectiveness of education - it is necessary to take into account the criticism expressed by representatives of the academic community, students, parents and teachers regarding the risks of excessive technologization of the educational process and the preservation of humanistic values of education.

The purpose of this article is to analyze the impact of globalization and innovation on the higher education system of the Republic of Kazakhstan, to identify the main tendencies, advantages and contradictions of this process, as well as to determine possible ways to harmonize them.

Materials and methods

The study used a comprehensive methodological approach based on a combination of various methods of scientific analysis, which made it possible to comprehensively consider the transformational processes taking place in the field of higher education in the Republic of Kazakhstan. First of all, theoretical analysis of scientific literature on globalization, digitalization and modernization of educational systems, as well as international analytical reports and reports of such authoritative organizations as UNESCO¹, OECD² and the World Bank were used³. These sources made it possible to determine the main world trends and strategic guidelines in the development of higher education, as well as to identify the area's most significant for Kazakhstan in the context of its integration into the global educational space.

An important place in the study is occupied by a comparative analysis of educational reforms carried out in Kazakhstan and in a number of foreign countries. This method made it possible to compare national approaches to digitalization, internationalization and quality assurance of education with international experience, to identify effective practices and potential risks when adapting them in domestic conditions. Particular attention is paid to countries that have similar socio-economic and cultural background, which made it possible to assess the applicability of their educational models to Kazakhstan's reality.

In addition, an analysis of the regulatory documents of the Republic of Kazakhstan regulating the development of the higher education system was carried out. The study includes government programs and strategic documents, as well as various provisions regarding academic autonomy, digital transformation and internationalization of universities. The analysis of these documents made it possible to determine the priority areas of state educational policy and its consistency with global trends.

¹ UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report 2023. Paris: UNESCO Publishing. [The electron. resource]. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4020460?v=pdf>

² OECD. (2022). Education at a Glance 2022: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. [The electron. resource]. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2022_3197152b-en.html

³ World Bank. (2025). Skills for Future Jobs: Global Education Reform Outlook. Washington, DC. [The electron. resource]. – URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/in-full/3-skills-outlook/>

To ensure a holistic perception of the studied phenomenon, a systematic approach was used, which made it possible to consider the processes of transformation of higher education as a complex dynamic system in which global trends, national characteristics, institutional mechanisms and the human factor interact. This approach contributed to the identification of the relationships between digital innovation, academic freedoms, cultural traditions and the requirements of the modern labor market.

Thus, the applied methodology provided a comprehensive study of the transformation of Kazakhstani higher education, allowing not only to identify relevant directions of its development, but also to determine the optimal ways of harmonious combination of international standards with national priorities.

Results and discussion

In the context of globalization, education ceases to be exclusively an internal affair of the state. Universities of Kazakhstan are included in international academic networks, participate in rating systems, and conclude agreements on double diplomas and academic mobility. The country's leading universities are actively developing international partnerships and research collaborations.

From a theoretical point of view, globalization contributes to the formation of a new paradigm of higher education - "education without borders", where knowledge becomes a global public good, and the university becomes a participant in the international market for educational services. However, as domestic experts note, this trend also carries the risks of cultural unification and dependence on external educational models, which requires a conscious approach to preserving the national identity of Kazakhstani education.

Innovation in education is seen as the introduction of new technologies, methods and management decisions that increase the effectiveness of learning and research. In Kazakhstan, the key area was the digitalization of education, including the use of online platforms (Coursera, OpenU), the introduction of elements of artificial intelligence and neurotechnology, the development of distance learning and hybrid educational programs.

The theoretical basis of innovative pedagogy is the concepts of interactive learning, digital competence, blended learning and self-learning ecosystems. At the center of this paradigm is a student who is able to independently acquire knowledge, analyze information and apply it in practice.

Contemporary studies in pedagogy, sociology, and the economics of education view globalization as an integrated process encompassing the economic, cultural, and technological aspects of world interaction. In the field of education, globalization manifests itself through the internationalization of educational programs, the unification of quality standards, academic mobility of students and teachers, as well as the widespread introduction of digital technologies in the educational process.

According to Kazakhstani researchers A. Alimbekov, B. Sadykov, S. Abudllin, G. Tazhibaeв and others, globalization in higher education in Kazakhstan has become a factor in the modernization of the university system and the transition from a model of knowledge transfer to creative and critical thinking. At the same time, the development of human capital as a strategic resource of national competitiveness is of particular importance. In Kazakhstan, innovations in higher education are closely related to state reforms aimed at the autonomy of universities, the development of scientific research and the introduction of the principles of academic integrity. The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Status of a Teacher" dated December 27, 2019¹ and the new version of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" consolidate the priority of digital transformation, innovative technologies and quality orientation.

Despite positive changes, researchers note contradictions. On the one hand, innovations provide openness and mobility; on the other hand, they increase the dependence of universities on digital corporations and reduce the personal interaction between teacher and student. Questions arise related to academic ethics in the context of distance learning, equality of access to digital resources, preservation

¹ On the status of a teacher Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 293-VI // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000293>

of critical thinking and humanistic values. So, in the article "Digital Ethics in Higher Education: 2020" it is noted that the technologies introduced in universities (for example, data analytics, catboats, AI) create many ethical risks: confidentiality, student rights, academic justice [5]. The work of Digital Learning and Digital Institution in Higher Education indicates that digital transformation covers not only teaching, but also all processes in universities: management, marketing, platforms. In particular: ...digital technologies show a range of tools ... forcing them to deal with the digital transformation (DT) in all of its dimensions». This implies an increase in workload, demands for digital literacy, and a potential increase in access inequality [6].

Thus, globalization and innovation are a bilateral process: they stimulate the development of higher education in Kazakhstan, but at the same time require a well-thought-out strategy so that new technologies serve not as a replacement for traditional education, but for its development and humanization.

The modern system of higher education in Kazakhstan is undergoing a deep transformation under the influence of global processes and the internal need to adapt to the requirements of post-industrial society. In the context of rapid technological progress and digitalization, the knowledge economy requires the training of a new type of personnel - mobile, competitive, critical and ready for innovation.

Since Kazakhstan joined the Bologna process in 2010, the country has become the first in Central Asia to officially integrate into the European Higher Education Area. This event determined the strategic direction of reforms: the introduction of a credit-modular system, ensuring academic mobility, the development of multi-level training (undergraduate-graduate-doctoral studies PhD) and the recognition of Kazakhstani universities abroad.

Internationalization has become a major trend in recent years. Leading universities in Kazakhstan are implementing double diploma programs (for example, Kazakh National University named after al-Farabi - Sorbonne University of Kazakhstan, Satbayev University - Leiden Technological University, L.N. Gumilyov Eurasian National University - Kyushu University, Japan).

English-language educational programs are developing; academic mobility of students and teachers is expanding. The state program "Bolashak" continues to perform the function of training highly qualified personnel with international experience.

Nevertheless, in the context of global competition, Kazakhstani universities are faced with the problem of leakage of talented students and teachers abroad. In this regard, state policy is aimed at increasing the attractiveness of domestic universities through improving infrastructure, digitalization and participation in international ratings.

One of the priority areas of state policy was the introduction of the principles of the Digital Kazakhstan program. As part of its implementation, universities are actively mastering e-learning, online courses, virtual laboratories and hybrid learning models.

The COVID-19 pandemic has accelerated the transition to remote formats, revealing both the potential and vulnerability of the system. Adapted educational platforms were created, as were specialized platforms for anti-plagiarism and academic control.

These tools made it possible to ensure the continuity of the educational process, but also revealed digital inequality between regions and universities, differences in the level of digital literacy of teachers and students.

Kazakhstani universities are actively developing their own digital initiatives, which are aimed at forming a unified digital system that ensures the integration of the educational process, science and management.

Significant changes have occurred in the management of universities. The introduction of the Institute of Boards of Trustees, academic and managerial autonomy allowed universities to independently form curricula, open new educational programs and establish partnerships with business and practice. These measures are designed to increase the flexibility of universities and their ability to respond to the challenges of the global labor market.

However, in practice, autonomy faces a number of problems: insufficient training of management personnel, dependence on government funding and formal reporting. This leads to the need to develop new models of corporate governance based on transparency, accountability and efficiency.

An important direction of globalization of Kazakhstani education was the introduction of the principles of academic ethics and honesty. Universities are introducing anti-plagiarism systems, conducting internal audits of the quality of education (NAAR, NKAOKO) have become key institutions that ensure the compliance of educational programs with international requirements.

At the same time, there is an increase in formalism in accreditation procedures, as well as the risk of a shift in emphasis from the content of education to quantitative rating indicators. In these conditions, there remains a need to find a balance between global quality standards and national educational priorities.

Innovative processes and global trends that have swept the higher education system of Kazakhstan contribute not only to the technological, but also to the substantive transformation of the educational space. In the context of world integration processes, innovation is becoming a tool for improving the quality of education, international competitiveness and the formation of a new type of personality of a graduate.

One of the key benefits of digitalization and globalization is the increased availability of education. Modern digital technologies provide equal opportunities for access to quality knowledge give students and teachers the opportunity to take courses at leading universities, improve their qualifications and integrate foreign experience into national educational practice.

Innovative technologies have transformed traditional forms of learning, making them more flexible, interactive and results-oriented. They allow students to independently master theoretical material in an online format, and use classroom time for discussions, practical assignments and project activities. The use of cloud technologies, learning management systems (LMS) - such as Moodle, Canvas, Platonus - contributes to the individualization of educational trajectories and effective control of academic achievements. In addition, digitalization optimizes the administrative processes of universities by introducing electronic document management systems, online tests, remote testing, which makes training more transparent and convenient for students.

Innovations in higher education in Kazakhstan are directly related to the formation of competencies of the XXI century (4C competencies):

- Critical thinking
- Creativity - creativity and innovative thinking;
- Collaboration;
- Communication - communication skills.

In addition, special attention is paid to digital literacy, entrepreneurial and financial thinking, the ability to work with sick data and artificial intelligence.

Thus, a graduate of a modern Kazakh university should have not just knowledge, but the ability to study throughout life (lifelong learning).

The development of human capital in Kazakhstan is considered as the basis for sustainable economic growth. Universities are becoming not only centers for training specialists, but also platforms for generating innovations, where research laboratories, business incubators and startup centers are being formed.

The active participation of Kazakhstani universities in international educational and scientific ratings contributes to the growth of their prestige and visibility at the global level. Integration into the global educational space provides access to international research projects, grant programs and knowledge sharing. This, in turn, contributes to improving the quality of scientific research, publication activity and the development of academic networks.

Thus, innovation and globalization create new opportunities for the modernization of higher education in Kazakhstan, providing synergy between technological progress and educational goals.

One of the problems can be called the formalization of education and a decrease in the quality of education. The proliferation of online learning and mass online courses has led to a tendency to formalize the educational process. When moving to remote formats, the level of personal interaction between the teacher and the student decreases, which negatively affects the development of critical thinking, creativity and communication skills.

In addition, there is a decrease in student motivation: online learning is often perceived as less significant and formally superficial. "Pseudocifrovization" also becomes a problem, when the use of electronic platforms is limited only to replacing paper forms, without really improving the quality of the pedagogical process.

Globalization in the field of education contributes to the unification of standards, but at the same time there is a risk of loss of national cultural and pedagogical identity. The active borrowing of Western models of education and the dominance of the English language in the academic environment leads to a decrease in interest in the Kazakh language and domestic scientific traditions. Therefore, when integrating into the world educational space, it is important to preserve the national-humanitarian component, developing the Kazakhstani educational model based on the synthesis of global and ethnocultural principles.

The widespread introduction of digital technologies creates new challenges in the field of academic ethics and psychological well-being of participants in the educational process. The proliferation of electronic tests, distance exams and anti-plagiarism systems is accompanied by an increase in cases of formal control and mistrust between teachers and students.

In addition, prolonged interaction in the online environment reduces the level of emotional contact, forms a sense of isolation and leads to "digital fatigue". The problem of loss of live communication is especially relevant in humanitarian areas, where the pedagogical process is traditionally based on dialogue, critical discussion and exchange of experience.

Many Kazakhstani universities use foreign educational platforms (Moodle, Canvas, Coursers, Turnitin, Proctorio, etc.), which increases dependence on external developers and reduces the level of technological sovereignty. At the same time, some of these services are paid, which increases the financial burden on universities. In addition, the transfer of data from students and teachers to foreign servers raises issues of ensuring information security and protecting personal data.

The creation of domestic analogues is at the initial stage, which requires systemic state support. Thus, innovations introduced without a national digital sovereignty strategy can turn from a development tool into a source of dependence.

The rationale for the role of the teacher in the context of digital transformation deserves special attention. Despite the automation of educational processes, the teacher remains a central figure in the higher education system. The digital environment requires new competencies from him - digital literacy, media communication, the ability to design interactive courses and manage learning in the online space. At the same time, the most important task is to preserve the pedagogical mission based on the education of the personality, value orientation and critical thinking of students. A teacher in the digital age is not only a source of knowledge, but also a mentor, facilitator, motivator and guide in the world of information.

The processes of globalization and innovation have a powerful impact on the higher education system of the Republic of Kazakhstan, determining its strategic direction, forming new requirements for the content, structure and quality of education. Kazakhstan, actively integrating into the world educational space, is making significant steps towards digitalization, internationalization and increasing the academic autonomy of universities.

Higher education reforms in Kazakhstan demonstrate a steady movement towards international standards and innovative learning models. Major trends include: 1) internationalization of education. Kazakh universities develop academic mobility, double diploma programs and participation in international rankings (QS, THE)²; 2) digitalization of the educational process. The introduction of OpenU, MOOC, LMS platforms and the use of artificial intelligence enhance the individualization of learning, as in the UK (Open University) and South Korea (K-MOOC) [7; 8]; 3) autonomy and

² QS World University Rankings. (2024). Methodology and Results. London: QS Quacquarelli Symonds. [The electron. resource]. – URL: <https://www.qs.com/insights/rankings-released-qs-world-university-rankings-2024>

academic freedom. Legislative reforms have given universities more authority in choosing programs and accreditation, bringing the system closer to European models³; 4) Development of competencies of the future: critical thinking, digital literacy, creativity and entrepreneurial skills.

Despite advances, the processes of globalization and innovation are accompanied by a number of risks and contradictions. First, digital inequality between the regions of Kazakhstan remains, which limits the effectiveness of reforms. Secondly, there is a threat of loss of the national identity of education, similar to the processes of unification in Europe [9]. Third, innovation is often formal, without changing pedagogical approaches. The role of the teacher is changing - he becomes a moderator and mentor, which requires a new system of professional training. Thus, the successful development of higher education in Kazakhstan is possible while maintaining a balance between global innovation and national identity.

A modern university in Kazakhstan is becoming not just an educational institution, but a center for social development and innovation. It combines the functions of education, science, entrepreneurship and civic education. In this context, the concept of the "third mission of the university" is being formed - a social contribution to the development of society, the region and the state. Kazakhstan, focusing on global trends, is gradually forming its own model of sustainable university development, combining national identity and global openness.

Conclusion

The analysis allows us to draw the following conclusions. Globalization has become the driving force behind the modernization of Kazakhstan's higher education. The entry into the Bologna process, the development of academic mobility, international partnership and double diploma programs contributed to increasing the openness and competitiveness of Kazakhstani universities. At the same time, these processes require careful attention to maintaining national priorities, linguistic and cultural diversity.

Innovation and digitalization have created the prerequisites for a flexible and accessible education system. The introduction of EdTech technologies, online platforms and blended learning has increased access to knowledge, increased the effectiveness of the learning process and opened up new forms of academic interaction. Digital transformation has allowed universities to adapt to global changes and continue to function even in crisis conditions (for example, during a pandemic).

However, innovative processes are accompanied by a number of risks. Among them are digital inequality between regions, the formalization of training, dependence on foreign digital platforms, a decrease in personal communication and the risks of loss of national pedagogical identity. These contradictions require the development of sustainable education strategies based on the principles of humanism, academic ethics and digital sovereignty.

The best model for Kazakhstan is the integration of traditional and innovative approaches. Hybrid learning formats, the development of digital competencies among teachers and students, the preservation of the role of a teacher as a bearer of values and a mentor allow harmoniously combining technological progress and the spiritual content of education.

The future of the Kazakh University lies in the synergy of science, innovation and social mission. Universities should become centers of knowledge generation, technology and cultural initiatives that contribute to the sustainable development of the country.

Thus, globalization and innovation are not a threat to the national education system if they are meaningfully integrated into its value basis. The main task of Kazakhstani higher education is not just to catch up with world trends, but to create its own model based on the balance between technology and culture, rationality and spirituality, universality of national identity.

³ European Commission. (2023). Higher Education Policy in the European Union. Brussels. [The electron. resource]. – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/swd/2023/0719/COM_SWD\(2023\)0719_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/swd/2023/0719/COM_SWD(2023)0719_EN.pdf)

Authors' contributions

The authors contributed significantly to the conception of the study, the conduct of the study and the preparation of the final version of the article: *A.M. Satbayeva* developed the overall study design, analyzed the question, prepared the sections "Results and Discussion", "Conclusion", reviewed the scientific literature, translated the text; *G.I. Tursynbaeva* annotation, introduction, prepared the headings "Materials and methods", designed a bibliographic list.

References:

- 1 Вербицкий А.А., Рыбакина Н.А. Методологические основы реализации новой образовательной парадигмы // Педагогика. - 2014. - № 2. - С. 3-14.
- 2 Иценко А.А. Стратегические приоритеты в сфере образования // Образование и право. 2024. №6. - [The electron. resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskie-prioritety-v-sfere-obrazovaniya>
- 3 Подольская Т.А. К проблеме изучения образовательных потребностей педагогов в системе дополнительного профессионального образования // Новая психология профессионального труда педагога: от нестабильной реальности к устойчивому развитию. 2021. №1. [The electron. resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-izucheniya-obrazovatelnyh-obrazovatelnyh>
- 4 Кларк Бертон Р. Система высшего образования: академическая организация в кросс-национальной перспективе. - М.: ВШЭ. – 2019. -360 с.
- 5 John O'Brien. Digital Ethics in Higher Education: 2020. Monday, May 18, 2020. [The electron. resource]. – URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/5/digital-ethics-in-higher-education-2020>
- 6 Alenezi M. Digital Learning and Digital Institution in Higher Education. Education Sciences. 2023; 13(1):88. <https://doi.org/10.3390/educsci13010088>
- 7 Kim S., & Park J. (2021). Digital Transformation of Higher Education in South Korea. Asian Journal of Education, 42(3), 45–58.
- 8 Haejoo Lee* and Romee Leea. Transformation of Korean Higher Education in the Digital Era: Achievements and Challenges. Journal of Comparative & International Higher Education. Volume 16, Issue 2 (2024), pp. 47-55.
- 9 Altbach P. (2021). Global Perspectives on Higher Education. Johns Hopkins University Press. [The electron. resource]. – URL: <https://dacemirror.sci-hub.st/journal-article/f67c04f3fb4ad049e24781aa8536cd41/cantwell2017.pdf>

References:

- 1 Verbickij A.A., Rybakina N.A. Metodologicheskie osnovy realizacii novoj obrazovatel'noj paradygmy // Pedagogika. - 2014. - № 2. - С. 3-14.
- 2 Ishhenko A.A. Strategicheskie prioritety v sfere obrazovaniya // Obrazovanie i pravo. 2024. №6. - [The electron. resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategicheskie-prioritety-v-sfere-obrazovaniya>
- 3 Podol'skaja T.A. K probleme izucheniya obrazovatel'nyh potrebnostej pedagogov v sisteme dopolnitel'nogo professional'nogo obrazovaniya // Novaja psihologija professional'nogo truda pedagoga: ot nestabil'noj real'nosti k ustojchivomu razvitiju. 2021. №1. [The electron. resource]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-izucheniya-obrazovatelnyh-obrazovatelnyh>
- 4 Klark Berton R. Sistema vysshego obrazovaniya: akademicheskaja organizacija v kross-nacional'noj perspektive. - М.: VShJe. – 2019. - 360 с.
- 5 John O'Brien. Digital Ethics in Higher Education: 2020. Monday, May 18, 2020. [The electron. resource]. – URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/5/digital-ethics-in-higher-education-2020>
- 6 Alenezi M. Digital Learning and Digital Institution in Higher Education. Education Sciences. 2023; 13(1):88. <https://doi.org/10.3390/educsci13010088>

7 Kim S., & Park J. (2021). *Digital Transformation of Higher Education in South Korea*. *Asian Journal of Education*, 42(3), 45–58.

8 Haejoo Lee* and Romee Leea. *Transformation of Korean Higher Education in the Digital Era: Achievements and Challenges*. *Journal of Comparative & International Higher Education*. Volume 16, Issue 2 (2024), pp. 47-55.

9 Altbach P. (2021). *Global Perspectives on Higher Education*. Johns Hopkins University Press. [The electron. resource]. – URL: <https://dacemirror.sci-hub.st/journal-article/f67c04f3fb4ad049e24781aa8536cd41/cantwell2017.pdf>

МРНТИ 10.87.27

10.51889/2959-6181.2025.82.4.007

УДК 341.2; 341.231.14

Н.Т. Султанова^{1*} , Ж.Т. Сайрамбаева¹

¹ *Казахский национальный университет имени Аль-Фараби*
(e-mail: *nargiz_89-11@mail.ru, zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz)

ПРАВА ПАЦИЕНТА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: СТРУКТУРА, СОДЕРЖАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена исследованию структуры, содержания и международно-правового значения прав пациента, сформированных в системе универсальных и региональных международных актов. Анализ международных документов - Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, Конвенции о правах человека и биомедицине, Конвенции № 108+, актов ВОЗ и ОЭСР - позволяет определить права пациента как комплексный правовой институт, включающий гарантии доступности, безопасности и качества медицинской помощи, информированного согласия, защиты медицинских данных и права на компенсацию вреда.

Сравнительное исследование правовых моделей различных государств демонстрирует, что международные стандарты обладают универсальным характером и могут служить основой для развития национальных систем здравоохранения.

Проведенный анализ казахстанского законодательства выявил наличие базовых правовых гарантий пациента, однако показал ограниченность механизмов их практической реализации, особенно в сферах защиты медицинской информации, рассмотрения жалоб, обеспечения patient safety и профессиональной ответственности медицинских работников. На основе международного опыта предложены направления совершенствования законодательства Республики Казахстан, включая адаптацию норм о защите данных, создание независимых институтов защиты прав пациента и развитие нормативного регулирования информированного согласия.

Ключевые слова: права пациента, здравоохранение, качество и безопасность медицинской помощи, защита медицинских данных, международные стандарты, гармонизация законодательства.

Н.Т. Султанова¹, Ж.Т. Сайрамбаева¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

(e-mail: nargiz_89-11@mail.ru, zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ПАЦИЕНТ ҚҰҚЫҚТАРЫ: ҚҰРЫЛЫМЫ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕЛЕРІ ҮШІН МӘНІ

Аңдатпа

Бұл мақала әмбебап және өңірлік халықаралық актілер жүйесінде қалыптасқан пациент құқықтарының құрылымын, мазмұнын және халықаралық-құқықтық маңызын зерттеуге арналған. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт, Адам құқықтары мен биомедицина жөніндегі конвенция, №108+ Конвенциясы, ДДСҰ мен ЭЫДҰ құжаттары сияқты халықаралық актілерді талдау пациенттің құқықтарын - қолжетімділік, қауіпсіздік және медициналық көмектің сапасы, ақпараттандырылған келісім, медициналық деректерді қорғау және келтірілген зиян үшін өтемақы алу кепілдіктерін қамтитын кешенді құқықтық институт ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Өртүрлі мемлекеттердің құқықтық үлгілерін салыстырмалы зерттеу халықаралық стандарттардың әмбебап сипатын және олардың ұлттық денсаулық сақтау жүйелерін дамыту үшін негіз бола алатынын көрсетеді.

Қазақстан заңнамасын талдау пациентке берілген негізгі құқықтық кепілдіктердің бар екенін айқындағанымен, олардың тәжірибе жүзінде іске асырылу тетіктері шектеулі екенін көрсетті. Әсіресе медициналық ақпаратты қорғау, шағымдарды қарау, patient safety (пациент қауіпсіздігі) және медицина қызметкерлерінің кәсіби жауапкершілігі салаларында айтарлықтай олқылықтар бар. Халықаралық тәжірибені ескере отырып, Қазақстан Республикасы заңнамасын жетілдірудің бірқатар бағыттары ұсынылды: деректерді қорғау нормаларын бейімдеу, пациент құқықтарын қорғайтын тәуелсіз институттарды құру және ақпараттандырылған келісімге қатысты нормативтік реттеуді дамыту.

Түйін сөздер: пациент құқықтары, денсаулық сақтау, медициналық көмектің сапасы мен қауіпсіздігі, медициналық деректерді қорғау, халықаралық стандарттар, заңнаманы үйлестіру.

N.T. Sultanova¹, Zh.T. Sairambaeva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University

(e-mail: nargiz_89-11@mail.ru, zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz)

PATIENT RIGHTS IN INTERNATIONAL LAW: STRUCTURE, CONTENT AND SIGNIFICANCE FOR NATIONAL HEALTH SYSTEMS

Abstract

The article is devoted to the study of the structure, content and international legal significance of the patient's rights, formed in the system of universal and regional international acts. An analysis of international documents - the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on Human Rights and Biomedicine, Convention No. 108+, WHO and OECD acts - allows us to define patient rights as a comprehensive legal institution that includes quarantees of accessibility, safety and quality of medical care, informed consent, protection of medical data and the right to compensation harm.

A comparative study of the legal models of different States demonstrates that international standarts have a universal character and can serve as basis for the development of national health systems.

The analysis of Kazakh legislation revealed the existence of basic legal quarantees for the patient. but also showed the limited mechanisms for their practical implementation, especially in the areas of

protecting medical information. handling complaints, ensuring patient safety and professional responsibility of medical professionals. Based on international experience, the directions of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan are proposed, including the adaptation of data protection standards, the creation of independent institutions for the protection of patient rights and the development of regulatory regulation of informed consent.

Key words: patient's rights, helthcare, quality and safety of medical care, protection of medical data, international standards, harmonization of legislation.

Введение

Современные тенденции развития глобального здравоохранения свидетельствуют о повышении роли пациента как центрального субъекта медицинских правоотношений. Во второй половине XX - начале XXI века международное сообщество сформировало комплексные подходы к определению прав пациента, основываясь на нормах международного права прав человека, стандартах Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), региональных актах Совета Европы, Европейского союза и документах «мягкого права». Эти стандарты направлены на обеспечение доступности, безопасности, качества и недискриминационного характера медицинской помощи, а также на защиту конфиденциальности медицинской информации. Таким образом, права пациента стали важным элементом международного правового регулирования, определяющим вектор развития национальных систем здравоохранения.

В международных документах заложена концепция «пациентоориентированности», предполагающая признание пациента самостоятельным носителем прав, обладающим правом на информацию, свободный выбор, безопасность лечения и доступ к эффективным средствам правовой защиты. Значительный вклад в формирование международных стандартов защиты прав пациента внесли документы ВОЗ, подчеркивающие приоритет доступной и качественной медицинской помощи, а также необходимость учета индивидуальных интересов пациента при организации медицинских услуг¹. Аналогичную позицию занимают ОЭСР, рассматривающие защиту пациента как ключевую составляющую качества медицинской помощи устойчивости систем страхования².

Юридическое содержание прав пациента подробно раскрывается в международно-правовых актах. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах устанавливает право каждого человека на «наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья» (ст. 12), что предполагает обязанность государств создавать условия для доступности и безопасности медицинской помощи. Особое значение имеют региональные акты Совета Европы - Конвенция о правах человека и биомедицине, Конвенция № 108+ о защите персональных данных, формирующие юридически обязательный стандарт защиты прав пациента, включая нормы о согласии, достоинстве, неприкосновенности частной жизни и справедливом доступе к медицинской помощи [1]. В странах Европейского союза развитие прав пациента дополнено директивами ЕС о трансграничной медицинской помощи, гарантирующими пациентам доступ к услугам и компенсационным механизмам на территории государств-членов.

В казахстанской правовой науке и здравоохранительной политике вопросы прав пациента также становятся объектом активного изучения. Даханова Ж.О. подчеркивает, что правовое регулирование здравоохранения в Казахстане нуждается в системном подходе, поскольку фрагментарность норм снижает уровень защиты пациента и препятствует эффективному оказанию медицинской помощи [2, с.52-53]. Анализируя правовые механизмы охраны медицинской тайны и обработки персональных данных к современным цифровым процессам,

¹WHO. Global Strategy on Digital Health 2020–2025. - Geneva: World Health Organization, 2023. - 102 p.

²OECD. Health at a Glance: Europe 2024. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 210 p.

включая электронные системы здравоохранения [3, с. 25-27]. Эти выводы усиливают актуальность исследования международных стандартов защиты медицинской информации как части системы прав пациента.

Большое значение имеют исследования, посвященные профессиональной ответственности врачей и механизмам защиты пациента при причинении вреда, поскольку они отражают практическую реализацию права на безопасность и компенсацию. Так, Тлебаева Ж.У. обосновывает, что страхование профессиональной ответственности помогает компенсировать вред и обеспечивает пациенту эффективный доступ к правосудию в сфере здравоохранения [4, с. 320-322]. Разиева Д.Б. анализирует дисциплинарную ответственность медицинских работников и подчеркивает важность соблюдения прав пациента в профессиональной деятельности как основы доверия к системе здравоохранения [5, с. 117-118].

Несмотря на наличие базовых нормативных гарантий в национальных правовых системах, международная практика показывает, что эффективная реализация прав пациента требует не только закрепления норм, но и создание механизмов их исполнения, включая независимые институты защиты, прозрачные процедуры рассмотрения жалоб, развитие страховых механизмов, цифровую доступность данных и высокие стандарты медицинской этики. Именно международное право формирует основу для этих механизмов, обеспечивая государства едиными принципами регулирования.

Целью данного исследования является анализ структуры и содержания прав пациента в международном праве, а также определение их значения для формирования и модернизации национальных систем здравоохранения, включая правовое регулирование в Республике Казахстан.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляет комплекс общенаучных и специальных юридических методов, обеспечивающих целостный анализ прав пациента как категории международного права и оценку возможности их эффективной реализации в национальных правовых системах. В качестве основного массива исследовательских материалов использованы универсальные международно-правовые документы - Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Всеобщая декларация о биоэтике и правах человека ЮНЕСКО (2005), документы Всемирной организации здравоохранения, включая стратегию цифрового здравоохранения, включая стратегию цифрового здравоохранения и стандарты patient-centered care; региональные акты - Конвенция о правах человека и биомедицине, Конвенция Совета Европы № 108+ о защите персональных данных, директивы Европейского союза о трансграничной медицинской помощи защите данных; аналитические материалы ОЭСР, характеризующие международные тенденции развития страховых и здравоохранительных систем; национальные нормативные правовые акты Республики Казахстан - Конституция, Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения», Закон РК «О персональных данных и их защите», Закон РК «Об обязательном социальном медицинском страховании» и подзаконные акты, регулирующие медицинские правоотношения; современные научные исследования казахстанских и зарубежных авторов по вопросам медицинского права, защиты персональных данных, профессиональной ответственности врача и институциональных механизмов обеспечения прав пациента.

В качестве ведущего метода исследования используется сравнительно-правовой метод, позволяющий сопоставить международные стандарты защиты прав пациента с национальными моделями их правового обеспечения. С помощью данного метода проведен анализ различий и сходств правовых подходов разных государств, а также выявлены механизмы, обеспечивающие практическую реализацию прав пациента в развитых здравоохранительных системах. Нормативно-правовой метод применен для анализа содержания международных договоров, актов «мягкого права» и национального законодательства, что позволяет определить

юридическую природу прав пациента и структуру их закрепления на различных уровнях правового регулирования. Структурно-функциональный метод использован для определения внутренней логики системы прав пациента: классификации прав на группы (право на доступность, безопасность, информированное согласие, конфиденциальность, компенсацию вреда), выявления их взаимосвязей и функционального значения в обеспечении качества медицинской помощи. Системно-правовой метод обеспечивает комплексный анализ прав пациента как института международного здравоохранительного права, включающего правовые принципы, нормы, механизмы имплементации и институты контроля. Данный подход позволяет рассматривать права пациента не изолированно, а в контексте всей системы глобального здравоохранения, включая вопросы финансирования, страхования и защиты данных. Использование эмпирического анализа текстов нормативных актов, международных отчетов ОЭСР и ВОЗ, а также научных публикаций позволяет выявить проблемные зоны имплементации международных стандартов в национальной системе здравоохранения Республики Казахстан и определить направления дальнейшей гармонизации законодательства.

В комплексе указанные методы, обеспечивая необходимый уровень достоверности исследования, позволили сформулировать аргументированные выводы о структуре, содержании и значении прав пациента в международном праве и о возможностях их интеграции в национальное здравоохранительное законодательство.

Результаты и обсуждение

Проведенный анализ международно-правовых актов, региональных соглашений и национального законодательства различных государств позволил выявить структуру и содержание прав пациента как международного юридического института, а также определить степень их имплементации в национальные системы здравоохранения. Права пациента формируют комплексную правовую категорию, основанную на совокупности норм международного права человека, глобальных стандартов здравоохранения и специализированных медицинских регуляций.

Анализ международно-правовой базы позволяет выделить основные группы прав пациента, которые составляют нормативное ядро международных стандартов. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах закрепляет обязанность государств обеспечивать «доступность медицинских услуг и условий, необходимых для достижения наивысшего уровня здоровья» (ст.12) - право на доступность и справедливость получения медицинской помощи³. В документах ВОЗ доступность рассматривается как совокупность территориальной, финансовой, информационной и культурной доступности услуг⁴. Данное право является базовым, поскольку оно обеспечивает первичный доступ пациента к медицинской помощи и определяет параметры национальной политики здравоохранения.

В исследованиях ОЭСР подчеркивается, что безопасность пациента - основной элемент качества медицинской помощи (право на безопасность и качество медицинской помощи)⁵. Международно-правовые акты требуют от государств разработки клинических протоколов, систем управления качеством и механизмов мониторинга. Это категория включает безопасность лечения; предотвращение медицинских ошибок; стандарты качества; надлежащие условия в медицинских организациях.

Право пациента на свободное и информированное согласие закреплено в Конвенции Совета Европы о правах человека и биомедицине (Овьедо, 1997). Конвенция прямо указывает, что

³ Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml

⁴ WHO. Global Strategy on Digital Health 2020–2025. - Geneva: World Health Organization, 2023. - 102 p.

⁵ OECD. Health at a Glance: Europe 2024. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 210 p.

медицинское вмешательство допускается только после получения добровольного и информированного согласия пациента. Данное право обеспечивает автономию личности в медицинских отношениях и служит юридическим инструментом недопустимости принуждения.

Региональные нормативные акты (Конвенция № 108+, GDPR ЕС) формируют наиболее строгие стандарты защиты данных. Тзаноу убежденно указывает, что медицинские данные обладают «усиленной чувствительностью» и требуют специальных гарантий обработки (Право на конфиденциальность и защиту медицинских данных) [1]. Защита данных является главным вектором XXI века, оказывая влияние на доступность страхования, доверие пациентов и функционирование цифрового здравоохранения.

Международные стандарты требуют предоставления пациенту механизмов жалоб, восстановления нарушенных прав, доступа к судебной и внесудебной защите (право на компенсацию вреда и эффективные средства правовой защиты). Исследования юридической ответственности врачей в Казахстане подтверждают, что нарушение прав пациента является одновременно дисциплинарным и гражданско-правовым основанием ответственности [4, с. 320-322; 5, с. 117-118].

Анализ международных механизмов защиты прав пациента выявил следующие закономерности и тенденции. Во-первых, наблюдается устойчивая тенденция усиления роли пациента в принятии решений. В странах ЕС, Японии, Южной Кореи и США доминирует принцип *shared decision-making*, на основе которого пациент участвует в определении плана лечения наравне с медицинскими специалистами. Результаты анализа подтверждают, что это снижает риски, повышает качество лечения и уменьшает конфликтность.

Во-вторых, как закономерность развиваются институты защиты прав пациента. Многие страны создают такие специализированные институты как пациентские омбудсмены, комиссии по качеству, независимые жалобные механизмы, и их наличие коррелирует с уровнем соблюдения прав пациента.

В-третьих, актуальной тенденцией является приоритет конфиденциальности данных. GDPR и Конвенция № 108+ сделали защиту медицинских данных центральным вопросом прав пациента. Страны, эффективно реализующие эти стандарты, имеют более устойчивые модели цифрового здравоохранения.

Международные стандарты формируют методологическую основу для национальных реформ. В различных правовых системах роль международных норм проявляется через гармонизацию законодательства о медицинской помощи, внедрение обязательного страхования, стандартизацию качества, цифровизацию медицинских услуг, совершенствование механизмов ответственности медицинских работников.

Законодательство Казахстана содержит базовые гарантии прав пациента, однако степень их соответствия международным стандартам остается ограниченной. Анализ показывает, что Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 7 июля 2020 года № 360-VI закрепляет полномочия пациента на информацию, согласие, безопасность и конфиденциальность; действуют механизмы лицензирования медицинской деятельности; введено обязательное медицинское страхование⁶.

Результаты анализа законодательства, судебной практики и научных работ показывают следующие проблемы. Прежде всего это недостаточная защита медицинских данных и ограниченная доступность медицинской информации. Закон «О персональных данных и их защите» частично соответствует международным нормам, но не предусматривает специальных гарантий для медданных [3, с.25-32].

Актуальна проблема отсутствия независимого института защиты прав пациента, в Казахстане нет органа, аналогичного европейскому пациентскому омбудсмену или независимым страховым комиссиям. Пациенты вынуждены обращаться в медицинскую организацию, к

⁶ Кодекс Республики Казахстан О здоровье народа и системе здравоохранения от 7 июля 2020 года № 360-VI // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34464437

страховщику или в суд, что затрудняет доступ к правосудию. В отличие от ЕС, пациент в Казахстане не имеет полного доступа к своим электронным данным, не может переносить их между организациями, что снижает мобильность в получении лечения.

Нарушения прав пациента часто связаны и с пробелами в этических стандартах [4; 5].

Международные стандарты защиты прав пациента обладают высокой степенью универсальности и нормативной цельности, что позволяет использовать их в качестве методологической основы для реформирования национальных систем здравоохранения. В контексте Республики Казахстан данная универсальность имеет особое значение, поскольку национальная модель медицинской помощи и страхования находится в процессе активной модернизации, а правовые механизмы защиты пациента нуждаются в дальнейшем развитии.

Международные нормы задают универсальную модель прав пациента. Международно-правовая доктрина рассматривает права пациента как интегральную часть системы прав человека, обеспечивающую реализацию фундаментального права на здоровье. В документах ВОЗ, Совета Европы и ОЭСР права пациента структурированы по единым принципам: доступность, безопасность, качество, автономия и защита медицинской информации. Эти элементы формируют юридически логичную, последовательную и универсальную модель, применимую независимо от уровня экономического развития государства.

Универсальность модели проявляется в разных аспектах.

Во-первых, международные акты обеспечивают комплексность подхода, объединяя медицинские, этические и правовые компоненты. Например, Конвенция о правах человека и биомедицине связывает понятие достоинства человека, автономии и информированного согласия в единую систему⁷.

Во-вторых, международные стандарты определяют исчерпывающий набор базовых прав пациента, в том числе права на информацию, участие в принятии решений, выбор медицинской организации, защиту данных и получение возмещения вреда.

В-третьих, международные документы формируют общие критерии оценки качества медицинской помощи, включая требования к клиническим протоколам, условиям безопасности и механизмам ответственности.

Эта модель полностью соответствует целям казахстанского законодательства, закрепленным в Кодексе «О здоровье народа и системе здравоохранения», и может служить основой для развития правового института пациента в национальном правовом порядке.

Сравнительный анализ показывает, что Казахстан уже внедрил отдельные элементы международных норм, например, право на информацию, на медицинскую тайну, на выбор врача и на получение качественной медицинской помощи. Однако для обеспечения полной гармонизации законодательства остается необходимым дальнейшее совершенствование правового регулирования.

Рассмотрим наиболее значимые направления имплементации.

1) Расширение стандартов защиты медицинских данных. Нормы Закона «О персональных данных и их защите» предусматривают общие требования к обработке персональной информации, но не содержат специальных положений, регулирующих обработку медицинских данных. Международные акты выделяют медданные в отдельную категорию, требующую усиленных гарантий (ст.9 GDPR). В Казахстане необходимо уточнение режима обработки медицинских данных; введение расширенных прав пациента на доступ и переносимость данных; создание единой электронной платформы с прозрачными механизмами доступа. Эти меры повысят безопасность цифровых сервисов и укрепят доверие пациентов.

2) Создание системы независимого рассмотрения жалоб. В зарубежных системах (ЕС, Корея, Япония) жалобы рассматриваются независимыми омбудсменами или специализированными комиссиями. В Казахстане пациент вынужден обращаться в медицинскую организацию,

⁷Конвенция о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины: Конвенция о правах человека и биомедицине // <https://rm.coe.int/168007d004>

затем в уполномоченный орган, что снижает эффективность защиты. Создание института омбудсмана по правам пациента могло бы стать ключевым элементом имплементации международных норм.

3) Совершенствование регулирования информированного согласия. В международном праве информированное согласие представляет собой фундаментальный принцип биоэтики. В Казахстане институт согласия существует, однако на практике он нередко носит формальный характер. Целесообразно в данном контексте принятие таких мер как стандартизация форм информированного согласия; обязательное документирование разъяснений; развитие аудио- и видеofиксации согласия в сложных случаях.

4) Имплементация международных стандартов patient safety. ВОЗ определяет безопасность пациента как главную составляющую качества медицинской помощи. Казахстану необходимо внедрить национальную систему регистрации медицинских ошибок; независимые комиссии по безопасности; правовой механизм защиты «сообщающих сотрудников» (medical whistleblowers). Эти инструменты доказали свою эффективность в странах ОЭСР.

Доверие пациентов является системообразующим элементом функционирования национального здравоохранения. Международный опыт показывает, что системы, основанные на защите прав пациента, демонстрируют более высокую удовлетворенность пациентов; меньшее количество конфликтов; более высокие показатели соблюдения клинических протоколов; снижение числа судебных исков.

Исследования в Казахстане подтверждают, что нарушения прав пациента тесно связаны с отсутствием прозрачных процедур, недостаточной информацией о возможностях защиты и ограниченными механизмами перераспределения ответственности [2; 5].

Имплементация международных стандартов позволяет: укрепить доверие к медучреждениям (права на информацию, безопасность и конфиденциальность формируют у пациента ощущение защищенности); повысить качество услуг (защита прав пациента обеспечивает соблюдение клинических протоколов и улучшает коммуникацию между врачом и пациентом); снизить уровень конфликтов и жалоб (наличие независимых механизмов защиты прав пациента снижает нагрузку на суды и увеличивает эффективность разрешения споров); обеспечить устойчивость системы ОСМС (в системе страхования пациент становится активным участником отношений, а не пассивным потребителем, что повышает эффективность распределения медицинских ресурсов)

Таким образом, международные стандарты защиты прав пациента являются не только моделью юридической и этической регламентации, но и инструментом повышения эффективности, прозрачности и устойчивости национальных систем здравоохранения. Для Казахстана имплементация представляет собой стратегически важное направление развития медицинского права и здравоохранительной политики.

Результаты исследования подтверждают, что права пациента занимают ведущую роль в международном праве и становятся методологической основой развития национальных систем здравоохранения. Международные стандарты, сформированные ВОЗ, Советом Европы, ОЭСР и ЕС, обеспечивают комплексный подход к защите пациента, а их имплементация способна существенно повысить эффективность и справедливость системы здравоохранения Казахстана.

Заключение

Права пациента занимают важное место в системе международного права и формируют обязательный стандарт, определяющий направление развития национальных систем здравоохранения. Международно-правовые акты фиксируют фундаментальные права пациента, выстраивая их в единую концептуальную структуру, включающую доступность медицинской помощи, безопасность, качество, автономию личности, информированное согласие, защиту медицинских данных и право на компенсацию вреда. Эти стандарты обладают универсальным характером и применимы к любой системе здравоохранения независимо от ее организационно-экономической модели.

Сравнительный анализ международных и национальных норм показал, что Казахстан в целом движется в направлении гармонизации законодательства с международными требованиями, однако степень имплементации прав пациента остается ограниченной. Национальное законодательство включает базовые правовые гарантии пациента, однако отдельные нормы носят декларативный характер и не подкреплены эффективными механизмами защиты. Проблемными остаются вопросы защиты медицинских данных, независимости процедур рассмотрения жалоб, стандартизации клинических процессов, обеспечения patient safety и укрепления доверия к медицинским организациям.

Имплементация международных стандартов может существенно повысить устойчивость и эффективность национальной системы здравоохранения. В частности, адаптация норм Конвенции Совета Европы о правах человека и биомедицине, Конвенции № 108+, GDPR, а также руководящих документов ВОЗ и ОЭСР может стать основой для совершенствования казахстанского законодательства в части защиты данных, регулирования медицинских вмешательств, информированного согласия и правовых механизмов ответственности.

Важнейшим направлением развития является создание институциональных механизмов защиты прав пациента, таких, как институт омбудсмена по правам пациента, независимые комиссии по качеству и безопасности, эффективные системы рассмотрения жалоб и прозрачные механизмы страховой защиты. Эти инструменты демонстрируют высокую эффективность в странах ЕС и ОЭСР и могут быть успешно адаптированы в условиях Казахстана.

Таким образом, международно-правовые стандарты защиты прав пациента представляют собой фундаментальную основу для формирования современной, ориентированной на пациента модели здравоохранения. Их имплементация не только обеспечивает соблюдение международных обязательств Республики Казахстан, но и способствует развитию правовой культуры, снижению уровня конфликтов, улучшению клинических результатов и укреплению доверия к системе здравоохранения в целом.

Вклад авторов

Авторы внесли раавнозначный вклад в подготовку статьи. *Султанова Н.Т.* осуществила концептуализацию исследования, анализ международно-правовых актов и формирование теоретической части. *Сайрамбаева Ж.Т.* выполнила сравнительно-правовой анализ национального законодательства, участвовала в интерпретации результатов и редактировании текста.

Список использованной литературы:

- 1 Tzanou M. *Health Data Privacy under the GDPR: Big Data Challenges and Regulatory Responses*. - Abingdon: Routledge, 2021. - 272 p.
- 2 Даханова Ж.О. Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау саласының құқықтық реттелуінің маңыздылығы // *Вестник КазНУ. Серия юридическая*. - 2019. - Т. 54, № 2. - С. 52-54.
- 3 Ерболатов Е.Е., Жетписов С.К., Бексултанов А.С. Конфиденциальность персональных данных в условиях применения цифровых технологий // *Учёные труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова*. - 2023. - № 3(76). - С. 25-32.
- 4 Тлембаева Ж.У. Страхование профессиональной ответственности медицинских работников как механизм защиты права на охрану здоровья // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. - 2025. - Т. 80, № 3. - С. 317-324.
- 5 Разиева Д.Б. Противоправность как элемент дисциплинарного проступка медицинских работников // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. - 2025. - Т. 80, № 1. - С. 114-123.
- 6 Жумашов Д.Н. Вопросы государственного регулирования страховых правовых отношений // *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Юриспруденция»*. - 2023. - № 1(71). - С. 34-39.
- 7 Gostin L.O. *Global Health Law*. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014. — 410 p.
- 8 Bygrave L.A. *Data Privacy Law: An International Perspective*. — Oxford: Oxford University Press, 2014. - 398 p.

9 Gostin L.O., Meier B.M., Chen J.W., et al. *Global Health and the Law* // *Journal of Law, Medicine & Ethics*. - 2014. - Vol. 42, No. 3. - P. 335–343.

References:

- 1 Tzanou M. *Health Data Privacy under the GDPR: Big Data Challenges and Regulatory Responses*. - Abingdon: Routledge, 2021. - 272 p.
- 2 Dahanova Zh.O. Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау саласының құқықтық реттелуінің маңыздылығы // *Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja*. - 2019. - T. 54, № 2. - S. 52-54.
- 3 Erbolatov E.E., Zhetpisov S.K., Beksultanov A.S. *Konfidencial'nost' personal'nyh dannyh v uslovijah primeneniya cifrovyyh tehnologij* // *Uchjonye trudy Almatinskoy akademii MVD Respubliki Kazakhstan imeni M. Esbulatova*. - 2023. - № 3(76). - S. 25-32.
- 4 Tlembaeva Zh.U. *Strahovanie professional'noj otvetstvennosti medicinskih rabotnikov kak mehanizm zashhity prava na ohranu zdorov'ja* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan*. - 2025. - T. 80, № 3. - S. 317-324.
- 5 Razieva D.B. *Protivopravnost' kak jelement disciplinarnogo prostupka medicinskih rabotnikov* // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazakhstan*. - 2025. - T. 80, № 1. - S. 114-123.
- 6 Zhumashov D.N. *Voprosy gosudarstvennogo regulirovaniya strahovyh pravovyh otnoshenij* // *Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Jurisprudencija»*. - 2023. - № 1(71). - S. 34–39.
- 7 Gostin L.O. *Global Health Law*. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014. — 410 p.
- 8 Bygrave L.A. *Data Privacy Law: An International Perspective*. — Oxford: Oxford University Press, 2014. - 398 p.
- 9 Gostin L.O., Meier B.M., Chen J.W., et al. *Global Health and the Law* // *Journal of Law, Medicine & Ethics*. - 2014. - Vol. 42, No. 3. - P. 335–343.

FTAXP 10.19.61

10.51889/2959-6181.2025.82.4.008

ӨОЖ 34.03:004.056.5

С.С. Тунистанова^{1*}

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(e-mail: *Tin_019@mail.ru)

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ДАМУДАҒЫ ЭТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Жасанды интеллект саласы көптеген елдерде үкіметтің қолдауымен қарқынды дамып келеді. Бұл тақырыптың өзектілігі жасанды интеллектінің қолдану аясының кеңдігі мен мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалымен байланысты, сондықтан оның дамуы мен құқықтық реттелуі кез келген мемлекет үшін маңызды.

Мақала жасанды интеллектті этикалық және құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Ол жасанды интеллект қолданудан туындайтын жағдайларды, себептерін, осы бағытта зерттеу жүргізген ғалымдардың көзқарастарын, оның ішінде, этикалық қағидаттар, олардың деңгейі, мемлекеттік бағдарламалар, моделін жасаған мемлекеттер туралы қамтылған. Сонымен қатар жасанды интеллектіні басқару және бақылау тетіктерін жетілдіру бойынша әлемдік тәжірибе-лерге (Германия, Канада, Жапония, АҚШ, Қытай, Ұлыбритания) салыстырмалы түрде талдау жасалған.

Бұл зерттеу жасанды интеллект туралы зерттеу жасаушыларға арналған еңбек: біріншіден, осы салада бағдарлама жасаушылар мен заң шығарушыларға тиімді ұсыныс болып табылады.

Екіншіден заңгерлерге, студенттерге, жасанды интеллектті құқықтық реттеу саласында ізденушілерге арналады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, этика, құқықтық реттеу, этикалық реттеу, мемлекеттік саясат

Тинистановна С.С.¹

*¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова
(e-mail: Tin_019@mail.ru)*

ЭТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

Сфера искусственного интеллекта активно развивается во многих странах при поддержке правительств. Актуальность этой темы обусловлена широким спектром применения искусственного интеллекта и его влиянием на социально-экономическое развитие государства, поэтому его развитие и правовое регулирование имеют значение для любой страны.

Статья посвящена вопросам этического и правового регулирования искусственного интеллекта. В ней рассматриваются ситуации, возникающие при использовании искусственного интеллекта, причины, точки зрения ученых, проводивших исследования в этом направлении, включая этические принципы, их уровень, государственные программы и страны, разработавшие модели. А также был проведен сравнительный анализ мирового опыта (Германия, Канада, Япония, США, Китай, Великобритания) по совершенствованию механизмов управления и контроля искусственного интеллекта.

Данное исследование предназначено для тех, кто занимается изучением искусственного интеллекта: во-первых, оно является полезным предложением для разработчиков программ и законодателей в этой области. Во-вторых, оно адресовано юристам, студентам и исследователям в области правового регулирования искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этика, правовое регулирование, этическое регулирование, государственная политика

S.S. Tinistanova¹

*¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov
(e-mail: Tin_019@mail.ru)*

ETHICAL AND LEGAL ISSUES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT

Abstract

The field of artificial intelligence is actively developing in many countries with government support. The relevance of this topic is due to the wide range of AI applications and its impact on a state's socio-economic development, making its development and legal regulation important for any country.

This article addresses the ethical and legal regulation of artificial intelligence. It examines situations arising from AI use, their causes, and the viewpoints of scientists who have researched this area, including ethical principles, their levels, government programs, and countries that have developed models.

A comparative analysis of global experience (Germany, Canada, Japan, the United States, China, and the United Kingdom) in improving the management and control mechanisms of artificial intelligence has also been conducted.

This research is intended for those studying artificial intelligence. Firstly, it offers valuable insights for software developers and policymakers in this field. Secondly, it is aimed at lawyers, students, and researchers in the area of AI legal regulation.

Keywords: artificial intelligence, ethics, legal regulation, ethical regulation, state policy

Kipicne

Отандық ғылым жасанды интеллект бұл – (ЖИ, artificial intelligence, AI) – интеллектуалды компьютерлік бағдарламаларды, машиналарды жасау технологиясы, әрі ғылым¹, - деп қарастырады, яғни бұл адамның ақыл – ойы мен әрекетін компьютерлік технологияның көмегімен жүзеге асыру. Осы саланың негізін қалаған Джон Маккарти «жасанды интеллект деген интеллектуалды машиналарды, соның ішінде интеллектуалды компьютерлік бағдарламаларды жасау техникасы мен ғылымы», - деп сипаттайды [1, 81 б.].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысымен бекітілген Жасанды интеллектті дамытудың 2024 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы: «Жасанды интеллекттің қоғамға әсері ешқашан соңғы бесжылдықтағыдай соншалықты айқын көрінбеген және жылдам қарыштап дамымаған. Әлемде жасанды интеллект технологияларының жарысы өтіп жатқанына бірнеше жыл болды және негізінен Google, Facebook, Microsoft, Alibaba, Baidu мен Tencent сияқты технологиялық алпауыттардың болуының, сондай-ақ жасанды интеллект саласындағы зерттеулер мен әзірлемелерге қомақты инвестиция құюының арқасында айқын көш бастап келе жатқандар екеу – АҚШ пен Қытай», - деп көрсеткен². Жасанды интеллектті қолдану деңгейі жылдан жылға өсіп келе жатқандықтан, оның барлық жағынан реттелуі маңызды қадам болып табылады.

Біраз уақытқа дейін жасанды интеллект қолданудың нормативтік базасы болған жоқ. Тек 2017 жылы Жасанды интеллект қолданудың Азиломар қағидаттары қабылданып, адамзаттың жасанды интеллект пен робототехниканы дамытуға жауапкершілікпен қарауына негіз қаланды және барлық осы бағытта зерттеушілерге 23 қағидатты басшылыққа алуды, оның ішінде қауіпсіздік, соттың ашықтығы, жауаптылық, жеке құпиялылық, адами құндылықтар, т.б. қағидаттарды ұсынады³. Алайда тәжірибе бұл қағидаттардың әлі де болса жеткілікті деңгейде емес екендігін көрсетті.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Жасанды интеллектінің қарқынды дамуы қазірдің өзінде халықтың, әсіресе, жастардың мінез-құлқы мен болмыс-бітіміне әсер етіп жатыр», - деді [2] және болашақта Цифрлық кодекс қабылданып, заңда жасанды интеллект, цифрландыру үдісінің негізгі бағыттары және т.б. мәселелер қарастыратындығын атап көрсетті.

Қазіргі кезеңде жасанды интеллект технологиясының қарыштап дамуы адамның өмірі мен қызметіне терең ене бастады. Оның тез әрекетке бейімділігі мен ақылы адамға әсер етіп қана қоймай, этикалық, құқықтық реттелу мәселесі де пікірталастар туғызады. Сонымен қатар, әлемдегі алпауыт мемлекеттердің басым көпшілігі технология, экономика, қорғаныс саласында көшбасшы ел болуына қажетті құрал ретінде жасанды интеллектті қолдану мен дамытуға баса мән бере бастады.

Қытай сынды мемлекеттер жасанды интеллектті дамытуға арналған көпжақты әдіс-тәсілдерді ойлап, табу, цифрлық алшақтықты азайту, жасанды интеллектті үнемі қолдану және оны пайдалану этикасын қалыптастыру мақсатын халықаралық ұйым құруды ұсынуда.

Адамзат баласы жасанды интеллект технологияларын кеңінен қолданған сайын заң ғылымы алдында бұл технологияны қолдану қандай қағидаттарға және нормаларға сүйенеді, оның адам өміріне енуі қандай өзгерістер әкеледі, жасанды интеллект технология ғана ма, әлде құқық субъектісі ретінде қараймыз ба, - деген сұрақтар ғылыми тұрғыдан зерттеуді қажет етеді.

¹Жасанды интеллект. - URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%8B_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82 (қарау мерзімі: 11.08.2025)

²Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысымен бекітілген Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592> (қарау мерзімі: 11.08.2025)

³Азиломарские принципы искусственного интеллекта. - URL: <https://futureoflife.org/open-letter/ai-principles/> (қарау мерзімі: 30.08.2025)

Сонымен қатар, зерттеу жасанды интеллект қолданудың этикалық және құқықтық реттелуін жан – жақты талдауды мақсат етіп қояды.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындауда: жасанды интеллект қолдануды құқықтық реттеу мәселелерін талдап, қайшылықтарды айқындауға мүмкіндік беретін диалектикалық әдістер қолданылды.

Жасанды интеллект технологиясын қолдануды этикалық және құқықтық реттеу тұрғысынан туындауы мүмкін проблемалық сәттер мен ықтимал жағдайларды анықтауда модельдеу тәсілі көмектесті. Ал талдау мен синтездеу арқылы тақырыпқа терең зерттеу жүргізу арқылы тұжырымдар жасалды.

Зерттеудің эмприкалық негізі ретінде жасанды интеллект қолдану туралы деректер, олардың түрлері туралы мәліметтер, қолданыстағы нормалар мен ғалымдардың көзқарастары алынды.

Нәтижелер мен талқылау

Германия, Канада, Жапония, Ватикан, АҚШ, т.б. мемлекеттер жасанды интеллект қолданудың этикалық қағидаларын, кейбірі мемлекеттік бағдарламалар қабылдады. Жасанды интеллекттің технологияларын қолдану құқықтық жағынан да, этикалық тұрғыдан да реттелуін зерттеген ғалымдардың көзқарастары әртүрлі. Мәселен, М.С. Лизикова жасанды интеллект технологияларын қолдануда қабылданған қағидаттардың барлығы өз деңгейінде емес және одан бірқатар мәселелер туындайды деп көрсетеді:

- этикалық ұсыныстарды қамтитын қағидаттардың мазмұны мен мәні барлық салада бірыңғай болмағандықтан, сәйкесінше, мәдени плюрализм мен жаһандық әділдікті елемей қауіп туындайды және қарастырылған барлық құжаттарға тән ортақ этикалық ұғидаттың болмауы;

- қағидалар тұжырымдарындағы олқылықтар болса, олардың түсіндірілуіндегі келіспеушіліктер мен қақтығыстарға әкеледі;

- кейбір қағидалардың мазмұнының ашылмауы;

- қағидаларды қолданудың тәжірибемен ұштаспауы;

- этикалық қағидаттарды, ұсыныстарды қолданудағы белгісіздік;

- қағидаттарды қолдаудың тетіктерінің болмауы;

- жасанды интеллект жүйелерін әзірлеу және қолдану мақсаттарының қоғамдық құндылықтарға немесе негізгі құқықтарға сәйкес келмеуі (мысалы, пайда келтіру, зиян келтірмеу, әділдік және түсініктілік). [3, 181-182 б.] Ал Қазақстан «Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» түріндегі құжатты қабылдады.

В.С. Лукьянченко жасанды интеллектінің этикалық мәселелерді туындататындығын алға тарта отырып, оның бірнеше себептерін көрсетеді:

- 1) техникалық шектеулер. Қазіргі уақытта жасанды интеллект сандық есептеу мен талдаулар, шешім қабылдау саласында маңызды рөл атқарады, бірақ оның эмоцияларды білдіру саласында рөлін айқындау қиын. Жасанды интеллект жалпы алгоритмдерге арқа сүйейді, сондықтан оның адам құндылықтарын, адамгершілік құндылықтарын алгоритмге енгізуі мәселе туындатады;

- 2) нақты этикалық қағидаттардың болмауы. Жасанды интеллекттің уақыт өткен сайын дамуымен адамдар туралы көзқарасымыз өзгереіп барады, сондықтан этикалық қағидаттардың болуы маңызды;

- 3) негізсіз саясатты құру. Саяси деңгейде жасанды интеллект негізінен техникалық және экономикалық аспектілерге бағытталған. Философия және әлеуметтік ғылымдар саласындағы санаулы ғалымдар ғана жасанды интеллектке қатысты этикалық және әлеуметтік мәселелерге назар аудара бастады. Алайда, бұл талқылаулар мемлекеттік саясаттың күн тәртібіне енбеді және оларға тұтас түсіністік пен талқылау жетіспеді. Сондықтан қоғамда тиісті саясаттың және саясаттың жоқтығы бірқатар этикалық мәселелерді тудырды;

- 4) бақылау механизмінің кемшіліктері. Жасанды интеллект технологиясы қазіргі ғылым

мен техниканың қарқынды даму кезеңінде болғанымен, тиімді қадағалау механизмі жоқ. Мысалы, адамдардың ақпарат көздері көбінесе интеллектуалды машиналарға тәуелді, және бұл тәуелділік пен жолға сіңу барысында алдын ала қалыптасқан пікірлер күшейіп, нәтижесінде бұрмалану артады. Этикалық мәселелердің туындау себептерін көрсете отырып, шешу жолдары ретінде:

- жасанды интеллект қолданы саласындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайту;
- мемлекеттің ақылға қонымды саясатын жүзеге асыру;
- жасанды интеллект этикасын құруды ұсынады [4, 1092-1093 б.].

В. Лукьянченконың этикалық тұжырымдар жасау идеясын М. Игошкина да қолдайды. Ол жасанды интеллект қолдануды этикалық тұрғыдан реттеуде кәсіби стандарт шеңберінде құқықтық әрекет ететін кәсіби мамандардан құралған этикалық комитет пен комиссия құруды ұсынады. Таза этикалық тексерістер мен тәуелсіз этикалық аудит жұмысының нәтижесінде осы қызметті жүзеге асыруда жауаптылық болады және лицензиясынан айрылатындығын түсінеді деп есептейді. Этикалық талаптарды сақтау тек жауаптылық бар жағдайда және жасанды интеллект қолдануды жүзеге асыратын субъектілердің құқыққа қайшы әрекеттерінен туындайды. Алайда, жасанды интеллект қолдануда этикалық құжаттардың заңды күші жоқ, сондықтан оны орындау міндеттілігі болмайды. Көп жағдайда этика жөніндегі бастамалардың заңдық күші болмағандықтан, популизмнің элементі болып қалады және тәжірибеде мәнін жоғалтады. Сондықтан бұл жағдайда заңдық күші бар этикалық нормаларды қабылдауды ұсынады [5, 418 б.].

Ұлыбритания, АҚШ, Қытайдың тәжірибесін зерттеген Ли Яо бұл мемлекеттерде де қабылданған жобалар мен бағдарламалардың заңдық күші жоқ екендігін сипаттайды: Ұлыбритания үкіметі «Жасанды интеллектіні реттеуге арналған инновациялық тәсіл» (A pro-innovation approach to AI regulation) атты бағдарламалық құжатты жариялады. Үкімет жасанды интеллект технологияларының даму қарқынын ескере отырып, құқықтық реттеудің икемді болуын қажет деп санайды.

АҚШ та жасанды интеллект саласындағы халықаралық көшбасшылығын сақтау мақсатында салыстырмалы түрде «жұмсақ реттеуді» ұстанады. 2022 жылы 4 ақпанда Ақ үйдің ғылыми-техникалық саясат басқармасы «Жасанды интеллект құқықтары туралы заң жобасын» (Blueprint for an AI Bill of Rights) жариялады. Құжат бес қағидатты қамтиды:

қауіптілігі жоқ, әрі жүйенің тиімділігі; деректердің құпиялылығын қамтамасыз ету, алгоритмдердің кемсітушіліктерінен қорғау; пайдаланушыларға жүйенің жұмысы туралы түсінік беру; маңызды ақпараттармен хабардар ету; жүйенің жұмысын пайдаланушыларға түсіндіру және маңызды әрекеттер туралы хабарлау; машинаның орнына адамды таңдау мүмкіндігі. Құжатта оның заң күші жоқ екені, бірақ адам құқықтарына қатысты мемлекеттік жүйелерді әзірлеу кезінде қолданылуы тиіс принциптерді біріктіретіні және барлық автоматтандырылған жүйелерді әзірлеушілерге ұсынылатыны атап өтілген [6, 251-252 б.].

Қазақстанда да қазіргі кезеңде адами капиталды дамыту мен оқу орындарында білім берумен қатар ғылыми-зерттеу тәсілдеріне бейімдеуге бағытталған «AI – Sana» бағдарламасының маңызы артып келеді.

И.Н. Петев робототехника мен жоғарғы деңгейлі технологиядар адам өмірінің құрамдас бір бөлігіне айналған кезеңде оның тек жасалуына ғана емес, мәртебесін айқындаудың өзі маңызды деп есептейді. Себебі жасанды интеллектіні әскери сипаттағы құрал ретінде қолданудың құқықтық реттелу мәселесін көтерді. Жасанды интеллект қару болып табылмайды, бірақ оның технологияларына қолжетімділікті ерекше регламенттеуді талап етеді [7, 59 б.].

ЕО жасанды интеллектіні реттеу актісі (AI Act) маңызды рөл атқарады, онда әр саланың бұл жүйені қолдану кеңістігі қарастырылған, құқыққорғау органдары:

- адамның қылмыс құрбаны болу қаупін бағалау үшін қолданылады;
- полиграфия. Қылмыстық тергеу немесе қудалау кезінде дәлелдемелердің сенімділігін бағалау;

– жеке тұлғаның жеке қасиеттерін немесе бұрынғы қылмыстық мінез-құлқын профильдеу немесе бағалау негізінде ғана емес, жеке тұлғаның қылмыс жасау немесе қайта қылмыс жасау қаупін бағалау.

– қылмыстарды анықтау, тергеу немесе қудалау кезінде профильдеу мақсатында қолданатындығы көрсетілген⁴.

Ючжоу Цянь а мен Кенг Л. Сиау жасанды интеллекттің қоғам мен кәсіпкерлік саласында жылдам тарауы, оларды пайдалану болашақта қоғамға үлкен әсерін тигізіп, жұмыс орнының болашағын көрсетеді деген пікір білдіреді.

Сонымен қатар этикалық, құқықтық нормалардың айырмашылығын салыстырып көрсетеді [8, 313 б.] (кесте 1).

Кесте 1. «Занды» және «этикалық» жасанды интеллектінің арасындағы айырмашылықтар

	Занды	Этикалық
анықтама	Жасанды интеллектіні әзірлеу мен қолданудың заңға сәйкес болуын қамтамасыз ету үшін қоғамның әкімшілік органы жасаған және орындайтын ережелер мен ережелер жиынтығы.	Жасанды интеллекттің мінез-құлқын реттейтін моральдық принциптер немесе оның дамуы мен қолданылуына қатысты қайшылықтар.
мақсат	Жасанды интеллекттің заңға сай дамуы мен қолданылуын құру.	Жасанды интеллекті әзірлеу мен пайдалануда этиканың орталық болуын қамтамасыз ету.
салдары	Жасанды интеллектіні дамыту мен пайдалануды қадағалау мен басшылықты қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны әзірлеу	Жасанды интеллектіні дамыту мен пайдалануды басқару үшін бар моральдық принциптерді қабылдау және бейімдеу, сондай-ақ жаңа моральдық принциптерді тұжырымдау

Қазақстандық ғалым В.Т. Конусова әр елдің жасанды интеллектті дамыту және тарату деңгейі әртүрлі болғандықтан, аталған саланы нормативтік - құқықтық реттеу тәсілдері де әрқилы, бірақ әмбебап тәсілдің жоқтығын алға тартады. Сонымен қатар, аталған қоғамдық қатынастар саласын заңнамалық реттеудің жақтаушылары мен қарсылары да бар. Мәселен, қарсылар заңнамалық реттеудің жаңа технологиялардың дамуына кедергі болатынын айтады. Дегенмен, жасанды интеллект саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеудің айқын қажеттілігі байқалады, бұл оның адамға бағытталғандығын және максималды этикалықтығын қамтамасыз етеді. Жасанды интеллект саласын заңнамалық реттеудің жақтаушылары, қоғамның игілігі үшін белгілі бір этикалық және реттеушілік шеңберде жасанды интеллекттің дамуына ықпал ететін реттеу моделін әзірлеу қажеттігін атап өтеді [9, 53 б.].

Г.А. Жетписбаев пен Г.Т. Байсалова Қазақстан Республикасында да жаңа заңдардың қабылдануы кез келген саланың құқықтық реттелуіне және сонымен қатар жаңа құқықтық институттар пайда болуына мүмкіндік береді, - деп санайды [10, 20 б.].

Жасанды интеллект технологияларын заң ғылымы саласында қолдану мүмкіндіктері қаншалықты екендігін нақты болжамайды, бірақ мына жағдайлар анық екендігін көрсетеді:

- шексіз уақыт
- шексіз ақпарат
- шексіз концептуалды лингвистикалық айқындық
- шексіз рөлдерді өзгерту қабілеті мен дайындығы
- шексіз кемшіліксіздік [11, 809 б.].

⁴ EU artificial intelligence act. - URL: <https://artificialintelligenceact.eu/> (қауып мерзімі: 15.09.2025)

Жасанды интеллектті қолдануды құқықтық реттеудің еуропалық тәжірибесін зерттей келе, В.Т. Конусова мынадай ұсыныстар білдіреді:

- Жасанды интеллектті пайдалану мен пайдаланушыларға әсер етуіне қарай реттеу және тиісті реттеу шараларын әзірлеу мен енгізу жауапкершілігін реттеуші органдарға жүктеу;
- Нақты тәуекелдер немесе жоғалған мүмкіндіктер туралы айқын дәлелдері бар жоғары тәуекелді сауалнамаларға шоғырлану. Бұл инновацияны ынталандыруға және қажетсіз кедергілерді болдырмауға мүмкіндік береді;
- Экономиканың әртүрлі секторларына қолданылатын жалпы қағидаттар жиынтығын белгілеу [9, 54 -55 б.].

Қорытынды

Қорыта келгенде, Қазақстанда да жасанды интеллект моделі дамып келеді және осы үдерісті одан әрі дамыту үшін:

1. Жасанды интеллект инфрақұрылымын дамыту, яғни заманауи құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету;
2. Жасанды интеллект туралы білім беру мен оқытуды жетілдіру. Оқу курстарын енгізу, шет мемлекеттермен озық тәжірибе алмасу.
3. Жасанды интеллектке қатысты ұғымдар бекітілген заңның қабылдануы;
4. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, жасанды интеллект субъектілерінің әрекетін дамытуға негіз болатын, жасанды интеллект қолданудың этикалық кодексін қабылдау;
5. Жасанды интеллектіге қатысты техникалық регламенттер мен ұлттық стандарттардың болуы қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Daniel Oliveira Cajueiro a c d, Victor Rafael Rezende Celestino *A comprehensive review of Artificial Intelligence regulation: Weighing ethical principles and innovation // Journal of Economy and Technology, Volume 4, 2025, Pages 77 - 91.*
- 2 Тоқаев Қ.К. 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы. - URL: <https://e-history.kz/kz/news/show/50000604> (қарау мерзімі: 09.09.2025)
- 3 Лизикова М.С. *Этические и правовые вопросы развития искусственного интеллекта // Труды института государства и права, 2022. - Том 17. . С. 177 – 194.*
- 4 Лукьянченко В.С. *Этические проблемы искусственного интеллекта // Научный аспект, 2023. - №6. – 9 том. – С. 1089 – 1099.*
- 5 Игошкина М.Я. *Этические и правовые проблемы внедрения технологий искусственного интеллекта // Образование и право, 2024. - №8. – С. 417 - 420.*
- 6 Ли Яо *Нормативно-правовое регулирование генеративного искусственного интеллекта в Великобритании, США, Европейском союзе и Китае // Высшая школа экономики, 2023. – С. 245 – 259.*
- 7 Петев И.Н. *Экзистенциальная, правовая и этические проблемы искусственного интеллекта // Векторы благополучия: экономика и социум, 2022. - №2(45). – С. 55 -70.*
- 8 Yuzhou Qian a, Keng L. Siau b *Societal impacts of artificial intelligence: Ethical, legal, and governance issues // Societal Impacts, Volume 3, June 2024, 100040.*
- 9 Конусова В.Т. *регуляторная политика в сфере искусственного интеллекта: исследование подходов к правовому регулированию // Вестник института законодательства и правовой информации РК, 2023. - № 3 (74). С. 48 – 58.*
- 10 Жетписбаев Г.А., Байсалова Г.Т. *Казахстанская модель цифровизации: трансформация правовых институтов // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», 2024. - №4(78). – С. 17 – 25.*
- 11 Giselle Lorena De la Torre Sotoa, Ferney Asdrubal Rodriguez-Serpa *Artificial Intelligence: A New Reasoning Method for Legal Science // Procedia Computer Science 251 (2024) 807–813.*

References:

- 1 Daniel Oliveira Cajueiro a c d, Victor Rafael Rezende Celestino *A comprehensive review of Artificial Intelligence regulation: Weighing ethical principles and innovation* // *Journal of Economy and Technology*, Volume 4, 2025, Pages 77 - 91.
- 2 Тоқаев Қ.К. 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Zhasandy intellekt дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны тыбеgejli цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы.- URL: <https://e-history.kz/kz/news/show/50000604> (қарау мерзімі: 09.09.2025)
- 3 Lizikova M.S. *Jeticheskie i pravovye voprosy razvitii iskusstvennogo intelekta* // *Trudy instituta gosudarstva i prava*, 2022. - Tom 17. – S. 177 – 194.
- 4 Luk'janchenko V.S. *Jeticheskie problemy iskusstvennogo intelekta* // *Nauchnyj aspekt*, 2023. - №6. – 9 tom. – S. 1089 – 1099.
- 5 Igoshkina M.Ja. *Jeticheskie i pravoye problemy vnedrenija tehnologij iskusstvennogo intelekta* // *Obrazovanie i pravo*, 2024. - №8. – S. 417 - 420.
- 6 Li Jao *Normativno-pravovoe regulirovanie generativnogo iskusstvennogo intelekta v Velikobritanii, SShA, Evropejskom sojuze i Kitae* // *Vysshaja shkola jekonomiki*, 2023. – S. 245 – 259.
- 7 Petev I.N. *Jekzistencial'naja, pravovaja i jeticheskie problemy iskustvennogo intelekta* // *Vektory blagopoluchija: jekonomika i socium*, 2022. - №2(45). – S. 55 -70.
- 8 Yuzhou Qian a, Keng L. Siau b *Societal impacts of artificial intelligence: Ethical, legal, and governance issues* // *Societal Impacts*, Volume 3, June 2024, 100040.
- 9 Konusova V.T. *reguljatornaja politika v sfere iskusstvennnogo intelekta: issledovanie podhodov k pravovomu regulirovanib* // *Vestnik instituta zakonadatel'stva i pravovoj informacii RK*, 2023. - № 3 (74). S. 48 – 58.
- 10 Zhetpisbaev G.A., Bajsalova G.T. *Kazahstanskaja model' cifrovizacii: transformacija pravovyh institutov* // *Vestnik KazNPU imeni Abaja, serija «Jurisprudencija»*, 2024. - №4(78). – S. 17 – 25.
- 11 Giselle Lorena De la Torre Sotoa, Ferney Asdrubal Rodriguez-Serpa *Artificial Intelligence: A New Reasoning Method for Legal Science* // *Procedia Computer Science* 251 (2024) 807–813.

**ҚЫЛЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
КРИМИНОЛОГИЯ. КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL LAW AND PROCESS. CRIMINOLOGY. FORENSICS**

ҒТАХР 10.81.45
ӘОЖ 343.91

10.51889/2959-6181.2025.82.4.009

Д.М. Кылышбаев^{1*} , Н.Б. Калкаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: *darkhan.kylyshbayev@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

**ЖОЛ-КӨЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада жол-көлік саласындағы қылмыстылықтың криминологиялық және құқықтық негіздері кешенді түрде талданады. Зерттеу барысында жол-көлік қылмыстарының қазіргі жағдайы, олардың себептік факторлары мен даму үрдістері айқындалады. Авторлар жол-көлік оқиғаларына байланысты қылмыстардың құрылымдық және динамикалық сипаттамаларын қарастырып, оларды алдын алу тетіктерін жетілдірудің өзекті мәселелерін көрсетеді. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру, жол қозғалысына қатысушылардың құқықтық санасын арттыру және құқықтық мәдениетті қалыптастыру арқылы қылмыстылықтың алдын алу шараларын тиімді іске асырудың бағыттары ұсынылады.

Мақалада алдымен жол-көлік қылмыстарының ұғымы мен түрлері, олардың криминологиялық сипаттамалары талданады. Автор жол-көлік саласындағы құқық бұзушылықтардың негізгі себептерін жүргізушілердің құқықтық сауаттылығының төмендігі, көлік мәдениетінің қалыптаспауын, жол инфрақұрылымының жеткіліксіздігін және бақылау тетіктерінің әлсіздігін атап өтеді. Сонымен қатар, жол қозғалысы ережелерін бұзу, көлікті мас күйінде басқару, жолдан қашып кету сияқты әрекеттердің қоғамға қауіптілігі мен олардың әлеуметтік салдары көрсетіледі.

Криминологиялық тұрғыдан алдын алу шаралары жеке (жүргізуші тұлғасына бағытталған) және жалпы (қоғамдық деңгейдегі) бағытта қарастырылады. Ал құқықтық тұрғыдан жол-көлік саласын реттейтін ұлттық заңнама мен халықаралық нормаларға талдау жасалып, олардың тиімділігін арттыру жолдары ұсынылады. Мақалада құқық қорғау органдарының, мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың өзара іс-қимылының маңызы ерекше атап өтіледі.

Жол-көлік саласындағы қылмыстылықтың алдын алу үшін, оның ішінде құқықтық тәрбие, бақылау жүйесін жетілдіру және заңнаманы қатаңдату сияқты бағыттар бойынша кешенді тәсіл қажет деген қорытынды негізделеді.

Түйін сөздер: жол-көлік қылмыстылығы, криминологиялық талдау, құқықтық негіздер, алдын алу, құқық қорғау органдары, жол қозғалысы қауіпсіздігі, құқықтық мәдениет.

Д.М. Кылышбаев¹, Н.Б.Калкаева¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: darkhan.kylyshbayev@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПНОСТИ В ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОЙ СФЕРЕ

Аннотация

В статье комплексно анализируются криминологические и правовые основы преступности в дорожно-транспортной сфере. В ходе исследования будет определено современное состояние дорожно-транспортных преступлений, их причинные факторы и тенденции развития. Авторы рассматривают структурные и динамические характеристики преступлений, связанных с дорожно-транспортными происшествиями, и указывают на актуальные вопросы совершенствования механизмов их предупреждения. Кроме того, предлагаются направления эффективной реализации мер профилактики преступности путем совершенствования деятельности правоохранительных органов, повышения правосознания участников дорожного движения и формирования правовой культуры.

В статье в первую очередь анализируются понятия и виды дорожно-транспортных преступлений, их криминологические характеристики. Основными причинами правонарушений в дорожно-транспортной сфере является низкая правовая грамотность водителей, низкий уровень транспортной культуры, недостаточная дорожная инфраструктура и слабые механизмы контроля. Также указывается на общественную опасность и социальные последствия таких нарушений ПДД, как управление транспортом в состоянии алкогольного опьянения, скрывание с места дорожно-транспортного происшествия.

Меры криминологической профилактики предусматриваются как в индивидуальном (ориентированном на личность водителя), так и в общем (на общественном уровне) направлении. А с правовой точки зрения анализу подвергаются национальное законодательство и международные нормы, регулирующие дорожно-транспортную сферу, и предложены пути повышения их эффективности.

В заключение обосновывается вывод о том, что для предупреждения преступности в дорожно-транспортной сфере необходим комплексный подход, в том числе по таким направлениям, как правовое воспитание, совершенствование системы контроля и ужесточение законодательства.

Ключевые слова: дорожно-транспортная преступность, криминологический анализ, правовые основы, профилактика, правоохранительные органы, безопасность дорожного движения, правовая культура.

D.M.Kylyshbaev¹, N.B.Kalkayeva¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*
(e-mail: darkhan.kylyshbayev@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

CRIMINOLOGICAL AND LEGAL BASIS FOR PREVENTION OF CRIME IN THE ROAD TRANSPORT SECTOR

Abstract

The article comprehensively analyzes the criminological and legal foundations of crime in the road transport sector. The study will determine the current state of road traffic crimes, their causal factors and development trends. The author considers the structural and dynamic characteristics of crimes related to road accidents, and points to pressing issues of improving the mechanisms for their prevention. In addition, directions are proposed for the effective implementation of crime prevention measures by

improving the activities of law enforcement agencies, raising the legal awareness of road users and forming a legal culture.

The article primarily analyzes the concepts and types of road traffic crimes, their criminological characteristics. The main reasons for offenses in the road transport sector, the author notes the low legal literacy of drivers, the formation of a transport culture, insufficient road infrastructure and weak control mechanisms. It also points to the public danger and social consequences of such traffic violations as driving while intoxicated, escaping from the road.

Criminological prevention measures are provided both in the individual (personality-oriented driver) and in the general (at the public level) direction. And from a legal point of view, national legislation and international norms governing the road transport sector will be analyzed and ways to improve their effectiveness will be proposed. The article emphasizes the importance of interaction between law enforcement agencies, government agencies and public organizations.

In conclusion, the author determines that an integrated approach is needed to prevent crime in the road transport sector, including in such areas as legal education, improving the control system and tightening legislation.

Keywords: road traffic crime, criminological analysis, legal framework, prevention, law enforcement, road safety, legal culture.

Kipicne

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен урбанизация үдерістерінің жеделдеуі жол-көлік қатынасының маңызын арттырды. Алайда көлік қозғалысының көлемі мен қарқындылығының өсуі жол-көлік саласында құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың көбеюіне әкеліп отыр. Жол-көлік қылмыстылығы тек қоғамдық қауіпсіздікке ғана емес, сонымен бірге азаматтардың өмірі мен денсаулығына, мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық тұрақтылығына елеулі қауіп төндіреді.

Жол-көлік қылмыстарының алдын алу мәселесі құқық қорғау органдарының қызметіндегі ең өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Себебі мұндай қылмыстардың салдары көбінесе қайғылы жағдайларға, адам өлімі мен ауыр дене жарақаттарына алып келеді. Сондықтан жол-көлік қылмыстылығын зерттеу және оның алдын алу тетіктерін жетілдіру қазіргі криминология мен құқықтық ғылымның маңызды міндеті болып саналады.

Бұл мақалада жол-көлік саласындағы қылмыстылықтың криминологиялық табиғаты, оны туындататын себептер мен жағдайлар, сондай-ақ олардың алдын алудың құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері қарастырылады. Зерттеу мақсаты жол-көлік қылмыстарын тиімді болдырмауға бағытталған кешенді шаралардың ғылыми негіздерін айқындау және қылмыстылықтың деңгейін төмендету жолдарын ұсыну.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы жол-көлік саласындағы қылмыстылықтың деңгейі мен динамикасын, сондай-ақ оның алдын алу тетіктерінің тиімділігін анықтауға бағытталды. Мақалада кешенді және жүйелі тәсілдер қолданылып, криминологиялық және құқықтық талдау әдістері біріктірілді.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі¹, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі², «Жол жүрісі туралы» заңы³, сондай-ақ жол қозғалысы қауіпсіздігіне қатысты өзге де нормативтік-құқықтық актілер пайдаланылды. Сонымен қатар Ішкі істер

¹ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берілген күн: 25.10.2025)

² Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (өтініш берілген күн: 25.10.2025)

³ Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194> (өтініш берілген күн: 25.10.2025)

министрлігінің ресми статистикалық деректері, сот тәжірибесінің материалдары мен ғылыми-зерттеу еңбектері талдау нысаны ретінде алынды.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, зерттеу процесінде келесі әдістер қолданылды: а) салыстырмалы-құқықтық талдау - жол-көлік қылмыстарын реттеу саласындағы ұлттық және шетелдік тәжірибені салыстыру мақсатында; ә) жүйелік талдау - жол-көлік қылмыстылығының себептері мен факторларын өзара байланыста қарастыру үшін; б) статистикалық әдіс - жол-көлік қылмыстарының динамикасын және олардың құрылымдық көрсеткіштерін бағалау үшін; в) социологиялық талдау элементтері - құқық қорғау органдары қызметкерлері мен жол қозғалысына қатысушылардың пікірлерін зерттеу мақсатында қолданылды.

Зерттеу нәтижелері қылмыстылықтың алдын алу тетіктерін жетілдіру, құқықтық және ұйымдастырушылық шараларды тиімді іске асыру бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Адамзат тарихының ерте кезеңдерінде қоғам қылмыстылықты тек жазалау арқылы жою немесе тежеу мүмкін еместігін түсіне бастады. Уақыт өте келе, қылмыстың алдын алу оның салдарымен күресуден әлдеқайда тиімді екені жөніндегі түсінік қалыптасты. Қоғамдық қатынастардың дамуы мен құқықтық сана деңгейінің өсуі бұл бағыттағы ой-пікірлердің философиялық және құқықтық тұрғыдан терең зерделенуіне жол ашты [1-3].

Ежелгі грек философы Платон өз еңбектерінде қоғамның тұрақтылығы мен әділеттілігін қамтамасыз етудің басты шарты - адамды қылмыс жасауға итермелейтін жағдайларды жою деп есептеді. Оның пікірінше, заңдар тек жазалау құралы емес, сонымен қатар тәрбиелік және алдын алу мәнге ие болуы тиіс. Ал Аристотель заңның мақсаты қылмыскерді жазалау емес, адамдардың дұрыс мінез-құлық қалыптастыруына ықпал ету деп атап өткен.

XVIII ғасырдағы ағартушылық дәуірде бұл идеялар жаңа мазмұнмен толықты. Монтескье өзінің еңбектерінде: «Жақсы заң шығарушы қылмыс үшін жазалау туралы емес, қылмыстың алдын алу туралы ойлауы тиіс», деп көрсетті [4]. Ол заңның басты миссиясы адамгершілік құндылықтарды сақтау және қоғамдағы әділдік пен құқықтық тәртіпті нығайту екенін ерекше атап өтті.

Бұл тұжырым Чезаре Беккарияның әйгілі «Қылмыстар және жазалар туралы» (1764) еңбегінде ғылыми-құқықтық сипатқа ие болды. Беккария жазалау шараларының қаталдығынан гөрі, олардың әділдігі мен заңдылығының маңызын дәлелдеп, қылмыстың алдын алу жүйесін жетілдірудің қажеттілігін негіздеді. Ал Вольтер Беккария еңбегіне түсіндірме бере отырып, қылмыстың алдын алу өркениетті қоғамның құқықтық мәдениетінің айнасы екенін атап өтті. Оның пікірінше, қылмысты болдырмау бұл мемлекет пен қоғамның дамыған құқықтық санасының көрінісі, яғни шынайы құқықтанудың ең биік көрінісі болып табылады.

Осылайша, адамзаттың құқықтық ой-санасында қылмысты болдырмау идеясы жазалау тұжырымдамасынан басым түсетін негізгі парадигма ретінде қалыптасты. Бұл қағидат қазіргі заманғы криминология мен қылмыстық саясаттың теориялық іргетасына айналды.

Қылмыстың алдын алудың жаһандық проблемасы XIX-XX ғасырлардағы көрнекті заңгер-ғалымдар мен әлеуметтанушылардың еңбектерінде қарқынды зерттеу нысанына айналды. Бұл кезеңде қылмыстылықты төмендетудің басты шарты ретінде оның себептерін ғылыми тұрғыдан анықтау және оларды жоюдың тиімді әдістерін қалыптастыру мәселесі алдыңғы қатарға шықты. Қоғамдық қатынастардың күрделенуі, урбанизация мен индустрияландыру үдерістері жаңа әлеуметтік қайшылықтарды туындатып, құқық бұзушылықтың алдын алу саласына кешенді және жүйелі көзқарас қажеттігін көрсетті [5].

Қазіргі таңда қылмыстың алдын алу қызметі қылмыстың себептері мен шарттарын жоюға бағытталған әлеуметтік реттеу тетігі ретінде қарастырылады. Бұл бағыт экономикалық, әлеуметтік, тәрбиелік, ұйымдастырушылық және құқықтық сипаттағы шаралардың өзара байланысын қамтитын күрделі жүйе болып табылады. Мұндай шаралардың үйлесімділігі қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз етуге, құқықтық тәртіпті нығайтуға және азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыруға ықпал етеді.

Қылмыстың алдын алу көпдеңгейлі сипатқа ие: ол жалпы әлеуметтік, арнайы криминологиялық және жекелеген профилактикалық бағыттардан тұрады. Әр деңгей өзіне тән нысандар мен әдістерді қамтиды: әлеуметтік-экономикалық шаралар арқылы өмір сүру жағдайын жақсарту; құқықтық ағарту мен тәрбиелік жұмыстар жүргізу; құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру; сондай-ақ құқық бұзушылықтың жеке себептерін бейтараптандыру.

Қоғамға қарсы мінез-құлықпен күресте басты назар тек құқық бұзушылықтың салдарын жоюға емес, оны туындататын себептер мен жағдайларды жоюға аударылуы тиіс. Бұл тұрғыда әрбір азаматтың құқықтық санасын қалыптастыру, азаматтық жауапкершілігін арттыру, және қоғам алдындағы борыш сезімін күшейту қылмыстың алдын алудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Осылайша, қазіргі заманғы құқықтық саясаттың негізгі бағыты қылмыстылықтың алдын алуды мемлекеттік және қоғамдық басқарудың стратегиялық басымдығы ретінде қарастыру. Бұл өз кезегінде құқықтық мемлекеттің даму деңгейін және қоғамдағы адам мен азаматтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету дәрежесін айқындайды [6].

Көліктік қылмыстардың алдын алу жүйесі көпдеңгейлі сипатқа ие, оның ішінде әлеуметтік-экономикалық және техникалық деңгей негізгі бағыттардың бірі болып табылады. Бұл деңгей қылмыстылықтың жалпы әлеуметтік себептерін жоюға, көлік саласындағы қауіпсіздік стандарттарын жетілдіруге және көлік инфрақұрылымының тиімді қызметін қамтамасыз етуге бағытталған.

Аталған деңгей ауқымды экономикалық, әлеуметтік, саяси, адамгершілік-этикалық, техникалық және ұйымдастырушылық-басқару мәселелерін кешенді түрде шешуді қамтиды. Мұндай шаралар көлік инфрақұрылымының дамуымен, көлік құралдарының қауіпсіздігін арттырумен және жол қозғалысына қатысушылардың құқықтық және моральдық мәдениетін қалыптастырумен тығыз байланысты.

Жалпы әлеуметтік шаралар көлік құралдары мен көлік коммуникацияларының жоғары технологиялық үлгілерін жасау және өндіруді, көлік жүйесін заманауи деңгейде ұстап тұруды, көлік құралдарының қауіпсіз жұмыс істеуін қамтамасыз ететін нормативтік-құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіруді қамтиды. Сонымен қатар, көлік қозғалысына қатысушыларды адамгершілік-этикалық тұрғыдан тәрбиелеу және қауіпсіздік мәдениетін арттыру бағытындағы әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру да маңызды рөл атқарады.

Қоғамдық өмірде осындай шараларды жүзеге асыру көліктік қылмыстардың алдын алу тиімділігін арттыруға, жол-көлік тәртібін нығайтуға және азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауға елеулі әсер етеді. Бұл бағыттағы әлеуметтік-экономикалық даму шаралары қылмыстың себептері мен алғышарттарын азайтып, көлік саласындағы құқық бұзушылық деңгейін төмендетуге ықпал етеді.

Алайда әлеуметтік, экономикалық, идеологиялық, ұйымдастырушылық және техникалық шаралардың бүкіл кешенін талдау зерттеуіміздің шеңберінен шығып кететінін атап өткен жөн. Дегенмен, абайсызда жасалатын көліктік қылмыстардың алдын алу жүйесінде техникалық сипаттағы шаралар ерекше маңызға ие.

Мұндай техникалық шараларға көлік құралдарын заманауи қауіпсіздік жүйелерімен жабдықтау, интеллектуалды басқару технологияларын енгізу, жол инфрақұрылымын автоматтандыру және цифрландыру, көлік қозғалысын бақылау мен мониторингтің интеллектуалды жүйелерін дамыту жатады. Бұл инновациялық тәсілдер көлік апаттарының санын азайтуға, жүргізушілердің тәртібін бақылауға және құқық бұзушылықтың алдын алуға мүмкіндік береді.

Көліктік қылмыстардың алдын алудың арнайы профилактикалық деңгейі көлік қатынасына қатысушылардың - жүргізушілердің, жолаушылардың, жүргіншілердің, сондай-ақ көлік құралдарын техникалық қызмет көрсету және пайдалану саласындағы қызметкерлердің қауіпсіз мінез-құлқын қамтамасыз етуге бағытталған нақты ұйымдастырушылық, құқықтық және тәрбиелік іс-шаралардың жиынтығын қамтиды.

Бұл бағыттағы алдын алу жұмыстарының мазмұны келесі негізгі іс-қимыл түрлерінен тұрады:

а) көлік құралдарын пайдалану мен қозғалыстың қауіпсіздік ережелерін сақтауын тұрақты бақылау;

ә) әкімшілік немесе тәртіптік жауаптылыққа әкелетін көліктік деликтілердің алдын алу;

б) көлік тәртібін бұзған тұлғаларға заңда көзделген санкциялар қолдану;

в) апаттық жағдайлардың туындауына себепші нақты факторларды анықтау және жою (көлік коммуникацияларының техникалық жағдайын жақсарту, көлік құралдарының техникалық жарамдылығын қамтамасыз ету, жүргізушілерді кәсіби даярлау және біліктілігін арттыру);

г) көлік жүргізушілерімен, көлік саласы қызметкерлерімен және жол қозғалысының басқа қатысушыларымен жүйелі құқықтық және тәрбиелік жұмыстар жүргізу [7].

Арнайы алдын алу жұмыстарының тиімділігі көбіне ықтимал құқық бұзушылармен ерте кезеңде жүргізілетін шараларға байланысты. Бұл бағытта жүргізілетін мақсатты жұмыс көліктің қауіпсіз қызмет етуін қамтамасыз ету және көліктік қылмыстардың алдын алу деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Көліктік қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттері Қазақстан Республикасының құқық қорғау және бақылау құрылымдарының құзыретіне кіреді. Атап айтқанда, бұл функциялар: ҚР Ішкі істер министрлігі жүйесіндегі Жол полициясына, Су көлігіндегі қауіпсіздік инспекциясына, Әуе көлігінде мемлекеттік әуе қадағалауға, Теміржол көлігінде ревизиялық бақылау қызметтеріне жүктелген.

Жол полициясының қызметі көліктік қылмыстардың алдын алудың басты бағыттарының бірі болып табылады. Оған келесі міндеттер жүктеледі: а) автомотокөлік және жүргіншілер қозғалысын ұйымдастыру мен реттеу; ә) жол қозғалысы ережелерін сақтауын бақылау және бұзушылықтардың алдын алу; б) көлік құралдарын заңсыз айдап әкету фактілерін анықтау және кінәлілерді ұстауға қатысу; в) жол желілерінің техникалық күйін бақылау; г) көлік құралдарының техникалық жарамдылығын тексеру және қауіпсіздік талаптарына сәйкестігін қадағалау; д) автокөлік құралдарын тіркеу, есепке алу және олардың қозғалысын мониторингтеу; е) жол-көлік оқиғаларының статистикасын жүргізу және талдау; ж) жол-көлік оқиғаларына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау; з) алдын алу шараларын қолдану және тәртіп бұзушыларға заңда көзделген әкімшілік ықпал ету шараларын жүзеге асыру; и) халық арасында құқықтық насихат пен түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыру.

Сонымен қатар, Жол полициясы көлік инфрақұрылымын жетілдіру және қауіпсіздік деңгейін арттыру мақсатында бірқатар қосымша функцияларды орындайды, атап айтқанда: жол коммуникацияларын қажетті қоршаулармен, жарықтандыру жүйелерімен, ақпараттық және ескерту белгілерімен жарактандыруға қатысу; жүргізушілерді кәсіби даярлау мен қайта даярлау жұмыстарын ұйымдастыру, олардың біліктілігін уақтылы арттыру; көлік құралдарының конструктивтік ерекшеліктерін жетілдіру және белсенді қауіпсіздік құралдарын (жаракат қаупін азайтатын элементтер, қорғаныс құрылғылары және т.б.) енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу; жол-көлік оқиғалары кезінде зардап шеккендерге дер кезінде көмек көрсету әдістемелерін жетілдіру.

Жол-көлік оқиғаларының арнайы алдын алу саласында аталған функциялар теміржол, әуе және су көліктеріндегі ведомстволық бақылау органдары тарапынан да жүзеге асырылады. Бұл құрылымдардың қызметі көліктің әр түріне тән қауіпсіздік ерекшеліктерін ескере отырып, өндірістік және көліктік тәртіпті сақтау, техникалық стандарттарға сәйкестікті қамтамасыз ету, апаттық жағдайлардың алдын алу бағыттарына шоғырланған.

Көліктік қылмыстылықпен күрес саласында криминологиялық талдау мен болжаудың тиімділігі оның кері байланысын бағалау деңгейіне тікелей тәуелді. Яғни, көліктік қылмыстардың динамикасы мен құрылымына әсер ететін заңнамалық, әлеуметтік және экономикалық факторлардың өзара әрекетін нақты бағалай білу маңызды. Бұл тұрғыда криминологиялық болжам тек эмпирикалық көрсеткіштерге сүйеніп қана қоймай, құқықтық реттеу жүйесіндегі өзгерістердің ықпалын да ескеруі тиіс.

Криминологиялық болжау барысында заң шығарушының көліктік деликтілердің жекелеген түрлерін декриминализациялау немесе керісінше, криминализациялау жөніндегі жоспарларын,

яғни «түзету коэффициенттерін» ескеру қажет. Себебі мұндай өзгерістер құқық бұзушылықтың ресми статистикасына ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік қауіптілік деңгейін бағалауға да тікелей әсер етеді.

2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің қабылдануы көліктік қылмыстарды құқықтық тұрғыдан қайта қарауға айтарлықтай ықпал етті [1]. Атап айтқанда, жаңа Қылмыстық кодексте көлік құралдарын пайдалану саласындағы жауапкершілік нормалары нақтыланып, қоғамдық қауіптіліктің дәрежесіне қарай қылмыстық және әкімшілік деликтілердің шекарасы айқындалды. Бұл, өз кезегінде, құқықтық саясатта дифференциация және ізгілендіру қағидаттарын іске асыруға бағытталған маңызды қадам болды.

Мысалы, көлік құралдарын мас күйінде басқарғаны үшін қатаң қылмыстық жауаптылық енгізілуі, ал жол-көлік оқиғасы зардаптары болмаған жағдайда кейбір құқық бұзушылықтардың әкімшілік деңгейге ауыстырылуы - заң шығарушының қоғамдық қауіптілік дәрежесін нақты бағалау қабілетін көрсетеді. Мұндай тәсіл құқықтық нормалардың қылмыстық саясаттағы «икемділігін» қамтамасыз етеді және криминологиялық болжау жүйесінде маңызды түзету факторы ретінде қарастырылуы тиіс.

Осыған байланысты, заң шығарушының көліктік қылмыстарға қатысты криминализация және декриминализация саясатының әсерін елемей криминологиялық болжамның ақпараттық және практикалық құндылығын едәуір төмендетуі мүмкін. Себебі, құқықтық реттеу шеңберіндегі кез келген өзгеріс - статистикалық деректердің, құқық қорғау органдары қызметінің және қылмыстық ахуалдың динамикасына әсер ететін маңызды параметр.

Мұндай жағдайларда қылмыстық-құқықтық болжам ғылыми негізделген криминологиялық болжамды жүзеге асыру үшін бастапқы база ретінде қызмет етеді. Басқаша айтқанда, заңнамалық өзгерістер мен олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі салдарын бағалау көліктік қылмыстықтың даму үрдісін болжаудың негізгі элементі болып табылады. Қорыта айтқанда, көліктік қылмыстықтың алдын алу мен болжау саласында қылмыстық заңнаманың эволюциясын, соның ішінде 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінің қабылдануынан кейінгі түзетулер мен толықтыруларды кешенді түрде талдау ғылыми тұрғыдан да, тәжірибелік тұрғыдан да өзекті. Бұл тәсіл заң шығарушының «сезімтал» рөлін ескере отырып, қылмыстық саясаттың тиімділігін арттыруға және көлік саласындағы құқық бұзушылықтың нақты себептері мен динамикасын дәл бағалауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде жол-көлік саласындағы қылмыстықтың қоғам үшін елеулі қауіп төндіретін әлеуметтік-құқықтық құбылыс екені анықталды. Мұндай қылмыстардың деңгейі мен құрылымына әсер ететін негізгі факторлар құқықтық реттеудің олқылықтары, құқық бұзушылық мәдениетінің төмендігі, азаматтардың жол қозғалысы ережелерін сақтамауы және бақылау жүйесінің жеткіліксіздігі болып табылады.

Жол-көлік қылмыстылығын тиімді түрде азайту үшін кешенді криминологиялық және құқықтық шараларды жүзеге асыру қажет. Бұл бағытта құқық қорғау органдарының үйлесімді қызметін қамтамасыз ету, заңнамалық базаны жетілдіру, профилактикалық жұмыстарды күшейту және жол қозғалысына қатысушылардың құқықтық мәдениетін арттыру маңызды рөл атқарады.

Сонымен қатар, жол-көлік оқиғаларының алдын алу бойынша ғылыми негізделген мониторингтік және аналитикалық жүйелерді енгізу, деректерді цифрландыру арқылы құқық бұзушылықтың алдын алу тиімділігін арттыру қажет.

Қорыта келгенде, жол-көлік қылмыстылығының алдын алу бұл тек құқық қорғау органдарының міндеті ғана емес, қоғамның барлық мүшелерінің ортақ жауапкершілігін талап ететін көпқырлы процесс. Криминологиялық және құқықтық негіздерді үйлестіре отырып, қауіпсіз жол-көлік ортасын қалыптастыру – еліміздің әлеуметтік тұрақтылығы мен азаматтардың өмір қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басты шарты болып табылады.

Авторлардың үлесі

Кылышбаев Д.М. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, жол-көлік саласындағы қылмыстылықтың криминологиялық және құқықтық негіздерін талдады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

Калкаева Н.Б. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, статистикалық және нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Проблемы криминологической детерминации / Кузнецова Н.Ф.; Под ред.: Кудрявцев В.Н. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - 208 с.
- 2 Варыгин А.Н. Основы криминологии и профилактики преступлений : учебник для вузов / А. Н. Варыгин, В. Г. Громов, О. В. Шляпникова ; под редакцией А. Н. Варыгина. - 2-е изд. - Москва : Издательство Юрайт, 2025. - 165 с.
- 3 Прозументов Л.М. Общесоциальные детерминанты преступности // Всероссийский криминологический журнал. - 2018. - Т. 12. - № 1. - С. 5-14.Монтескье Ш.Л. О духе законов. - Москва, 2023. -832 с.
- 4 Монтескье Ш.Л. О духе законов. -Москва, 2023. -832 с.
- 5 Грошев А.В. Уголовный закон и правосознание: теоретические проблемы уголовно-правового регулирования. -Екатеринбург, 1994, -223 с.
- 6 Каиржанов Е.Криминология. Общая часть: учебник. - Алматы: Өркеніет, 2015. – 287 с.
- 7 Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва: Норма: ИНФРА-М, 2020. - 1008 с.

References:

- 1 Problemy kriminologicheskoy determinacii / Kuznecova N.F.; Pod red.: Kudrjavcev V.N. - M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. - 208 s.
- 2 Varygin A.N. Osnovy kriminologii i profilaktiki prestuplenij: uchebnik dlja vuzov / A. N. Varygin, V. G. Gromov, O. V. Shljapnikova ; pod redakciej A. N. Varygina. - 2-e izd. - Moskva : Izdatel'stvo Jurajt, 2025. - 165 s.
- 3 Prozumentov, L.M. Obshhesocial'nye determinanty prestupnosti // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal. - 2018. - T. 12. - № 1. - S. 5-14.Montesk'e Sh.L. O duhe zakonov. -Moskva, 2023. -832 s.
- 4 Montesk'e Sh.L. O duhe zakonov. -Moskva, 2023. -832 s.
- 5 Groshev A.V. Ugolovnyj zakon i pravosoznanie: teoreticheskie problemy ugolovno-pravovogo regulirovaniya. -Ekaterinburg, 1994, - 223 s.
- 6 Kairzhanov E. Kriminologija. Obshhaja chast': uchebnik. - Almaty: Өrkeniet, 2015. - 287s.
- 7 Kriminologija: uchebnik / pod obsh. red. A. I. Dolgovej. - 4-e izd., pererab. i dop. - Moskva: Norma: INFRA-M., 2020. - 1008 s.

IRSTI 10.21.17

10.51889/2959-6181.2025.82.4.010

UDC 343.431, 314.7, 614.4

A.G. Suerbaeva^{1*}, M.Tripkovic¹

¹University of Edinburgh, Scotland

(e-mail: *asuyerbayeva@gmail.com, milena.tripkovic@ed.ac.uk)

EXPLORING THE IMPACT OF GLOBAL CRISIS ON HUMAN TRAFFICKING (LEGAL ISSUES)

Abstract

Human trafficking is considered as one of the most challenging forms of exploitation due to the difficulty in accurately detecting the exact number of victims. This type of crime operates at both the domestic and international levels, affecting every country as a source, transit, or destination for trafficked individuals. This article argues that during crises such as COVID-19, armed conflicts, or climate change, traffickers have successfully adapted their *modus operandi* to exploit vulnerable populations for profit maximization. The pandemic led to a rise in cybersex trafficking in India, where traffickers targeted young children through online platforms. The war in Ukraine escalated the vulnerability of refugees, looking for safety in other countries, making them main targets for trafficking for sexual and labour exploitation. Climate change has had a devastating impact on the Venezuelan population, forcing many to seek any form of employment, thus becoming exposed to trafficking. The article identifies that an obstacle to efficiently address the issue of human trafficking occurs due to the lack of clear definition of such definition as well as the existence of gaps in both domestic and international legislations. It further examines that, during the time of crises, more stringent legal frameworks and a harmonised international response are necessary to effectively handle the strategies adopted by traffickers.

By analysing these crises, the article emphasizes the need for stronger legal frameworks and coordinated international responses to address the evolving strategies of traffickers during periods of disruptions.

Key words: human trafficking, Covid-19, war, climate change, Palermo Protocol

A.G. Суербаева¹, М.Трипкович¹

¹Эдинбург университети

(e-mail: asuyerbayeva@gmail.com, milena.tripkovic@ed.ac.uk)

ЖАҢАНДЫҚ ДАҒДАРЫСТЫҢ АДАМ САУДАСЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ (ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР)

Аңдатпа

Адам саудасы құрбандардың нақты санын дәл анықтаудағы қиындықтарға байланысты қанаудың ең күрделі түрлерінің бірі болып саналады. Қылмыстың бұл түрі ішкі және халықаралық деңгейде жұмыс істейді, әр елге адам саудасының көзі, транзиті немесе баратын жері ретінде әсер етеді. Мақалада COVID-19, қарулы қақтығыстар немесе климаттың өзгеруі сияқты дағдарыстар кезінде адам саудагерлері пайданы барынша арттыру үшін халықтың осал топтарын пайдалану үшін өз әрекеттерін сәтті бейімдегені айтылған. Пандемия Үндістанда киберсекс саудасының өсуіне әкелді, онда адам саудагерлері онлайн платформалар арқылы кішкентай балаларды нысанаға алды. Украинадағы соғыс басқа елдерде қауіпсіздікті іздейтін босқындардың осалдығын күшейтіп, оларды жыныстық қанау және еңбек қанау мақсатында

адам саудасының негізгі нысанасына айналдырды. Климаттың өзгеруі Венесуэла халқына жойқын әсер етіп, көптеген адамдарды кез-келген жұмыс түрін іздеуге мәжбүр етті, осылайша адам саудасына ұшырады. Мақалада адам саудасы мәселесін тиімді шешуге кедергі мұндай анықтаманың нақты анықтамасының болмауына, сондай-ақ ішкі және халықаралық заңнамаларда олқылықтардың болуына байланысты туындайтыны анықталған. Ол сондай-ақ дағдарыстар кезінде адам саудагерлері қабылдаған стратегияларды тиімді жүзеге асыру үшін неғұрлым қатаң құқықтық база мен үйлестірілген халықаралық әрекет ету шаралары қажет екенін зерттейді. Осы дағдарыстарды талдай отырып, мақалада адам саудагерлерінің бұзылу кезеңдеріндегі дамып келе жатқан стратегияларын шешу үшін құқықтық базаны нығайту және үйлестірілген халықаралық әрекет ету шараларын қабылдау қажеттілігі атап өтілген.

Түйін сөздер: адам саудасы, Covid-19, соғыс, климаттың өзгеруі, Палермо хаттамасы

А.Г. Суербаяева.¹, М.Трипкович ¹

¹Эдинбургский университет

(e-mail: asuerybayeva@gmail.com, milena.tripkovic@ed.ac.uk)

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА НА ТОРГОВЛЮ ЛЮДЬМИ (ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ)

Аннотация

Торговля людьми считается одной из наиболее опасных форм эксплуатации из-за сложности точного определения числа жертв. Этот вид преступлений совершается как на национальном, так и на международном уровнях, затрагивая каждую страну как источник, транзитный пункт или пункт назначения для жертв торговли людьми. В этой статье утверждается, что во время таких кризисов, как COVID-19, вооруженные конфликты или изменение климата, торговцы людьми успешно адаптировали свои методы работы для эксплуатации уязвимых групп населения с целью максимизации прибыли. Пандемия привела к росту киберсексуальной торговли людьми в Индии, где торговцы людьми ориентируются на маленьких детей через онлайн-платформы. Война в Украине повысила уязвимость беженцев, которые ищут безопасности в других странах, что делает их основными объектами торговли людьми в целях сексуальной и трудовой эксплуатации. Изменение климата оказало разрушительное воздействие на население Венесуэлы, вынудив многих искать любую форму занятости, что привело к торговле людьми. В статье указывается, что препятствием для эффективного решения проблемы торговли людьми является отсутствие четкого определения этого понятия, а также наличие пробелов как во внутреннем, так и в международном законодательстве. Далее в нем рассматривается вопрос о том, что во время кризисов необходимы более строгие правовые рамки и согласованные международные ответные меры для эффективного осуществления стратегий, применяемых торговцами людьми.

Анализируя эти кризисы, в статье подчеркивается необходимость укрепления правовой базы и скоординированных международных мер реагирования на меняющиеся стратегии торговцев людьми в периоды сбоев.

Ключевые слова: торговля людьми, Covid-19, война, изменение климата, Палермский протокол.

Introduction

Human trafficking is recognised as one of the most complex and challenging forms of exploitation across the world. It is a form of organised crime that operates not only at the domestic level but also on a transnational scale, involving many countries. Thus, any country can be considered as a source, transit, or destination for trafficking networks to recruit, exploit, and profit from their victims. Traffickers usually use their own strategy to attract vulnerable individuals for their criminal activities. However,

during times of global disruptions, criminal activity of traffickers does not decline. In turn, it forces traffickers to adapt to new circumstances and recruit victims through other methods. The article discusses human trafficking during times of crisis, particularly looking at the impacts of Covid-19, war, and climate change, that lead to the rise of criminal activities [1]. It argues that such challenging circumstances can increase individuals' vulnerability, making them easy targets for traffickers. The article examines cases of human trafficking across various countries to assess how they address the issue both domestically and internationally. It starts with an explanation of the significance of focusing attention particularly on human trafficking, and addressing the challenges posed by its dubious definition. The article then moves to examining the impact of Covid-19 on the growth of cybersex cases in India. Then, it explores the connection between war and human trafficking, demonstrating how the war makes individuals more vulnerable and more likely to become the subjects of sexual and labour exploitation [2]. The paper also addresses the pressing issue of climate change, using the example of Venezuela's natural disasters to show how traffickers use this disruption for their own benefits in exploiting individuals. Finally, the article concludes by summarising the key points explored and highlighting the major trends in how traffickers adapt their strategies during crises like these. It also offers the author's own contribution and recommendation for States to adopt certain measures to enhance their responses in dealing with human trafficking issues in situations like war, pandemic, or climate change.

Materials and methods

At the end of 1980s, organised crime has become a significant issue in most European countries. However, the term 'organised crime' itself remains a subject of controversy. Nevertheless, it is commonly acknowledged that activities with involvement of violence or threat to exert control over individuals or resources are used in relation to the organised crime term. The rise of criminal networks led to their involvement in various illicit activities, such as drug trafficking, arms smuggling, human trafficking, and other transnational crimes [3]. Along with this, the growth of globalism has contributed to the activities of organised crime, making it more complicated and involving a wide range of cross-border criminal activities. However, to make the essay more focused and explain the issue of organised crime in-depth, it focuses particularly on human trafficking that has recently gained attention across various disciplines including law and criminology. It is important to explore it as the issue with human trafficking concerns every nation, whether as a country of origin, transit, or destination for trafficking victims [4]. There is still no accurate data on victims of human trafficking compared to other forms of trafficking, primarily due to lack of precise definitions, underreporting, and the challenges associated with tracking and documenting cases. The cases of human trafficking occur in most places around the world, despite being recognised as an illegal activity, involving different forms of trafficking from sexual exploitation to forced labour [5].

The following sections explain that what drives a person to become a human trafficker is to get advantage and exploitation of individuals that live in vulnerable conditions, such as poverty or displacement. Importantly, the main goal of the organised crime is to generate a financial gain of those who manage and conduct human trafficking activities, but not those who become direct victims of such criminal acts. Therefore, due to the absence of precise definition of the term 'trafficking', it remains complicated to hold perpetrators responsible for their actions. In 2000, the United Nations' General Assembly has adopted the United Nations (UN) Trafficking Protocol, known as the Palermo Protocol. The Protocol has widened the scope of the term 'trafficking' by now acknowledging that men can also become victims of such crime as well as children and women [6]. The drafters of the Protocol have provided specific objective of the document, yet they did not manage to conclude the precise and clear definition of the 'trafficking'. Thus, this has led to a situation where each State adopts its' own definition of the word 'trafficking' and argue that each of their interpretation follows an international agreement, while it is not the case as those terms do not align with the definition that is outlined under the Palermo Protocol. However, by redrawing attention from the controversy over terminology, there is a common feature that determines if the activity involves human trafficking, such as 'recruiting

individuals, transporting, and transferring them through forceful and fraudulent means with the aim to make profit from these individuals.’ From the *Prosecutor v Kunarac* case, the Appeals Chambers stated that human trafficking refers to the modern slavery, where the *actus reus* involves exercising powers by taking ownership over an individual, and the *mens rea* constitutes the intentional deprivation of the individual’s autonomy through forceful or coercive actions [7]. Moreover, with the progression of technologies, it has provided traffickers with possibility to quickly identify potential victims and exploit them, which is explained in the next section in relation to Covid-19.

Results and discussion

From the previous discussion, it has been determined that it already remains complicated to detect and prosecute human trafficking activities. Nevertheless, the situation has become more complex with appearance of Covid-19 that has impact social and economic sectors and led to the increase of sex trafficking cases. As a result, this caused significant unemployment, food scarcity, and housing instability, which severely affected vulnerable populations. Criminologist Robert Agnew, through his General Strain Theory, explains that when individuals encounter significant strains in their lives, they become more prone to engage in criminal behaviour [8]. For instance, dissatisfaction with one's living conditions or financial losses can result in negative emotions, such as frustration or anger, ultimately driving an individual toward criminal activity as a coping mechanism. This can explain the increase in sex trafficking, as traffickers were forced to adapt their methods to achieve their primary goal, such as generating revenue, amid the new stay-at-home restrictions [9].

It is important to emphasise that the situation with Covid-19 has particularly put children at a big risk, as they tend to spend more time online on various forums and gaming platforms, making them more vulnerable to become trafficking victims [10]. This can happen as traffickers can make promises to their victims and provide them with a “good paid job” through online advertising. For instance, India experienced a significant rise in child sex trafficking, caused by the loss of parents to Covid-19, or the unemployment of parents, which made children seek work to support their struggling families. Therefore, an economic hardship serves as a push factor that makes children to look for online jobs, especially during pandemic time when many adolescents lost access to school meals and were pressured to support themselves and their families. This explains the reason children become perfect targets for traffickers, as their desperation often leads them to accept low-paying jobs and work under inhumane conditions. Data from the National Centre for Missing and Exploited Children revealed a dramatic surge in online exploitation, from 2 million in March 2020 to 4.2 million in April 2020. Moreover, [Table 1](#) illustrates a remarkable increase in the number of online ads on Oklute (a site for commercial sex work) since the beginning of Covid-19 outbreak [11].

Moreover, the pandemic forced traffickers to change their *modus operandi*, targeting young girls and luring them into false love relationships, forcing them to migrate to other cities where they were coerced into exploitation. In such situation, traffickers confine their victims in a windowless room with no doors or curtains, providing them only with a webcam with prohibition to leave the room. Considering the pandemic situation, victims had even more challenges to escape from traffickers due to restrictions around the world. On the other hand, the Supreme Court of India adopted a *suo-moto* approach to address the violence and abuse faced by children during the Covid, including sex trafficking issues. The Court also expanded the interpretation of “force” in the *People’s Union For the Democratic Rights v Union of India* case to include compulsion coming due to lack of financial means that force individuals to take underpaid labour, leaving them no choice. Still, addressing commercial sex exploitation remains legally complicated issue in India, as the country lacks specific legislation dealing with human trafficking, particularly in the context of online platforms. Another reason is that due to unprofessional approach of Indian police and their lack of digital knowledge in relation to cybercrimes makes it more challenging to identify situations with involvement of human trafficking on online platforms. The traffickers have also managed to cover carefully their activities from potential clients as well as from the law enforcement authorities. The Palermo Protocol that is aimed to protect victims of human trafficking, lacks a universally accepted definition of what constitutes trafficking in persons,

creating inconsistencies in its interpretation and application across jurisdictions. It becomes more complicated when addressing online criminal acts conducted by traffickers, as most States do not explicitly criminalise such activities. The Protocol could benefit from specifically addressing the blackmail of victims by traffickers, involving the use of digital recordings of their exploitation. The *travaux préparatoires* nature of the Protocol also leaves the issue of victims' consent unclear to allow States to interpret and apply the provisions of the Protocol according to their own legal frameworks and cultural views on consent [12]. The case of Covid-19 demonstrates how the pandemic exacerbated the challenges of human trafficking, significantly increasing the vulnerability of children and young girls to online sex trafficking. The next section explores a similar issue that arises from armed conflicts. Since the start of the war in Ukraine, the number of refugees have dramatically raised, providing a new opportunity for traffickers to get advantage of such crisis and exploit the vulnerable population [13].

The connection between war and human trafficking cannot always be immediately apparent, but armed conflict significantly increases vulnerability. However, when human rights laws are disregarded and safety protections are lacking, it creates an ideal environment for small, organised crime groups to engage in human trafficking. Traffickers change their *modus operandi* by forcibly recruiting children into armed groups and exploiting individuals for sexual abuse or forced labour. As discussed in Section 1, it is challenging to determine the exact number of human trafficking victims, but with the military conflict it becomes even more complicated due to the absence of state authority and the weakening rule of law [14]. The 2022 Russian's full invasion in Ukraine led to the influx of refugees fleeing to other countries, increasing the risk of becoming victims for traffickers and modern slavery. Before the start of war in 2014, Ukraine used to be a source, transit, and destination for forced labour and sex trafficking. However, with the start of the 2022 war, Ukraine has become a source country only for traffickers. Under the establishment of martial law, Ukraine restricted the departure of most men from the country, leading to approximately 90% of Ukrainian refugees being women. This demographic shift considerably increased female vulnerability to sexual and labour trafficking, as they became the main targets of exploitation. Criminal groups mainly target women by presenting false promises of employment in modelling, the beauty industry, and even opportunities to study abroad. However, the victims often find themselves working in clubs and bars, primarily forced to provide intimate service and often being unaware that they are victims of sexual exploitation [15]. Traffickers often target Ukrainian refugees both within and beyond Ukraine, approaching them through online communication platforms, within refugee camps, or at border crossings. There has also been an increased percentage of refugees from Ukraine who were ready to undertake unpaid jobs and work for long hours as a means of escaping the war, which has made it easier for traffickers to exploit them [16].

On the contrary, European countries helped to reduce the influx of Ukrainians refugees being trafficked by giving them a temporary right to work, healthcare, education, such as the EU 2001 Temporary Protection Directive. European States undertook a distinct approach toward Ukrainian refugees, refraining from deporting them for irregular border crossing in contrast to other refugee groups. Nevertheless, Ukrainian refugees continue to work under exploitative working conditions with low-paying jobs and weak labour rights. Many refugees accept these conditions due to limited proficiency in the local language, a lack of awareness regarding their rights, or simply a mistrust in the judicial system. This leads in their willingness to accept dubious job offers or engage in unpaid trial periods, further heightening their vulnerability to exploitation. In 2022, the Ukrainian government also stated that because of the presence of armed conflict on its' territory, it leads to the absence of required resources to address the issue of human trafficking, making it more complicated to enforce the Palermo Protocol. Also considering the martial law taking place, which prevents the full implementation of the Protocol. Moreover, it remains difficult to get full information of human trafficking victims due to the lack of data being available, particularly during armed conflict. The armed conflict in Ukraine demonstrates that the armed conflicts change trafficking strategies, as it incentivises traffickers to place a higher focus on targeting the most vulnerable population, such as women and children, for labour and sexual exploitation. Similarly, the following section illustrates the connection of the climate change to the human trafficking, where the former has become a catalyst factor by providing human traffickers

with opportunity to get advantage of the crises situation and adopt a different approach by targeting the vulnerable proportion of population [17].

Climate change has become a major problem affecting the living conditions of people variably from long-term shifts in temperature to severe droughts, floods, wildfires, and other natural disasters. The UN Secretary-General, Antonio Guterres stated that the consequences of climate change led to the increase of human trafficking cases as it creates a vulnerable and desperate environment [18]. In such scenario, the poor part of population become victims of natural disasters as they tend to suffer from the loss of vital resources that are their major contributor to the economy, serve as a major contributor to their economy, including agriculture and fishing industries. Therefore, the damage to the economy results in the rise of poverty and prices of goods, making the population vulnerable targets for the traffickers [19].

From 2013 to 2016, Venezuela experienced a severe drought due to significant lack of rainfall that extremely impacted its agriculture and energy sectors, negatively contributing to the country's economy, and healthcare system [20]. According to Article 12(2) of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), it states that States must 'take all necessary measures to ensure the full realisation of the right to physical and mental health of its citizens'. Moreover, the General Comment No. 14 emphasises if a responsible State fails to meet its' obligations by not making the full use of its available resources to ensure the implementation of the right to health, it will be considered as a breach with international human rights obligations [21]. In situation with Venezuela, the national government failed to effectively use its resources, wasting them due to corruption and poor governance, resulting in poverty which is also supported by climate change. This was a push factor which led around 35,300 Venezuelans to migrate to the closest island Trinidad and Tobago, with the aim to fulfil their basic needs, such as food, healthcare, employment, and others [22]. The harmful natural disasters put serious strains on the State's resources, compelling them to provide basic human necessities, while diverting attention from anti-trafficking efforts. In search of better opportunities, these vulnerable people become easy targets of traffickers due to their desperation and trust with a promise of a high-paying job [23]. As a result, traffickers can post more advertisements aimed at specific ethnicity or nationality. Through fraudulent job offers in domestic service and low-skilled work in unregulated brothels, Venezuelan children and women become main targets for sexual and labour exploitation [24]. Overall, Venezuelan migrants in Trinidad and Tobago experience harsh working conditions, earning low salaries and working long hours in roles that are typically avoided by the local population. Some argue that through labour exploitation it allows traffickers to recruit victims and pay them low wages, which decreases the cost of labour and increases profit.

Despite legal protections that provide some benefits for migrants, the legal system is poorly enforced, and Venezuelans must work under inhumane conditions with low compensation [25]. Under human rights law, States have positive obligations to "*act with due diligence*" to protect individuals becoming victims of traffickers. Trinidad and Tobago's legislation, the Trafficking Persons (TiPs) Act, lacks clear definitions of terms "forced labour" and "slavery" with an issue of proving the intent to exploit, leading to legal gaps that undermine justice. A 2021 case of a Venezuelan woman who was forced to sell her child was overruled due to unclear legal standards and unreliable evidence. Even though the island is party to numerous international protocols and conventions, it fails to fulfil its obligations to protect human rights, particularly of migrants due to its' ineffective and undeveloped legal provisions. Moreover, climate change acts as a confounder by weakening legal institutions, failing to lower the number of trafficking instances as well as the diminishing the capability to incorporate anti-trafficking laws efficiently [26].

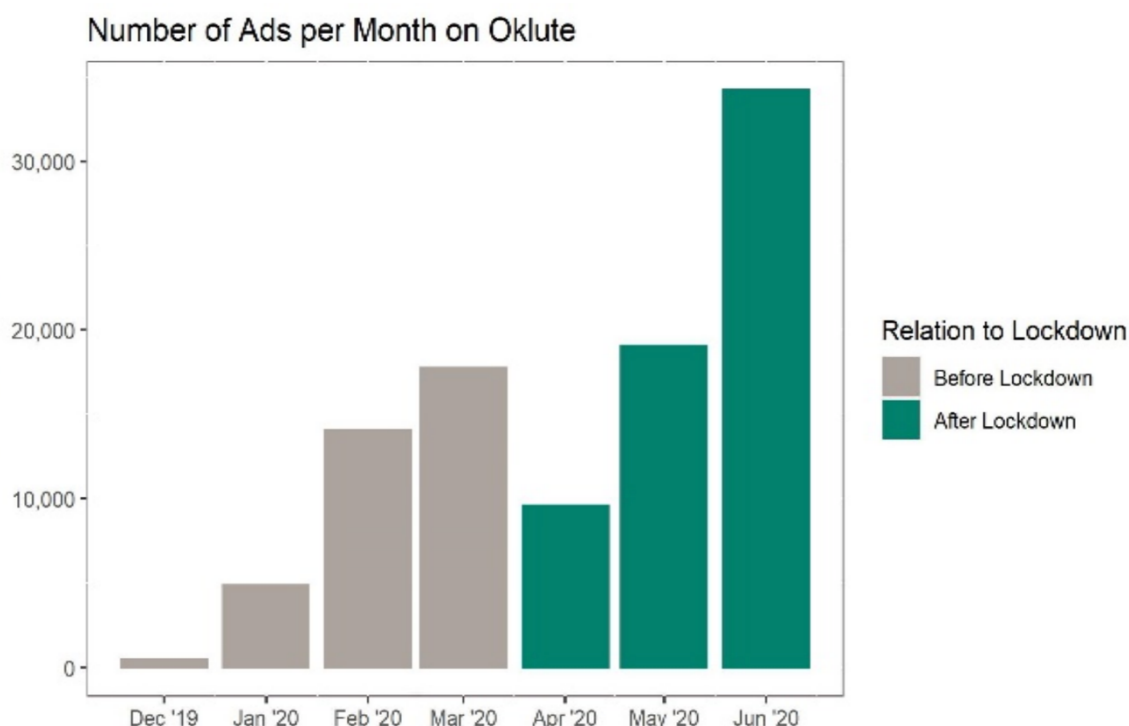
Human trafficking is a multi-billion-dollar criminal industry operating globally, generating profits of approximately 9.5\$ billion every year. Therefore, it remains a complicated problem to address it quickly and efficiently, as behind the scenes such activity serves the interest of some powerful individuals and States. This explains the reason of the failure to adopt solution for this issue despite the establishment of anti-trafficking laws or international agreements. It can also be the case that to meet the interests of wealthy and influential actors, States adopt vague domestic and international legislations

regarding human trafficking. Despite the fact, that the term of ‘human trafficking’ has expanded by including not only sexual exploitation but also forced labour, forced marriage, or child soldiering, some States can still take advantage of this ambiguity to apply the term in the way that aligns with their own agendas [27].

Appendix

Table 1.

Figure 2: Number of ads and video-related ads on Oklute

Conclusion

The article narrowed the question to focus primarily on the issue of human trafficking and how the activities of traffickers change in times of crises, such as Covid-19, war, and climate change. From the three crises discussed, it is evident that instances of human trafficking have increased significantly as a direct consequence. All three examples demonstrate that in turbulent situations, traffickers can easily change their *modus operandi* to exploit new opportunities for identifying victims, ultimately serving their primary goal of maximising profit. For instance, during the pandemic, traffickers changed their methods by utilising online platforms and applications to identify potential victims and attract new clients, as was discussed in the case of India. Traffickers also take advantage of vulnerable refugees who flee from their home countries due to the war, which could be seen with the case of Ukraine in 2022. Poverty and climate change in Venezuela have significantly contributed to the rise in human trafficking cases, as affected individuals who wanted to secure any form of employment or income to survive became easy targets for traffickers. A common pattern across all three crises is that most victims were women and young individuals who were seeking employment but ended up exploited either sexually or through forced labour. The article also emphasised that poverty, poor governance and lack of income are the root causes of human trafficking and push factors, forcing victims to accept any type of employment to support themselves or families. Although some States have implemented domestic anti-trafficking laws to prevent human trafficking, enforcement remains challenging during crises such as war or the Covid-19 pandemic. The internationally recognised Palermo Protocol also has proven to be

ineffective due to its lack of precise definitions in these specific scenarios. It was argued that some States would benefit to have ambiguous definitions to apply the law in their own interpretation. I would highlight this gap in international and domestic legislation, and recommend that States provide clear definitions of trafficking, explicitly identify victims, and address human trafficking during the crises discussed in the article. Human trafficking remains one of the challenging types of exploitation, mostly due to the difficulty in finding out the exact number of victims. Therefore, it is essential for laws to be strengthened and more effectively always enforced, regardless of the existing circumstances.

Authors' contributions

Milena Tripkovic made a significant contribution to the development of the conceptual and methodological framework of the research. The author participated in defining the research problem, clarifying the purpose and key research questions, ensuring theoretical clarity and scientific validity of the article structure. Proposed and justified the use of appropriate methods of analysis, including comparative-analytical and interpretive approaches. During the preparation of the article M. Tripkovich analyzed the interpretation of the results, she highlighted the most significant relationships and formulated reasoned conclusions. At the final stage, she conducted a comprehensive review of the text, made recommendations to improve the logic of presentation, correctness of terminology, structure and style of scientific narrative. The author made a significant contribution to the formulation of the conclusions of the article, summarizing the results of the analysis and emphasizing the need to strengthen the regulatory framework and apply coordinated interstate responses to the adaptive strategies of traffickers.

Anelya Suerbaeva played a key role in choosing analytical directions and shaping the structure of the article. She identified the main research problem - the impact of global crises (COVID-19, armed conflicts and climate change) on the transformation of human trafficking mechanisms - and formulated the research hypothesis that criminal networks adapt their exploitation models to new conditions in order to increase profits. The author has independently conducted a comprehensive analysis of international and regional sources, including reports of human rights organizations, law enforcement data, UN studies and relevant academic publications. She collected and analyzed case studies from three key countries - India, Ukraine and Venezuela - revealing how different types of crises differentially increase the vulnerability of populations and open new opportunities for traffickers. The author developed an argumentation demonstrating the growth of cybersexual exploitation of children in India during the pandemic, reasonably highlighted the increased vulnerability of Ukrainian refugees in war conditions, and analyzed the impact of climate change on the socio-economic situation of the population of Venezuela as a factor leading to the involvement of people in labor exploitation. Suerbaeva A. also conducted a detailed review of domestic and international legal norms, including the provisions of the Palermo Protocol. Based on this analysis, she formulated proposals to strengthen the legal framework and international coordination in times of crisis.

References:

- 1 Kleemans E.R. *Organized Crime, Transit Crime, and Racketeering* / E.R.Kleemans. — *Crime and Justice*. — 2007. — 35(1). — P. 163-215.
- 2 James O. *Problems of Definition; What is Organized Crime?* / O. James, J.O. Finckenauer; in Georgios A. Antonopoulos (Ed.). — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. — P. 63-83.
- 3 Paoli L. *Organized Crime: A Contested Concept* / L. Paoli and T.V. Beken; in Leitzia Paoli (Ed.). — *The Oxford Handbook of Organized Crime* (Oxford University Press 2014. — 713 p.
- 4 Limoncelli S.A. *Human Trafficking: Globalization, Exploitation, and Transnational Sociology* / S.A. Limoncelli // *Sociology Compass*. — 2009. — 3(1). <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00178.x>
- 5 Rankin G. and Kinsella N. *Human Trafficking — The Importance of Knowledge Information Exchange* / G. Rankin, N. Kinsella; in Babak Akhgar and Simeon Yates (Eds). — *Intelligence Management*. — Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-3-319-08389-6_10

- 6 Gerrard M.B. *Climate Change and Human Trafficking After the Paris Agreement* / M.B. Gerrard. — *University of Miami Law Review*. — 2017. — 72(2). — 346.
- 7 Ray N. *COVID-19 and Child Trafficking in India: Mapping The Crisis Through Media Coverage* / N. Ray; in Georgious A. Antonopoulos (Ed.) — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. <https://doi.org/10.1007/s12117-024-09550-4>
- 8 Nikolic-Ristanovic V. *Trafficking in Humans and Illegal Economy in War and Post-War Society* / V. Nikolic-Ristanovic. — *Crime, Money and Criminal Mobility in Europe*. — 2009. — 117. — P. 121.
- 9 Abramson K. *Beyond Consent Toward Safeguarding Human Rights: Implementing the United Nations Trafficking Protocol* / K. Abramson. — *Nations Trafficking Protocol* — *Harvard International Law Journal*. — 2003. — 44(2). — P. 473-487.
- 10 Smith M.V. *Applying the United Nations Trafficking Protocol in the Context of Climate Change* / M.V. Smith. — *Chicago Journal of International Law*. — 2021. — 22(1). — P. 307-318.
- 11 Potts Jr.L.G. *Global Trafficking in Human Beings: Assessing the Success of the United Nations Protocol to Prevent Trafficking in Persons* / Potts Jr L.G. — *George Washington International Law Review*. — 2003. — 35(1). — P. 277-289.
- 12 Seideman C.A. *The Palermo Protocol: Why It Has Been Ineffective in Reducing Human Sex Trafficking* / C.A. Seideman. — *Global Tides*. — 2015. — 9(1). — P. 6-18.
- 13 Paliichuk E. *Fight or Flight, Or How Ukrainians Struggle for Science Commitment: Exploring Human Trafficking Vulnerabilities During the War* / E. Paliichuk. — *Borys Crinchenko Kyiv Metropolitan University*. — 2023. — 214 p.
- 14 Correia M.V. *The Challenges of Prosecuting Cases of Trafficking in Persons* / M.V. Correia; in Angelina Teixeira (Ed). — *A Chave para a Regulamentação da Proteção de Dados*. — *DataVenía* 2016. — 310 p.
- 15 Pawar A.A. *Technological Impact on Modus Operandi of Human Trafficking and Efficacy of Indian Legislation to Curb the Same* / A.A. Pawar. — *Indian Journal of Law and Legal Research*. — 2023. — Vol. 4, Issue 6. — P. 4-18.
- 16 Coxen J.O. *COVID-19 Pandemic's Impact on Online Sex Advertising and Sex Trafficking* / J.O. Coxen, V. Castro, B. Car, G. Bredin, S. Guikema // *Journal of Human Trafficking*. — 2023. — P. 11-28.
- 17 Panda P. *Increased Emergency Department Identification of Young People Experiencing Trafficking During the COVID-19 Pandemic: An Interrupted Time-Series Analysis* / P. Panda, A. Fang, J. Newberry, A. Patel // *Public Health Reports*. — 2025. — 140(Supplement I). — P. 75-89.
- 18 Agnew R. *General Strain Theory* / R. Agnew, T. Brezina; in Marvin D. Krohn, Nicole Hendrix, Gina Penly Hall, Alan J. Lizotte (Eds.). — *Handbook on Crime and Deviance*. — Springer International Publishing, 2019. — P. 145-157.
- 19 Ewen P. *The Finance of Sex Trafficking and Impact of COVID-19* / P. Ewen // *Journal of Modern Slavery*. — 2021. — 6(2). — P. 165-178.
- 20 Derby N. C. *Human Trafficking: Explanatory of Theories* / N. C. Derby; in Maria Krambia Kapardis, Colin Clark, Ajwang' Warria, Michel Dion (Eds.) // *The Palgrave Handbook on Modern Slavery* (Palgrave Macmillan 2024). — 2024. — P. 8-21.
- 21 Ray N. *Covid-19 and Child Trafficking in India: Mapping the Crisis Through Media Coverage* / N. Ray; in Georgious A. Antonopoulos (Ed.). — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. — P. 12-24.
- 22 Giammarinaro M.G. *COVID-19 Position Paper: The Impact and Consequences of the COVID-19 Pandemic on Trafficked and Exploited Persons [Electronic resource]* / M.G. Giammarinaro // *Special Rapporteur on Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, 8 June 2020). — P. 7. — Access mode: <https://respect.international/wp-content/uploads/2020/06/The-impact-and-consequences-of-the-COVID-19-pandemic-on-trafficked-and-exploited-persons.pdf> (Accessed 22 August 2025).
- 23 Parakh H. *Illegal Organ and Human Trafficking During COVID-19* / H. Parakh // *International Journal of Law Management & Humanities*. — 2021. — 4. — P. 1817-1829.

24 Keaveney E. *Red Light Refracted: Impacts of COVID-19 on Commercial Sexual Exploitation in Maharashtra, India* / E. Keaveney, M. Iyer, X. Liu, R. Jackson, K. Kysia // *Journal of Modern Slavery: A Multidisciplinary Exploration of Human Trafficking Solutions*. — 2021. — 6(2) — P. 178-179.

25 Niumai A. *Current Trends in Human Trafficking, Modus Operandi, and Law in India* / A. Niumai; in Ajailiu Niumai and Abha Chauhan (Eds.) // *Gender, Law and Social Transformation in India*. — Springer, 2022. — P. 42-43.

26 Prakash P. *Cyber Sex Trafficking - A New Way of Exploitation* / P. Prakash, M.N. Singh // *Journal of Positive School of Psychology*. — 2022. — 6(6). — P. 1102-1117.

27 Закаурцева Т.А. Внедрение странами Запада концепции “выживших” в решении проблемы торговли людьми / Т.Ф. Закаурцева, Н.Г. Смолик // *Вестник Ученых-международников*. — 2024. — №1(27). — С. 89-107.

References:

1 Kleemans E.R. *Organized Crime, Transit Crime, and Racketeering* / E.R. Kleemans. — *Crime and Justice*. — 2007. — 35(1). — P. 163-215.

2 James O. *Problems of Definition; What is Organized Crime?* / O. James, J.O. Finckelbauer; in Georgios A. Antonopoulos (Ed.). — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. — P. 63-83.

3 Paoli L. *Organized Crime: A Contested Concept* / L. Paoli and T.V. Beken; in Leitzia Paoli (Ed.). — *The Oxford Handbook of Organized Crime* (Oxford University Press 2014. — 713 p.

4 Limoncelli S.A. *Human Trafficking: Globalization, Exploitation, and Transnational Sociology* / S.A. Limoncelli // *Sociology Compass*. — 2009. — 3(1). <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00178.x>

5 Rankin G. and Kinsella N. *Human Trafficking — The Importance of Knowledge Information Exchange* / G. Rankin, N. Kinsella; in Babak Akhgar and Simeon Yates (Eds.). — *Intelligence Management*. — Springer, 2011. https://doi.org/10.1007/978-3-319-08389-6_10

6 Gerrard M.B. *Climate Change and Human Trafficking After the Paris Agreement* / M.B. Gerrard. — *University of Miami Law Review*. — 2017. — 72(2). — 346.

7 Ray N. *COVID-19 and Child Trafficking in India: Mapping The Crisis Through Media Coverage* / N. Ray; in Georgios A. Antonopoulos (Ed.) — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. <https://doi.org/10.1007/s12117-024-09550-4>

8 Nikolic-Ristanovic V. *Trafficking in Humans and Illegal Economy in War and Post-War Society* / V. Nikolic-Ristanovic. — *Crime, Money and Criminal Mobility in Europe*. — 2009. — 117. — P. 121.

9 Abramson K. *Beyond Consent Toward Safeguarding Human Rights: Implementing the United Nations Trafficking Protocol* / K. Abramson. — *Nations Trafficking Protocol* — *Harvard International Law Journal*. — 2003. — 44(2). — P. 473-487.

10 Smith M.V. *Applying the United Nations Trafficking Protocol in the Context of Climate Change* / M.V. Smith. — *Chicago Journal of International Law*. — 2021. — 22(1). — P. 307-318.

11 Potts Jr L.G. *Global Trafficking in Human Beings: Assessing the Success of the United Nations Protocol to Prevent Trafficking in Persons* / Potts Jr L.G. — *Nations Protocol to Prevent Trafficking in Persons*. — *George Washington International Law Review*. — 2003. — 35(1). — P. 277-289.

12 Seideman C.A. *The Palermo Protocol: Why It Has Been Ineffective in Reducing Human Sex Trafficking* / C.A. Seideman. — *Global Tides*. — 2015. — 9(1). — P. 6-18.

13 Paliichuk E. *Fight or Flight, Or How Ukrainians Struggle for Science Commitment: Exploring Human Trafficking Vulnerabilities During the War* / E. Paliichuk. — *Borys Crinchenko Kyiv Metropolitan University*. — 2023. — 214 r.

14 Correia M.V. *The Challenges of Prosecuting Cases of Trafficking in Persons* / M.V. Correia; in Angelina Teixeira (Ed.). — *A Chave para a Regulamentação da Proteção de Dados*. — *DataVenía* 2016. — 310 r.

15 Pawar A.A. *Technological Impact on Modus Operandi of Human Trafficking and Efficacy of Indian Legislation to Curb the Same* / A.A. Pawar. — *Indian Journal of Law and Legal Research*. — 2023. — Vol. 4, Issue 6. — P. 4-18.

- 16Coxen J.O. COVID-19 Pandemic's Impact on Online Sex Advertising and Sex Trafficking' / J.O. Coxen, V. Castro, B. Car, G. Bredin, S. Guikema // *Journal of Human Trafficking*. — 2023. — P. 11-28.
- 17Panda P. Increased Emergency Department Identification of Young People Experiencing Trafficking During the COVID-19 Pandemic: An Interrupted Time-Series Analysis' / P. Panda, A. Fang, J. Newberry, A. Patel // *Public Health Reports*. — 2025. — 140(Supplement I). — P. 75-89.
- 18Agnew R. General Strain Theory / R. Agnew, T. Brezina; in Marvin D. Krohn, Nicole Hendrix, Gina Penly Hall, Alan J. Lizotte (Eds.). — *Handbook on Crime and Deviance*. — Springer International Publishing, 2019. — P. 145-157.
- 19Ewen P. The Finance of Sex Trafficking and Impact of COVID-19 / P. Ewen // *Journal of Modern Slavery*. — 2021. — 6(2). — P. 165-178.
- 20Derby N. C. Human Trafficking: Explanatory of Theories / N. C. Derby; in Maria Krambia Kapardis, Colin Clark, Ajwang' Warri, Michel Dion (Eds.) // *The Palgrave Handbook on Modern Slavery* (Palgrave Macmillan 2024). — 2024. — P. 8-21.
- 21Ray N. Covid-19 and Child Trafficking in India: Mapping the Crisis Through Media Coverage / N. Ray; in Georgious A. Antonopoulos (Ed.). — *Trends in Organized Crime*. — Springer 2023. — P. 12-24.
- 22Giammarinaro M.G. COVID-19 Position Paper: The Impact and Consequences of the COVID-19 Pandemic on Trafficked and Exploited Persons [Electronic resource] / M.G. Giammarinaro // *Special Rapporteur on Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, 8 June 2020). — P. 7. — Access mode: <https://respect.international/wp-content/uploads/2020/06/The-impact-and-consequences-of-the-COVID-19-pandemic-on-trafficked-and-exploited-persons.pdf> (Accessed 22 August 2025).
- 23Parakh H. Illegal Organ and Human Trafficking During COVID-19 / H. Parakh // *International Journal of Law Management & Humanities*. — 2021. — 4. — P. 1817-1829.
- 24Keaveney E. Red Light Refracted: Impacts of COVID-19 on Commercial Sexual Exploitation in Maharashtra, India / E. Keaveney, M. Iyer, X. Liu, R. Jackson, K. Kysia // *Journal of Modern Slavery: A Multidisciplinary Exploration of Human Trafficking Solutions*. — 2021. — 6(2) — P. 178-179.
- 25Niumai A. Current Trends in Human Trafficking, Modus Operandi, and Law in India / A. Niumai; in Ajailiu Niumai and Abha Chauhan (Eds.) // *Gender, Law and Social Transformation in India*. — Springer, 2022. — P. 42-43.
- 26Prakash P. Cyber Sex Trafficking - A New Way of Exploitation / P. Prakash, M.N. Singh // *Journal of Positive School of Psychology*. — 2022. — 6(6). — P. 1102-1117..
- 27Zakaureva T.A. Vnedrenie stranami Zapada koncepcii "vyzhivshih" v reshenii problemy trgovli ljud'mi / T.F. Zakaureva, N.G. Smolik // *Vestnik Uchenyh-mezhdunarodnikov*. — 2024. — №1(27). — S. 89-107.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Адам Ернар - заң ғылымдарының магистрі, Ташкент мемлекеттік заң университетінің дербес ізденушісі, Өзбекстан, Ташкент қ., e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Жамбекова Айдана Заңғарқызы - заң ғылымдарының магистрі, Қарағанды Ұлттық Зерттеу университетінің 3 курс докторанты, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com

Залесны Яцек - заң ғылымдарының докторы, профессор, Варшава университеті, Польша Республикасы, Варшава қ., e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Калкаева Несибели Бакитовна - заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кылышбаев Дархан Маратович - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының магистранты, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: darkhan.kylyshbayev@mail.ru

Милена Трипкович - заң ғылымдарының докторы, Эдинбург университетінің магистратура бағдарламасының жетекшісі, Ұлыбритания, Шотландия, Эдинбург қ., e-mail: milena.tripkovic@ed.ac.uk

Мұхамеджанов Омонуллa Закирович - заң ғылымдарының докторы, Ташкент мемлекеттік заң университетінің профессоры, Өзбекстан, Ташкент қ., e-mail: amonuzm@yahoo.com

Сайрамбаева Жұлдыз Талғатқызы - заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының доценті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz

Самарин Вадим Игоревич - заң ғылымдарының кандидаты, Беларусь мемлекеттік университетінің қылмыстық процесс және прокурорлық қадағалау кафедрасының доценті, Беларусь Республикасы, Минск қ. e-mail: samarynv@bsu.by

Сатбаева Айжан Мұратқызы - Q Университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: satbayeva.aizhan@mail.ru

Суербасева Анель Гарифуловна - заң ғылымдарының магистрі, Ұлыбритания, Шотландия, Эдинбург қ., e-mail: asuyerbayeva@gmail.com

Султанова Наргиза Таировна - заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының докторанты, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Nargiz_89-11@mail.ru

Тайторина Бинұр Адамқызы - заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық факультетінің профессоры, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистановa Салтанат Сайдахметовна - тарих ғылымдарының кандидаты, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, құқық саласы бойынша білім беру бағдарламасының оқытушы-дәріскері. Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: Tin_019@mail.ru.

Тұрсынбаева Ғалия Ыдырысқызы - заң ғылымдарының магистрі, Q Университетінің аға оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Ялдыз Фират - заң ғылымдарының докторы, профессор, Неджметтин Эрбакан университетінің саясаттану факультетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, Түркия, Кония қ., e-mail: fiyat.yaldiz@erbakan.edu

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адам Ернар - магистр юридических наук, самостоятельный соискатель Ташкентского государственного юридического университета, Узбекистан, г. Ташкент, e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Жамбекова Айдана Зангаровна - магистр юридических наук, докторант 3 курса Карагандинского национального исследовательского университета им. Е.А. Букетова, Казахстан, г.Караганда, e-mail: zhambekovaaaidana5@gmail.com

Залесны Яцек - доктор юридических наук, профессор, Варшавский университет, Республика Польша, г. Варшава, e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Калкаева Несибели Бакитовна - кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции факультета истории и права КазНПУ им. Абая, Казахстан, г.Алматы, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кылышбаев Дархан Маратович - магистрант кафедры Юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, Казахстан, г.Алматы, e-mail: darkhan.kylyshbayev@mail.ru

Мухамеджанов Омонулл Закирович - доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета, Узбекистан, г. Ташкент, e-mail: amonuzm@yahoo.com

Сайрамбаева Жулдыз Талгатовна - кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz

Самарин Вадим Игоревич – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и прокурорского надзора Белорусского государственного университета, Республика Беларусь, г. Минск, e-mail: samarynv@bsu.by

Сатбаева Айжан Муратовна - доцент Q Университета, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: satbayeva.aizhan@mail.ru

Суербаета Амель Гарифуловна – магистр юридических наук, Великобритания, Шотландия, г.Эдинбург, e-mail: asuyerbayeva@gmail.com

Султанова Наргиза Таировна - магистр юридических наук, докторант кафедры международного права Казахского национального университета имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Nargiz_89-11@mail.ru

Тайторина Бинур Адамовна - доктор юридических наук, профессор факультета истории и права КазНПУ имени Абая, Казахстан, г. Алматы, e-mail: binur.a@mail.ru

Тинистанова Салтанат Сайдахметовна - кандидат исторических наук, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, преподаватель-лектор образовательной программы в области права, Казахстан, г.Талдықорған, e-mail: Tin_019@mail.ru

Трипкович Милена - доктор права, руководитель программы магистратуры Эдинбургского университета, Великобритания, Шотландия, г.Эдинбург, e-mail: milena.tripkovic@ed.ac.uk

Турсынбаева Галия Идрисовна - магистр юридических наук, старший преподаватель Q Университета, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Ялдыз Фират - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного права факультета политологии Университета Неджметтина Эрбакана, Турция, г.Конья, e-mail: fiat.yaldiz@erbakan.edu

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Adam Ernar - master of Laws, independent applicant of Tashkent State Law University, Uzbekistan, Tashkent c., e-mail: ernar.adam75@gmail.com

Kalkayeva Nessibeli - candidate of Law, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: nesibeli77@mail.ru

Kylyshbaev Darkhan Maratovich - graduate student of the Department of Jurisprudence of the Faculty of History and Law of the Abai KazNPU, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: darkhan.kylyshbayev@mail.ru

Mukhamedzhanov Omonulla Zakirovich - Doctor of Law, Professor at Tashkent State Law University, Uzbekistan, Tashkent c., e-mail: amonuzm@yahoo.com

Samaryn Vadzim Iharavich - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure and Prosecutorial Supervision of Belarusian State University, Republic of Belarus, Minsk c., e-mail: samarynv@bsu.by

Satbaeva Aizhan Muratovna - Candidate of Law, Associate Professor, Q University, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: satbayeva.aizhan@mail.ru

Sayrambaeva Zhuldyz Talgatovna - Candidate of Law, Associate Professor, Department of International Law, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: zhuldyz.sairambaeva@kaznu.kz

Suerbayeva Anel Garifulovna - Master of Law, United Kingdom, Scotland, Edinburgh c., e-mail: asuerbayeva@gmail.com

Sultanova Nargiza Tairovna - Master of Law, doctoral student of the Department of International Law of the Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: Nargiz_89-11@mail.ru

Taitorina Binur - Doctor of Law, Professor of the Faculty of History and Law of Abai KazNPU, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: binur.a@mail.ru

Tinistanova Saltanat Saydakhmetovna - Candidate of Historical Sciences, Lecturer of the educational program in the field of law of Zhetysu University named after I. Zhansugurov. Taldykorgan c., e-mail: Tin_019@mail.ru.

Tripkovic Milena - Doctor of Law, Head of the Master's Degree Program at the University of Edinburgh, United Kingdom, Scotland, Edinburgh c., e-mail: milena.tripkovic@ed.ac.uk

Tursynbaeva Galiya Idrisovna - Master of Law, Senior Lecturer Q University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: g.tursynbaeva@q.edu.kz

Yaldız Firat - Doctor of Law, Professor, Division of International Law in the Faculty of Political Science, Necmettin Erbakan University, Turkey, Konya c., e-mail: fiat.yaldiz@erbakan.edu

Zalesny Jacek - Doctor of law, Professor, University of Warsaw, Republic of Poland, Warsaw, e-mail: zalesnyjacek@gmail.com

Zhambekova Aidana Zangarovna - Master of Law, 3rd year doctoral student at the E.A. Buketov Karaganda National Research University, Kazakhstan, Karaganda, c., e-mail: zhambekovaaidana5@gmail.com

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық факультеті «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2026 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Редакциялық алқа 2025 жылғы №3(81) бастап жариялауға ұсынылған мақалаларға қойылатын талаптарға өзгерістер мен толықтырулар енгізді. Бұл жаңартылған талаптар «Ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізбесіне қосу үшін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 қаңтардағы №20 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2024 жылғы 14 маусымдағы №295 бұйрығының» ережелерімен негізделген.

Журналдың тақырыптық бағыттары:

- Мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы. Мемлекет және құқық тарихы.
- Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық және процесс.
- Азаматтық құқық және процесс. Еңбек құқығы. Білім беру құқығы.
- Қылмыстық құқық және процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакциялық алқа материалдардың мынадай түрлерін қарайды:

- ғылыми мақалалар;
- ғылыми форумдардың (халықаралық және республикалық конференциялар, дөңгелек үстелдер, ғылыми семинарлар) материалдары бойынша тақырыптық шолулар;
- ірі жарияланымдарға рецензиялар (монографиялар, оқулықтар, академиялық курстар);
- көрнекті отандық құқықтанушы ғалымдар мен практиктерге қатысты немесе олардың құқық теориясы мен тәжірибесінің өзекті мәселелері бойынша сұхбаттары;
- редакцияға хат және оларға жауаптар.

Журналда бұрын жарияланған мақалаларға сілтеме жасау қажет, Scopus және Web of Science базаларында индекстелген журналдарда жарияланған дереккөздерге сілтеме жасау құпталады. Бір автор үшін өзіне-өзі сілтеме жасауға бір мақалада екі реттен артық емес жол беріледі.

Бір автор мақаланы бірлесіп жазған жағдайларды қоспағанда, бір нөмірде бірнеше мақала жариялай алмайды. Төрт адамнан аспайтын бірлескен авторлыққа рұқсат етіледі. Редакциялық алқа бір автордың (авторлар тобының) бір атаумен журналдың келесі үш санынан аспайтын мақалалар сериясын жариялауға келісім беруге құқылы.

Жариялауға қабылданған мақалаларға DOI (The Digital Object Identifier – ғылыми жарияланымның міндетті Халықаралық цифрлық идентификаторы) беріледі. Әр мақала анықтамалық мәліметтермен бірге жүреді: «Дәйексөз үшін».

Мақала оқылып, мұқият өңделуі керек (журнал әдеби редакциялауды жүзеге асырмайды), әйтпесе мақала қабылданбайды. Автордың келісімінсіз шағын техникалық редакциялау мүмкін. Редакциялық алқа мақаланы рецензенттердің ескертулері бойынша пысықтауға қайтаруға құқылы. Мерзімдері анық бұзылған ескертулер жойылған кезде редакциялық алқа жариялау мерзімдерін неғұрлым кеш мерзімге ауыстыруға құқылы.

Студенттердің, магистранттардың мақалалары ұсынылған жұмыстың мазмұны мен сапасына дербес жауапты болатын ғылыми жетекші туралы деректер көрсетілген жағдайда қабылданады.

Ұсынылған мақала бұрын өзге басылымда жарияланбауы тиіс. Атаулары, FХТАР және ЭОК зерттеудің бағыты мен мазмұнына, сондай-ақ Журналдың құрылымында таңдалған бағытқа сәйкес келуі тиіс. Жарияланатын мақаланың тақырыбы өзекті, мазмұны жаңашылдығымен ерекшеленуі, дәлелді авторлық қорытындыларды қамтуы тиіс, пайдаланылған

әдебиеттер соңғы 5-7 жылда жарияланған дереккөздердің кемінде 50%-нан тұруы тиіс. Тарихи-құқықтық экскурсы бар жарияланымдар бұған жатпайды.

Ғылыми мақаланың құрылымы:

- атауы;
- аңдатпа;
- түйін сөздер;
- кіріспе;
- материалдар мен әдістер;
- нәтижелері және талқылау;
- қорытынды;
- қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса);
- әдебиеттер тізімі.

Мақаланың атауы анық және қысқа болуы керек, оқырманды мазмұнға мүмкіндігінше дәл бағыттауы керек. Оқырман іздеуі мен таңдауына кедергі келтіретін белгілі бір бағдарларсыз аморфты атаулар алынып тасталады (мысалы, «... туралы заңнаманың кейбір мәселелері», «... мәселелері туралы сұраққа», «... туралы жеке жазбалар» және т.б.).

Аңдатпа мынадай құрылымға сәйкес келуі тиіс: жарияланымның түрін көрсету (мақала, шолу, ескерту, рецензия, редакцияға хат және оған жауап); зерттеудің мәні; зерттеудің пайдаланылған әдістері; неғұрлым маңызды нәтижелер мен олардың мәні.

Түйін сөздер: 5-7 сөз немесе сөз тіркестері - мәтінді іздеуді жеңілдету және жарияланымның пәндік саласын анықтау мақсатында таңдалады,

Кіріспе зерттеудің өзектілігін, мақсаты мен міндеттерін, таңдалған әдіснаманы, сондай-ақ өзінің зерттеуі мен шешімін талап ететін проблеманың қалыптасуына әкелген алғышарттарды қысқаша баяндауға арналған. Кіріспеде қалыптасқан проблемалық жағдайдың табиғатын түсіндіретін қысқаша тарихи-құқықтық экскурсияға жол беріледі. Кіріспенің көлемі екі беттен аспауы тиіс.

Материалдар мен әдістер пайдаланылған деректер көздерін (мақсатты зерттеулер нәтижелері бойынша ғылыми есептер, ресми статистика көздері, әлеуметтік сауалнама деректері, мұрағаттық материалдар, бағдарламалар, жобалар, тұжырымдамалар, нормативтік және баяндау көздері, ҚР Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары, қолжазба ескерткіштері және т.б.) көрсетуі тиіс. Зерттеу әдістері әдіснамаға сәйкес келуі, оларды таңдау мақсаты мен зерттелетін және шешілетін проблемаларға сәйкестік дәрежесі көрсетілуі қажет.

Нәтижелер мен талқылау (қажет болған жағдайда нәтижелер дербес құрылымдық құрамдас ретінде талқылаудан бөлек ұсынылуы мүмкін) зерттеу барысын баяндауға, дәлелдеу базасын құруға, ұсынылатын болжамдарды негіздеуге және дәлелдеуге, проблеманың мәніне әртүрлі көзқарастардың дау себептерін түсіндіруге, осы мәселе бойынша өз ұстанымын қорғауға арналған.

Қорытындыда ғылыми проблеманы шешудің мәні мен ұсынылып отырған шешімді тәжірибеде қолдану мүмкіндігінің саласы дәйекті және қысқаша баяндалуы тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Егер жарияланымды дайындау кезінде мемлекеттік грант, шетелдік немесе отандық әріптестік, қоғамдық қор және т.б. негізінде қаржылық қолдау көрсетілген жағдайда қаржыландыру туралы ақпарат орналастырылады.

Әдебиеттер тізімі тек баяндау сипатындағы қайнар көздерден тұрады. Нормативтік-құқықтық актілерге (заңдарға, халықаралық шарттарға, конвенцияларға, пактілерге, мемлекеттік бағдарламаларға, ведомстволық актілерге, мемлекеттік тұжырымдамаларға, үкіметтік қаулыларға, Бас Прокурордың актілеріне, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының (Кеңесінің) және Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына, мұрағаттарға) сілтемелер парақшада келтіріледі және әдебиеттердің жалпы тізіміне енгізілмейді.

Барлық мақалалар журнал сайты арқылы қабылданады. Сайтта тіркелу арқылы мақаланы жариялауға өтінімді жүктей аласыз:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақалаларды жариялауға қабылдау үшін ұсыну тәртібі:

Бірінші қадам: мақаланың мәтіні Журналдың сайтындағы жеке кабинетке жүктеледі.

Екінші қадам: мақала мәтіні толық көлемде PDF пішімінде плагиаттың бар-жоғын тексеру үшін жүктеледі.

Үшінші қадам: рецензиялау үшін мақала аты-жөні көрсетілмей және MS Word пішіміндегі аффилиациясыз жүктеледі.

Төртінші қадам: мақала мақұлданғаннан және оны жариялауға қабылдағаннан кейін корреспонденттік авторға төлем жасау үшін хабарлама және банк шотының деректемелері жіберілетін болады.

Мақалаларды ресімдеуге қойылатын талаптар

- жоғарғы сол жақ бұрышында бас әріптермен - ЭОЖ, ХҒТАР (Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы);

- автордың ТАӘ жолы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орны арқылы - 6 символдық шегініспен сол жақ шетімен түзету;

- ортада мақала атауы арқылы БАС ӘРІПТЕРМЕН (жартылай қалың қаріппен - үш тілде: мақала тілінде, орыс, ағылшын);

- бір жолдан кейін аңдатпа (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес);

- бір жолдан кейін түйін сөздер (5-7 сөзден немесе сөз тіркестерінен артық емес);

- аңдатпа және түйінді сөздер - үш тілде: мақала тілінде, орыс және ағылшын тілдерінде;

- бір жолдан кейін - мәтін;

- әдебиеттер тізімі (тек баяндау дереккөздер үшін) - қаріп-курсив.

- Мақаланың көлемі - аңдатпаны, түйін сөздерді және әдебиеттер тізімін есептемегенде 12 беттен аспайды (ең аз көлемі - 5 бет). Ерекше жағдайларда көлем 15-17 бетке дейін ұлғайтылуы мүмкін.

- Мәтін Word 97-2003 редакторында теріледі.

- Times New Roman қарпі.

- Кегль - 14.

- Жоларалық интервал - 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Әдебиетке сілтемелер: дәйексөз ретімен төрт бұрышты жақшада: [1, 57 б.] - «1» - дәйексөз көзінің реттік нөмірі, «57-бет» - бетті және оның нөмірін көрсету.

- Нормативтік құқықтық актілерге және баяндау дереккөздерге жатпайтын өзге де дереккөздерге сілтемелер символдар жүйесі арқылы реттік нөмірін белгілей отырып, кіші жолақта (кегл - 10) беріледі (мысалы: мәтінде – «Мемлекеттік бағдарлама туралы» ҚР Үкіметінің қаулысы «... № ...¹»; «Мемлекеттік бағдарлама туралы» ¹... - Қазақстан Республикасы Үкіметінің № ...//https:// ...).

Әдебиеттің қосымша қосымша тізімдері роман әліпбиінде ресімделеді (References); сайтта орыс тілін латын әліпбиіне транслитерациялау бағдарламасын пайдалану ұсынылады <http://translit.ru>.

Көлемі 10 беттен аспайтын жарияланым құны - 5 000,00 теңге (пошта шығыстарын есептемегенде).

Мақаланы ресімдеу үлгісі

ХҒТАР 10.79.01

ӘОЖ 343.1

Т.Б. Хведелидзе¹ , Э.П. Кенжибекова^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық-байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіпсіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П. Кенжибекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

Т.Б. Khvedelidze¹, Е.П. Kenzhebekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, danaestai@mail.ru)

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme 'Digital Kazakhstan' dated 12 December 2017, designed for the period 2017-

2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Kіріспе

Цифрлық трансформацияның, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында көзделген құжат болды....

Материалдар мен әдістер

Авторлар ресми статистиканың деректерін, қаралып отырған проблемаға тікелей қатысы бар нормативтік құқықтық актілердің, үкіметтік құжаттардың мәтіндерін пайдаланды. Зерттеудің негізгі әдіснамасы ретінде дамуда, серпінде ғылыми және қолданбалы проблеманы қарастыруға мүмкіндік беретін диалектикалық тәсіл таңдалды. Аталған әдіснама шегінде құқықтық зерттеулер саласында дәстүрлі әдістер қолданылды: логикалық-құқықтық талдау, салыстырмалы құқықтану, баянды деректерді сыни талдау.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан цифрлық технологияларды құру, қоғамдық қатынастардың орасан зор спектрін компьютерлендіру ісінде жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Бұл туралы елдің осы бағыттағы жетістіктерін сипаттайтын ресми құжаттар көрсетеді. Айталық, 2022 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда АКТ саласында 10 989 IT-компания жұмыс істеген [1].

Қорытынды

1. Әлеуметтік практикаға жаппай енгізу жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологияларға заңсыз қол жеткізу қаупінің дәрежесі тұрақты өсу үрдісіне ие....

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Борчаишвили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Дәулбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertizareshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

1 Borchashvili I. Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2). – Almaty: Zheti Zharzy, 2015. – 1120 s.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'yuterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelectron. resurs]. – 2024. – URL: <https://ekspertizareshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).

ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»

Уважаемые авторы!

Факультет истории и права НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая» принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №1, 2026 года издания «Хабаршы / Вестник», Серия «Юриспруденция».

Начиная с №3 (81) 2025 г. редакционная коллегия внесла изменения и дополнения в требования, предъявляемые к статьям, представленным для опубликования. Эти обновленные требования обусловлены положениями приказа Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 14 июня 2024 года №295 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2016 года №20 «Об утверждении требований к научным изданиям для включения их в перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности».

Тематические направления журнала:

- Общая теория государства и права;
- Конституционное право. Административное право и процесс;
- Гражданское право и процесс. Трудовое право. Образовательное право;
- Уголовное право и процесс. Криминология. Криминалистика.

Редакционная коллегия рассматривает следующие виды материалов:

- научные статьи;
- тематические обзоры по материалам научных форумов (международных и республиканских конференций, круглых столов, научных семинаров);
- рецензии на крупные публикации (монографии, учебники, академические курсы);
- персоналии в отношении выдающихся отечественных ученых-правоведов и практиков или их интервью по актуальным вопросам теории и практики права;
- письма в редакцию и ответы на них.

Поощряется цитирование статей, ранее опубликованных в Журнале, приветствуется цитирование источников, опубликованных в журналах, индексируемых в базах Scopus и Web of Science. Самоцитирование для одного автора допускается не более двух раз в одной статье.

Один автор не может публиковать более одной статьи в одном номере, за исключением случаев представления статьи в соавторстве. Разрешается соавторство не более четырех человек. Редколлегия вправе дать согласие на опубликование серии статей одного автора (группы авторов) под одним названием не более, чем в трех следующих друг за другом номерах Журнала.

Статьям, принятым к опубликованию, присваивается DOI (The Digital Object Identifier – обязательный международный цифровой идентификатор научной публикации). Каждая статья сопровождается справочными данными: «Для цитирования».

Статья должна быть вычитана и тщательно отредактирована (журнал не осуществляет литературного редактирования), в противном случае статья подлежит отклонению. Возможно небольшое техническое редактирование без согласования с автором. Редколлегия вправе вернуть статью на доработку по замечаниям рецензентов. При устранении замечаний с явным нарушением сроков редколлегия вправе перенести сроки опубликования на более поздние.

Статьи студентов, магистрантов принимаются при условии указания данных о научном руководителе, который несет персональную ответственность за содержание и качество представленной работы.

Представленная статья не должна быть ранее опубликована в ином издании. Название, МРНТИ и УДК должны соответствовать направлению и содержанию исследования, а также избранному направлению в структуре Журнала. Тематика публикуемой статьи должна быть актуальной, содержание отличаться новизной, включать аргументированные авторские выводы,

использованная литература должна состоять не менее чем на 50% из источников, опубликованных за последние 5-7 лет. Исключение составляют публикации, содержащие историко-правовой экскурс.

Структура научной статьи включает:

- название;
- аннотацию;
- ключевые слова;
- введение;
- материалы и методы;
- результаты и обсуждение;
- заключение;
- информацию о финансировании (при наличии);
- список литературы.

Название публикации должно быть четким и лаконичным, максимально точно ориентирующим читателя на содержание. Исключаются аморфные названия без определенных ориентиров, препятствующих читательскому поиску и выбору (например, «Некоторые вопросы законодательства о ...», «К вопросу о проблемах ...», «Отдельные заметки по поводу ...» и т.п.).

Аннотация должна соответствовать следующей структуре: указание на тип публикации (статья, обзор, заметка, рецензия, письмо в редакцию и ответ на него); суть исследования; использованные методы исследования; наиболее важные результаты и их значение.

Ключевые слова: 5 - 7 слов или словосочетаний - подбираются с целью облегчения поиска текста и определения предметной области публикации,

Введение предназначено для краткого изложения актуальности, цели и задач исследования, избранной методологии, а также предпосылок, которые повлекли формирование проблемы, требующей своего исследования и разрешения. Во введении допускается краткий историко-правовой экскурс, объясняющий природу создавшейся проблемной ситуации. Объем введения не должен превышать двух страниц.

Материалы и методы должны отражать источники использованных данных (научные отчеты по результатам целевых исследований, официальные источники статистики, данные социальных опросов, архивные материалы, программы, проекты, концепции, нормативные и нарративные источники, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) РК и Верховного Суда РК, рукописные памятники и т. п.). Методы исследования должны соответствовать методологии, перечислены с указанием цели их выбора и степени соответствия исследуемым и решаемым проблемам.

Результаты и обсуждение (при необходимости результаты могут быть представлены отдельно от обсуждения как самостоятельные структурные составляющие) предназначены для изложения хода исследования, выстраивания аргументационной базы, обоснования и доказывания выдвигаемых гипотез, объяснения причин спорности разных точек зрения на сущность проблемы, отстаивание собственной позиции по данному вопросу.

Заключение должно содержать последовательное и краткое изложение сущности решения научной проблемы и области возможного практического применения предлагаемого решения.

Информация о финансировании размещается в том случае, если при подготовке публикации была оказана финансовая поддержка на основании государственного гранта, зарубежного или отечественного партнерства, общественного фонда и т.д.

Список литературы состоит только из источников нарративного характера. Ссылки на нормативно-правовые акты (законы, международные договоры, конвенции, пакты, государственные программы, ведомственные акты, государственные концепции, правительственные постановления, акты Генерального Прокурора, нормативные постановления Конституционного Суда (Совета) и Верховного Суда РК, архивы) приводятся постранично в подстрочнике и в общий список литературы не включаются.

Все статьи принимаются через сайт журнала. Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте:

<https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home>

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

Порядок представления статей для приема к публикации

Шаг первый: текст статьи загружается в личном кабинете на сайте Журнала.

Шаг второй: текст статьи в полном объеме в формате PDF загружается для проверки на наличие заимствований.

Шаг третий: для рецензирования статья загружается без указания ФИО и аффилиации в формате MS Word.

Шаг четвертый: после одобрения статьи и ее приема к публикации корреспондирующему автору будут высланы уведомление и реквизиты банковского счета для оплаты.

Требования к оформлению статей

- в левом верхнем углу прописными буквами – МРНТИ, УДК (Международный рубрикатор научно-технической информации);

- через строку ФИО автора, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;

- через строку название статьи по центру ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом – на трех языках: языке статьи, русском, английском);

- через строку аннотация (объем – не менее 120 и не более 300 слов);

- через строку ключевые слова (не более 5-7 слов или словосочетаний);

- аннотация и ключевые слова – на трех языках: языке статьи, русском и английском;

- через строку - текст;

- через строку список литературы (только для нарративных источников) – шрифт-курсив.

- Объем статьи – не более 12 страниц без учета аннотации, ключевых слов и списка литературы (минимальный объем – 5 страниц). В исключительных случаях объем может быть увеличен до 15-17 страниц.

- Текст набирается в редакторе Word 97-2003.

- Шрифт Times New Roman.

- Кегль – 14.

- Межстрочный интервал – 1,0.

- Поля: 20x20x20x20 (мм).

- Ссылки на литературу: последовательно в порядке цитирования в квадратных скобках: [1, с. 57] – «1» - порядковый номер источника цитирования, «с. 57» - указание на страницу и ее номер.

- Ссылки на нормативные правовые акты и иные источники, не относящиеся к нарративным источникам, даются в подстрочнике (кегель – 10) с обозначением порядкового номера через систему символов (например: в тексте – «постановление Правительства РК «О государственной программе ...» от ... № ...¹»; в подстрочнике – «¹ О государственной программе... - утверждено постановлением Правительства РК от ... № ...//[https:// ...](https://...)).

Пристатейные списки литературы оформляются в романском алфавите (References); рекомендуется использование программы транслитерации русского языка в латиницу на сайте <http://translit.ru>.

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 5 000,00 тенге (без учета почтовых расходов).

Образец оформления статьи

МРНТИ 10.79.01

УДК 343.1

Т.Б. Хведелидзе¹ , Э.П. Кенжибекова^{1*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ САРАПТАМАСЫ ОБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЗАҢСЫЗ МАНИПУЛЯЦИЯЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанда цифрлық технологияларды енгізудің бірден бір дәлелі болып 2017-2022 жылдар аралығына бағытталған 2017 жыл 12 желтоқсанындағы «Цифрлы Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру табылады... (көлемі - 120 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес)

Түйін сөздер: (5-7 сөз немесе сөз тіркестері) қылмыстық істер бойынша дәлелдеу, ақпараттық байланыс технологиялар, сот сараптамасы, арнайы ғылыми білімдер, киберқауіп-сіздік, мәліметтер базасына рұқсатсыз қол жеткізу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Э.П. Кенжибекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

НЕПРАВОМЕРНЫЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЦИФРОВЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ КАК ОБЪЕКТЫ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Внедрение в Казахстане цифровых технологий является одним из результатов реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, рассчитанной на период 2017-2022 гг.... (не менее 120 и не более 300 слов)

Ключевые слова: (5-7 слов или словосочетаний) доказывание по уголовным делам, информационно-коммуникационные технологии, судебная экспертиза, специальные научные знания, кибербезопасность, несанкционированный доступ к базам данных.

Т.Б. Khvedelidze¹, Е.П. Kenzhebekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru, *danaestai@mail.ru)

UNLAWFUL MANIPULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES AS OBJECTS OF FORENSIC EXPERTISE IN CRIMINAL CASES

Abstract

The introduction of digital technologies in Kazakhstan is one of the results of the implementation of the State Programme 'Digital Kazakhstan' dated 12 December 2017, designed for the period 2017-2022... (not less than 120 and not more than 300 words)

Key words: (5-7 words or collocations) evidence in criminal cases, information and communication technologies, forensic expertise, special scientific knowledge, cyber security, unauthorised access to databases.

Введение

Принятая Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы была документом, предусмотренным Национальным планом развития Республики Казахстан до 2025 года

Материалы и методы

Авторами использованы данные официальной статистики, тексты нормативных правовых актов, правительственных документов, имеющих непосредственное отношение к рассматриваемой проблеме. В качестве основной методологии исследования избран диалектический подход, который позволяет рассматривать научную и прикладную проблему в динамике, в развитии. В пределах названной методологии применены традиционные методы в области правовых исследований: логико-правовой анализ, сравнительное правоведение, критический анализ нарративных источников.

Результаты и обсуждение

Казахстан достиг высоких результатов в деле создания цифровых технологий, компьютеризации огромного спектра общественных отношений. Об этом говорят официальные документы, описывающие достижения страны в этом направлении. Так, утверждается, что по состоянию на 2022 год в Казахстане в области ИКТ функционировало 10 989 IT-компаний [1].

Заключение

1. В условиях повсеместного внедрения в социальную практику цифровых технологий степень угроз неправомерного доступа к информационно-коммуникационным технологиям обладает устойчивой тенденцией роста. . . .

Список использованной литературы:

1 Борчаишвили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под общей редакцией А.К.Даулбаева. В двух томах. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Руденкова Ю.С., Хазиев Ш.Н., Усов А.И. Искусственный интеллект и судебная компьютерно-техническая экспертиза [Электрон. ресурс]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (дата обращения: 16.11.2024.).

References:

1 Borchashvili I. Sh. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod obshhej redakciej A.K.Daulbaeva. V dvuh tomah. Osobennaja chast' (tom 2). – Almaty: Zheti Zhargy, 2015. – 1120 s.

2 Toleubekova B., Khvedelidze T. Signs of Emergens of new Corruption Zones Risks Associated with Manipulation of Digital Technologies in Higher Education Institutions // Znanstvena Misel, Slovenia, Ljubljana, Vol. 2, N 63, 2022. Pp. 37-40.

3 Rudenkova Ju.S., Haziev Sh.N., Usov A.I. Iskusstvennyj intellekt i sudebnaja komp'juterno-tehnicheskaja jekspertiza [Jelektron. resurs]. – 2024. – URL: <https://ekspertiza-reshenie.ru/articles/iskusstvennyy-intellekt-i-sudebnaya-kompyuterno-tehnicheskaya-ekspertiza/> (data obrashhenija: 16.11.2024.).